

Impunity Watch serija

“Potencijalni programi”:

ŽIVOT U SJENI:

ŽRTVE RATA I RODNO OSJETLJIVA ISTINA,
PRAVDA, REPARACIJE I GARANCIJE
NEPONAVLJANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Maja Šoštarić

impunity
watch

ŽIVOT U SJENI:

**ŽRTVE RATA I RODNO OSJETLJIVA ISTINA,
PRAVDA, REPARACIJE I GARANCIJE
NEPONAVLJANJA U BOSNI I HERCEGOVINI**

impunity watch

Zahvale

Kad je u listopadu/oktobru 2011. godine Impunity Watch započeo projekt o rodnoj osjetljivosti i procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u Bosni i Hercegovini, glavni izazov je bio kako doći do ključnih aktera uključenih u procese. To nije bio jednostavan zadatak, uzevši u obzir raznolikost ovih aktera, kao i različite načine njihove uključenosti u široko polje tranzicijske pravde.

U tom smislu, partnerstvo s lokalnim organizacijama civilnog društva pokazalo se ključnim. Organizacije Catholic Relief Services (CRS) i Caritas Biskupske konferencije (BK) BiH zajednički koordiniraju lokalnu mrežu od preko 100 nevladinih organizacija, Mrežu za izgradnju mira. Dvoje predstavnika ovih organizacija, Goran Bubalo (CRS) i Suzana Božić (Caritas BK BiH), pokazali su se kolegama koje je zaista vrijedilo uključiti. Projekt koji njihove dvije organizacije trenutačno provode, «Izaberimo mir zajedno», fokusira se na žrtve rata, muškarce i žene, iz različitih dijelova BiH i s veoma različitim osobnim pričama. Suzanini i Goranovi odlični kontakti i trajna spremnost za pomoć pri projektu Impunity Watch-a, a sve usprkos njihovim prenatrpanim rasporedima, doprinijeli su boljem razumijevanju post-konfliktne rodno orijentirane tranzicijske pravde, što se pokazalo ključnim za ovo izvješće. Odabrali smo, kontaktirali i intervjuirali veliki broj žrtava rata i lokalnih organizacija civilnog društva samo uz suradnju s ovih dvoje velikodušnih ljudi. Isto tako, konzultacije za civilno društvo i završni sastanak s različitim akterima tranzicijske pravde organizirani su uz njihovu asistenciju.

U ovom su kontekstu vrijedni spomena i doprinosi nekoliko udruženja bivših logoraša (Savez logoraša BiH, Udruga hrvatskih logoraša domovinskog rata u BiH, Savez logoraša RS), ženskih organizacija i udruženja žrtava (Medica Zenica, Snaga žene Tuzla, Vive žene Tuzla, Žena žrtva rata, Sumejja Gerc), kao i udruženja obitelji nestalih osoba (prije svega iz Vogošće, Istočnog Sarajeva i Grabovice-Mostara). Svi su oni aktivno sudjelovali u fazi istraživanja, ali i na konzultacijama civilnog društva i završnom okruglom stolu. Njihova iskustva ilustriraju broj argumenata iz predstojećeg izvještaja.

Također, ovdje moramo naglasiti i važan doprinos Suda BiH, prije svega sutkinje Minke Kreho i Odjela za podršku svjedocima. Bez njihovih sugestija, nedostajalo bi mnogo statističkih podataka predstavljenih u ovom izvještaju. Trebamo zahvaliti i Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH, koje je detaljnije informiralo Impunity Watch o trenutačnim inicijativama, a i čija je predstavnica sudjelovala na završnom okruglom stolu. Balkanska istraživačka izvještajna mreža (BIRN) bila je glavni medijski partner. Konačno, nekoliko međunarodnih organizacija, kao što su ured MKSJ u Sarajevu, te ICMP, Misija OSCE u BiH ili UNDP, pokazale su veliko razumijevanje tijekom čitavog projekta i dostavile veoma konstruktivne komentare na konačni nacrt preporuka izvještaja.

Impunity Watch
't Goylaan 15
3525 AA Utrecht
The Netherlands
Tel: +31.302.720.313
Email: info@impunitywatch.org
www.impunitywatch.org

©Impunity Watch 2012

Sadržaj

Sadržaj	4
Skraćenice	6
Uvod.....	8
Izvršni sažetak	12
1. Kratki uvod u Bosnu i Hercegovinu (BiH)	14
2. Analiza roda, mira i konflikta u Bosni and Hercegovini.....	18
<i>Tabela 4: Zakoni i strategije koji reguliraju zaštitu od obiteljskog nasilja</i>	25
3. Detaljna analiza rodne osjetljivosti ključnih procesa i aktera uključenih u potragu za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u BiH	27
3.1. Rodno osjetljiva istina	30
3.1.2. Pravo na istinu: međunarodni okvir i domaće zakonodavstvo	34
3.2. Rodno osjetljiva pravda	36
3.2.1. Međunarodni pravni okvir: žrtve mučenja, silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog nasilja	37
3.3. Rodno osjetljive reparacije	45
3.3.1. Kompenzacija	47
3.3.2. Rehabilitacija i reintegracija.....	53
3.3.3. Restitucija	56
3.4. Rodno osjetljive garancije neponavljanja.....	57
3.4.1. Reforma sigurnosnog sektora	59
3.4.2. Obrazovanje i informiranje	61
3.4.3. Uloga Agencije za ravnopravnost spolova i gender centara	62
4. Ilustrativne studije	64
5. Procjena sudjelovanja žena i muškaraca u procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja	70
6. Zaključci	72
7. Preporuke.....	75
Aneks I – Pojmovnik	82
Aneks II – Relevantni akteri i institucije u procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u BiH	83
Aneks III- Lista sugovornika	87
Bibliografija	89

Skraćenice

ARBiH (Armija Bosne i Hercegovine)

BiH (Bosna i Hercegovina)

BIRN (Balkanska istraživačka izvještajna mreža)

CAT (Odbor protiv mučenja Ujedinjenih naroda)

CEDAW (Odbor za eliminaciju svih oblika diskriminacije protiv žena Ujedinjenih naroda)

CEN (Centralna evidencija nestalih)

CRPC (Komisija za povrat imovine izbjeglim i raseljenim osobama)

EKLJP (Europska konvencija o ljudskim pravima)

ESLJP (Europski sud za ljudska prava)

EU (Europska unija)

EUFOR (Oružane snage Europske unije)

EUPM (Policijska misija Europske unije)

EUSR (Specijalni predstavnik Europske unije)

ERG (ekspertna radna grupa)

FBiH (Federacija Bosne i Hercegovine)

FNO (Fond za nestale osobe)

FIGAP (Financijski instrument za implementaciju Gender akcijskog plana)

GAP (Gender akcijski plan)

HRC (Odbor za ljudska prava Ujedinjenih naroda)

HVO (Hrvatsko vijeće obrane)

MKTJ (Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju)

IDC (Istraživačko-dokumentacijski centar)

IPTF (Međunarodne policijske snage)

IW (Impunity Watch)

JNA (Jugoslavenska narodna armija)

MLPI (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice)

MKS (Međunarodni kazneni sud)

MKSJ (Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju u Haagu)

NAP (Nacionalni akcijski plan za implementaciju Rezolucije UN-a 1325)

NATO (Sjevernoatlantski savez)

NVO (nevladina organizacija)

OCS (organizacija civilnog društva)

OHR (Ured Visokog predstavnika)

OSCE (Organizacija za europsku sigurnost i suradnju)

PTSP (posttraumatski stresni poremećaj)

REKOM ()

RS (Republika Srpska)

SAD (Sjedinjene Američke Države)

SSP (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju)

SIPA (Državna agencija za istragu i zaštitu)

STP (Strategija tranzicijske pravde)

UN (Ujedinjeni narodi)

UNDP (Razvojni program Ujedinjenih naroda)

UNFPA (Populacijski program Ujedinjenih naroda)

UNHCR (Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih naroda)

UNSCR (rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda)

USIP (Institut za mir Sjedinjenih Američkih Država)

VRS (Vojska Republike Srpske)

WGEID (Radna grupa Ujedinjenih naroda za prisilne i nedobrovoljne nestanke)

Uvod

MOTIVACIJA

Impunity Watch

Impunity Watch (IW) je međunarodna neprofitna organizacija kojoj je cilj promicanje odgovornosti za zločine iz prošlosti u zemljama koje su svjedočile nasilju i konfliktima. Koristeći svoj posebni istraživački instrument, IW radi na identifikaciji prepreka koje otežavaju procese preuzimanja odgovornosti u određenim zemljama. IW stvara izvještaje koji sadrže savjete za donositelje odluke na osnovu opsežnih istraživanja, a sve kako bi se osnažila prava žrtava na istinu, pravdu, reparacije i garancije neponavljanja.¹ IW usko surađuje s organizacijama civilnog društva u zemljama koje izlaze iz oružanog sukoba i represije, kako bi se povećao njihov utjecaj u stvaranju i provedbi odgovarajućih odluka. IW trenutačno ima urede u Gvatemali i Burundiju, a isto tako provodi i specifična i komparativna istraživanja po pitanju određenih aspekata nekažnjivosti u nekim drugim zemljama koje su pogođene oružanim sukobima, a u sklopu svoje inicijative nazvane «Potencijalni programi».

Gender projekt: motivacija

2008.godine IW je objavio izvještaj *Prepoznavanje prošlosti: Izazovi za borbu protiv nekažnjivosti u Gvatemali*, u kojem su se predstavili zaključci dvogodišnjeg istraživanja o nekažnjivosti. Istraživanje je proveo IW u partnerstvu s tri lokalne organizacije. Tijekom tog istraživanja, partneri IW-a izrazili su zabrinutost zbog nedostatka pozornosti, općenito ali i u samom radu IW-a, za pitanje seksualnog nasilja nad ženama u oružanom sukobu. IW je također zaključio da su prava, potrebe i ideje žena vrlo slabo zastupljeni u procesima kojima je cilj suočavanje s prošlošću u post-konfliktnim kontekstima. Umjesto da se prepoznaju i podrže aktivne uloge žena i njihov doprinos u izgradnji društava nakon oružanih sukoba, sveopće se prihvaćenim pristupom naglašava tek njihova ranjivost. Počevši od ovih zaključaka, IW je razvio komparativni istraživački projekt u sklopu «Potencijalnih programa». Fokus je na nekažnjivosti za čino ve nasilja nad ženama u oružanim sukobima u Gvatemali, Bosni i Hercegovini (u nastavku: BiH) i Burundiju. Ovaj izvještaj je dio gender projekta IW-a.

Projekt je započeo opsežnim studijama u svakoj od zemalja te na međunarodnoj razini. Studije su identificirale težišta i nedostatke dosadašnjih saznanja, ključne procese i aktere (vladine i nevladine aktere te međunarodnu zajednicu) u području potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja. Uvodno istraživanje potaknulo je repozicioniranje fokusa s pitanja reparacija za žene žrtve seksualnog nasilja u oružanim sukobima na pitanje izravnog i neizravnog nasilja nad ženama u oružanim sukobima unutar procesa tranzicijske pravde, a potom i na analizu odnosa roda, mira i konflikta i rodnu osjetljivost ključnih procesa potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja. Ovakav širi fokus ima za cilj bolje analizirati nedostatke koji su prethodno identificirani u uvodnim studijama, udaljavajući se od strogog naglaska na seksualnom nasilju kad se govori o ženama i konfliktu, te diskutirajući neke druge specifične načine kako konflikt utječe na žene i međusobnu povezanost ovih utjecaja, kao kod primjerice žena koje su raseljene i udovice.

¹ Prava žrtava na istinu, pravdu, reparacije i garancije neponavljanja su također i u središtu inicijativa, istraživanja i diskursa tranzicijske pravde. U ovom izvješću, pojam «procesi potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja» se odnosi i na mjere tranzicijske pravde. Impunity Watch podrazumijeva pod pojmom tranzicijska pravda «pun spektar procesa i mehanizama koji se povezuju s pokušajima društava da se suoče s naslijeđem širokih povreda ljudskih prava, kako bi se osigurala odgovornost, služilo pravdi i postigla odgovornost». (UN, Opaske Glavnog tajnika: Pristup Ujedinjenih naroda tranzicijskoj pravdi, ožujak/mart 2010., str. 2.)

Projekt

Ovaj se projekt usredotočuje na kontekst povećane pozornosti za rod u poljima konflikta, izgradnje mira i tranzicijske pravde.² Usprkos novim političkim i pravnim garancijama za rodnu osjetljivost na međunarodnoj razini, kratki pogled na stvarnost u mnogim konfliktnim i postkonfliktnim kontekstima u cijelom svijetu pokazuje da se iste garancije ne provode u djelo. Kroz dubinsku analizu i fokusirane preporuke, IW se nada da će doprinijeti daljnjoj implementaciji međunarodnih obveza kako bi se rodna perspektiva uključila u tranzicijsku pravdu i slične procese, uključujući veću operalizaciju CEDAW konvencije i Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325.

Ključni cilj sljedeće faze istraživanja unutar sve tri zemlje i nadovezujuće komparativne analize (listopad/oktobar 2011.- svibanj/maj 2012.) bio je procijeniti rodnu osjetljivost ključnih procesa i aktera potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u BiH, Burundiju i Gvatemali, kako bi se formulirale ciljne, kontekstno specifične preporuke za poboljšanje inicijativa u sklopu procesa tranzicijske pravde. Ove preporuke uzimaju u obzir identificirane prepreke i trenutačne dobre prakse.

Iako se ovo istraživanje primarno fokusira na analizu formalnih procesa tranzicijske pravde (dakle, onih koje je započela, poduprla ili obuhvatila država), pozornost se posvetila i ostalim inicijativama koje provode nevladini akteri (primjerice NVOi i religijske institucije), te međunarodna zajednica. Isto tako, provedeni su intervjui sa žrtvama nad kojima je izvršen neki oblik nasilja za vrijeme oružanih sukoba, kako bi se ilustrirale sličnosti i razlike u potrebama i idejama žena i muškaraca u vezi s procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja.

Komparativna analiza zaključaka istraživanja, kao i ključni argumenti do kojih se došlo kroz intervjue i konzultacije, stvaraju nove spoznaje i preporuke kako bi se poboljšala rodna osjetljivost procesa tranzicijske pravde, te identificiraju područja u kojima je potrebno daljnje istraživanje kako bi se poboljšala rodna osjetljivost inicijative potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja.

Ovim projektom IW ima za cilj otvoriti debatu o općeprihvaćenom razumijevanju i praksi rodno osjetljive tranzicijske pravde. Zaključci istraživanja iz tri zemlje daju korisne spoznaje za diskusiju o tranzicijskoj pravdi i rodu na domaćoj i međunarodnoj razini. IW, u sklopu svog gender programa, želi nastaviti s istraživanjem kroz daljnje opsežne studije i omogućavanje/poduzimanje zagovaračkih aktivnosti.

Izvješće

Ovo izvješće pruža opći uvod u zemlju u kojoj se vrši istraživanje (BiH) i započinje u Sekciji I kratkom analizom konflikta i rodni aspekata u zemlji. Sekcija II sadrži raspravu o rodnoj osjetljivosti procesa i aktera tranzicijske pravde u BiH. Analiziraju se pravo na istinu, pravdu, reparacije i garancije neponavljanja. U svakom od ovih slučajeva, ispituju se međunarodne obveze i identificiraju dobre prakse i naučene lekcije iz BiH. Sekcija III sadrži glavne zaključke izvješća i listu preporuka za ključne aktere na domaćoj i međunarodnoj razini, s ciljem da doprinese međunarodnim i domaćim zagovaračkim aktivnostima koje bi trebale uvjeriti ključne aktere da integriraju ove preporuke u praksu. Komparativna analiza o rodnoj osjetljivosti procesa tranzicijske pravde u BiH, Burundiju i Gvatemali bit će napisana zasebno od ova tri izvještaja posvećena svakoj zemlji, na osnovu zaključaka IW izvještaja.

² Although this report focuses on conflict-affected countries, it is acknowledged that transitional justice also applies to other contexts, such as periods following the end of political repression for instance.

Isto tako, ovaj će izvještaj biti više indikativan nego sveobuhvatan. Težište je na daljnjoj procjeni rodne perspektive unutar procesa tranzicijske pravde i analize rodne osjetljivosti ključnih aktera tranzicijske pravde.

Metodologija

Uvodne studije

Istraživanje provedeno u sve tri zemlje, kao i komparativna analiza, nastavili su se na uvodne studije o svakoj o tri zemlje. Studije sadrže analizu ključnih dokumenata tranzicijske pravde, kao što su istraživanja na temu tranzicijske pravde, mandati i izvješća komisija za istinu, sudski materijal, itd., te specifične dokumente za zemlju ili regiju u pitanju na temu roda i procesa tranzicijske pravde, uključujući studije NVOa, akademskih stručnjaka i međunarodnih organizacija. Studije su uključile i uvodne mapiranje ključnih aktera u procesima vezanim za tranzicijsku pravdu.

Intervjui

Istraživanje unutar svake od tri zemlje većinom je uključivalo individualne intervjuje. Intervjui su se proveli s barem 30 ključnih aktera u poljima gendera i tranzicijske pravde u svakoj zemlji. Ključni akteri tranzicijske pravde obuhvatili su državne službenike koji su uključeni u dizajniranje i implementaciju procesa tranzicijske pravde; predstavnike međunarodne zajednice koji su stacionirani u zemljama u kojima se provelo istraživanje i aktivni u procesima tranzicijske pravde (kao savjetnici, akteri, predlagači i/ili donatori); predstavnici lokalnog civilnog društva, uključujući ključne NVO-e, ženske grupe, udruženja žrtava, akademske stručnjake itd., aktivne u području tranzicijske pravde. Također se treba dodati da, iako je bilo važno intervjuirati savjetnike za rodna pitanja u tranzicijskoj pravdi (ukoliko takve pozicije postoje), istraživači u sve tri zemlje također su tražili intervjuje s visokopozicioniranim službenicima koji se ne bave direktno rodnim pitanjima. Mediji, također ključni akteri – pozitivni i negativni – u odnosu na procese tranzicijske pravde, nisu intervjuirani za ovaj projekt zbog vremenskih ograničenja.

Ilustrativne studije

Dio istraživanja provedenog u sve tri zemlje i komparativne analize je usredotočen na *individualne spoznaje* o specifičnim potrebama i idejama muškaraca i žena što se tiče procesa tranzicijske pravde, s ciljem boljeg povezivanja perspektiva preživjelih i inicijativa tranzicijske pravde, te osiguravanja istinskog, na žrtvama i preživjelim zasnovanom pristupu tranzicijskoj pravdi. Istraživanje ima cilj *ilustrirati* sličnosti i razlike u potrebama i idejama muškaraca i žena, uključujući razne pod- i međugrupe, a ne pružiti kompletan pregled. Ilustrativne studije se zbog toga trebaju smatrati pilot inicijativama.

Individualna mišljenja žrtava dobivena su kroz dvije geografske ilustrativne studije. Istraživači prisutni u tri zemlje – kako se to i sugeriralo prethodnim uvodnim studijama – odabrali su manje izučavane i ruralne regije koje su direktno pogođene nedavnim oružanim sukobom. Ilustrativne studije su se sastojale od grupnih konzultacija i/ili individualnih intervjuja s 10-15 žrtava. Svrha je bila intervjuirati raznoliku grupu preživjelih, muškaraca i žena, koji su imali različita iskustva tijekom konflikta, primjerice interno raseljene osobe, udovce i udovice, žrtve torture, te članovi obitelji nestalih osoba, kako bi se garantirao reprezentativni uzorak žrtava i stoga i balansirana perspektiva o njihovim iskustvima, očekivanjima i potrebama.

IW je usko surađivao s lokalnim civilnim društvom u dizajniranju i provedbi ilustrativnih studija (vidjeti 'civilno društvo'). Uska suradnja i koordinacija s organizacijama koje rade s zajednicama u

pitanja ili su s njima povezane je ključna kako bi se izgradilo povjerenje te osiguralo da grupe civilnog društva budu zainteresirane u promicanju rezultata projekta.

LOKALNO CIVILNO DRUŠTVO

IW usko surađuje s širokim spektrom relevantnih aktera civilnog društva u Gvatemali, Burundiju i BiH, uključujući NVO-e koji se bave ljudskim pravima i izgradnjom mira, ženske grupe, udruženja žrtava, akademske stručnjake, itd. Suradnja i koordinacija s lokalnim civilnim društvom (NB: pod «lokalnim civilnim društvom» podrazumijevamo organizacije civilnog društva koje potječu iz zemalja u kojima se provelo istraživanje) pomaže IW-u ne samo da iskoristi ekspertizu i iskustvo lokalnog civilnog društva, nego i da osigura održivost projekta.

Na početku faze istraživanja u sve tri zemlje kao i komparativne analize, zamolili smo aktere lokalnog civilnog društva u sve tri zemlje da ocijene istraživačke planove IW-a. Time IW pokušava osigurati povezivanje našeg rada i doprinos inicijativama civilnog društva kako bi se poboljšala rodna osjetljivost ključnih procesa istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja. Procjena istraživačkih planova IW-a održala se u obliku razmjene s ključnim organizacijama civilnog društva mapiranim u uvodnoj fazi istraživanja ovoga projekta. Na ovim razmjenama, glavni istraživači predstavili su planove IW-a, na što je uslijedila diskusija sa sudionicima. Osim toga, intervjuirani su ključni akteri civilnog društva (lokalni i međunarodni) u tri zemlje po pitanju rodni pitanja i procesa tranzicijske pravde.

Na kraju istraživačke faze, u svakoj zemlji su organizacije civilnog društva pozvane na sastanak gdje su ocjenjivali ključne zaključke i preporuke. Nakon toga, akteri civilnog društva su pozvani i na konzultativni završni sastanak s ostalim ključnim akterima tranzicijske pravde. Ovdje se dogodila daljnja diskusija i dorađivanje preporuka i njihovim političkih implikacija. Ove konzultacije nisu samo imale za cilj stvaranja specifičnih preporuka za svaku zemlju u kojoj se vršilo istraživanje, nego i povećavanje dijaloga između različitih aktera (uključujući civilno društvo) po pitanju dizajna i implementacije ključnih politika i prakse tranzicijske pravde.

Izvršni sažetak

Suprotstavljajući različite perspektive muškaraca i žena, i kontekstualizirajući ih kako bi se pokazalo na koji su način etnička pripadnost i ratno iskustvo povezani s rodnom perspektivom, ovo izvješće tvrdi da su potrebe muškaraca i žena u odnosu na procese istine, pravde, reparacije i garancije neponavljanja u Bosni i Hercegovini (BiH) vrlo slične, ako se sudi samo po njihovom spolu. Ipak, ako se uzmu u obzir rodne razlike, dakle, društveno i kulturalno konstruirane uloge muškaraca i žena, različite potrebe i zahtjevi jednih i drugih odmah postaju očiti. Ovo izvješće također pokazuje da je uzimanje u obzir rodnih razlika neophodno za razumijevanje i transformaciju šireg društvenog konteksta traume i post-konfliktnih iskustava.

Izvješće je identificiralo nekoliko ključnih BiH zakona, strategija i dokumenata u području procesa istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja. Od 2008. godine, BiH ima Državnu strategiju za rad na predmetima ratnih zločina, čiji je cilj procesuirati sve zaostale predmete ratnih zločina u vremenu od maksimalno petnaest godina. Državna strategija se fokusira samo na kaznenu pravdu. Suprotno tomu, nedavno završena ali još neusvojena Strategija tranzicijske pravde ima za cilj posvetiti se svim preostalim elementima tranzicijske pravde: potrazi za istinom, reparacijama i institucionalnim reformama. Isto tako, od 2004. godine, BiH ima i državni Zakon o nestalim osobama, koji predviđa Centralnu evidenciju nestalih osoba (CEN), kao i Fond za pomoć obiteljima nestalih osoba, od čega se ništa još nije realiziralo. I dok se Državna strategija i Zakon o nestalim osobama u ovom izvještaju ne smatraju posebno rodno osjetljivima, prvi javno dostupni nacrt Strategije tranzicijske pravde pokazuje jasan potencijal za rodnu osjetljivost. Ovaj izvještaj identificira određene točke u kojima bi se Strategija tranzicijske pravde trebala poboljšati, kako bi se povećala rodna osjetljivost procesa tranzicijske pravde.

U području reparacija, postoji nekoliko inicijativa koje se moraju spomenuti. Trenutačno Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica nadzire proces nastanka dokumenta pod naslovom Program za pomoć ženama žrtvama ratnog silovanja, seksualnog nasilja i torture 2013.-2016., i usprkos imenu, postoje indicije da će se dokument baviti i muškarcima žrtvama seksualnog nasilja. Također, neka udruženja bivših logoraša, zajedno s jednom ženskom organizacijom, rade na nacrtu državnog Zakona o pravima žrtava torture i civilnih žrtava rata, budući ne postoji državni zakon kojim bi se potvrdio status žrtava za bivše logoraše. Što se tiče povratnika, Vijeće ministara je 2010. godine usvojilo Revidiranu strategiju za implementaciju Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma. Dok potonji nije posebno rodno orijentiran, gorespomenuti Program i nacrt Zakona o pravima žrtava torture bi trebali uključiti rodno osjetljivi pristup.

Žrtve rata, muškarci i žene, Bošnjaci, Srbi ili Hrvati - svi žele znati istinu o razdoblju konflikta, i imaju pravo znati tu istinu sudeći prema velikom broju međunarodnih pravnih instrumenata. Ipak, u praktičnoj implementaciji potrage za istinom u BiH, žene i njihova iskustva u konfliktu su do sada bili poprilično slabo zastupljeni. BiH je svjedočila dvama neuspjelim pokušajima uspostavljanja nacionalnih komisija za istinu, kao i nekoliko prilično neuspješnih lokalnih inicijativa. Dvije regionalne NVO-incijative, REKOM i Ženski sud za bivšu Jugoslaviju, trenutačno su u fazi zagovaranja. Dok rodna

osjetljivost REKOM-a ostaje otvoreno pitanje, Ženski sud bi trebao biti posvećen isključivo javnim svjedočenjima žena.

Što se tiče pravde, BiH sudovi koriste nekoliko kaznenih zakona, čime se doprinosi znatnim razlikama pri dosuđivanju kazni: zbog toga žrtve torture, često muškarci, i žrtve seksualnog nasilja, često žene, imaju osjećaj da pravda nije zadovoljena. Obitelji nestalih osoba, kojima su na čelu većinom žene, podnijele su veliki broj tužbi protiv BiH pred državnim Ustavnim sudom, te izražavaju razočaranje zbog toga što se odluke Ustavnog suda u njihovu korist nikada nisu provele. Također, muškarci svjedoče mnogo češće nego žene, osim ako su bili žrtve ratnog seksualnog nasilja. Mnogo žena, koje bi inače pružile uvid u veoma važne činjenice vezane za događaje od 1992.-1995.godine., nikada ne svjedoče na sudovima.

Budući da je područje reparacija najopipljivije od sva četiri, razlike između potreba muškaraca i žena tu su i najvidljivije. Kompenzacije su Ahilova peta tranzicijske pravde u BiH. Ne postoji nikakva reparacijska shema, a postojeće skromne mirovine se isplaćuju na osnovu invaliditeta i dohotka (ovo posljednje vrijedi u slučaju članova obitelji civilnih žrtava rata), a ne kao reparacija za ljudska prava koja su povrijeđena. Također, državno i entitetsko zakonodavstvo ili ne prepoznaje određene kategorije žrtava rata (bivši logoraši), ili ih prepoznaje samo u jednom od entiteta (žrtve ratnog seksualnog nasilja), ili ih u potpunosti priznaje, ali se relevantni zakoni nikada nisu implementirali (obitelji nestalih osoba); ili se pak i primjenjuje u velikoj mjeri što se tiče povrata imovine, ali nikada nije uspjelo zagarantirati održivi povratak (raseljene osobe).

Žene su posebno ranjive u kontekstu svih navedenih kategorija, jer osim nepostojećih ili tek skromnih primanja, nisu priorizirane u zdravstvenom osiguranju i njezi, socijalnoj zaštiti, zapošljavanju i obrazovanju. Posebno su ovim pogođene žene koje žive u udaljenim ruralnim naseljima. Ipak, žene su posebno aktivne u civilnom društvu, u NVOima koji se bave terapijom, rehabilitacijom, obrazovanjem, reintegracijom na tržište rada, asistencijom i pravnom pomoći žrtvama. U tom smislu, neke su organizacije koje mogu služiti kao uzor drugima spomenute u ovom izvješću.

Što se tiče garancija neponavljanja, Ministarstvo pravde BiH trenutačno radi na zakonu o vettingu i lustraciji koji će onda biti predstavljen za usvajanje.. Nekoliko sličnih inicijativa je već propalo u prošlosti. I opet su žene slabo prisutne u institucijama sektora sigurnosti u BiH - policiji i oružanim snagama. U pravosuđu, ima ih više nego muškaraca, ali samo na nižim pozicijama u sudovima i tužilaštvima. U politici, također, ima ih manje nego muškaraca. Rodno zasnovano nasilje još je uvijek goreće pitanje.

U skladu s rezolucijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1325 (2000.), 1820 (2008.), 1888 (2009.), 1889 (2009.) i 1960 (2010.), BiH raspolaže institucionalnim mehanizmima za ravnopravnost spolova. Ima Agenciju za ravnopravnost spolova, kao i dva entitetska gender centra, te je bila prva država bivše Jugoslavije koja je usvojila Nacionalni akcijski plan za implementaciju UNSCR 1325. Takvi hvalevrijedni koraci mogu samo ohrabriti predstavnike ovih institucija da više integriraju rod u procese tranzicijske pravde. Budući da šira javnost ne smatra državne institucije dovoljno utjecajnim da promijene dominantna shvaćanja konflikta, aktivna uključenost organizacija civilnog društva i medija je posebno značajna, kako bi se ubrzali procesi potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja.

1. Kratki uvod u Bosnu i Hercegovinu (BiH)

Bosna i Hercegovina (u daljnjem tekstu: BiH) je zemlja u jugoistočnoj Europi s populacijom od otprilike 3.839.737 stanovnika, što je samo procjena budući da trenutno ne postoji pouzdani podatak o broju stanovnika.³ Prema široko debatiranoj preambuli BiH Ustava, populacija BiH se sastoji od tri etničke grupe ili konstitutivna naroda: Bošnjaka⁴ (48%), Srba (37.1%) i Hrvata (14.3%),⁵ kao i 'Ostalih' i 'građana'. Ova kontroverzna ustavna odredba krši temeljna ljudska prava svih građana BiH, kako je utvrđeno poznatom presudom Sejdić-Finci (2009. godine)⁶ Europskog suda za ljudska prava (ESLJP) u Strasbourgu.

BiH vjerojatno ima najsloženiji upravni i politički sustav u Europi i šire, što je rezultiralo iz postavki utvrđenim mirovnim sporazumom i budućim ustavom. Taj ustav dijeli BiH na dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH), koja čini 51% ukupnog teritorija i većinski stanovnici Bošnjaci i Hrvati, i Republiku Srpsku (RS), s 49% teritorija, i većinom srpskim stanovništvom. Distrikt Brčko ne pripada ni jednom od entiteta i odvojena je samoupravna jedinica. Osim izvršne i zakonodavne vlasti koja postoji na državnoj razini,⁷ svaki od entiteta i Brčko Distrikt imaju svoje pravosuđe i upravu.⁸ S 18,6 posto stanovništva koje živi ispod granice siromaštva (2007.), i drugih 30 posto u siromaštvu⁹, kao i neslužbenom stopom nezaposlenosti od 43 posto, BiH je jedna od najsiromašnijih zemalja u Europi.

Tabela 1: Svjetski ranking Bosne i Hercegovine za odabrane indikatore, procjena za 2012. godinu¹⁰

Očekivano trajanje života	45 (od: nepoznato)
Stopa plodnosti	212 (od: nepoznato)
BDP (PPP)	107 (od: 226)
Stopa nezaposlenosti	187 (od: 199)

Najviše političko tijelo je još uvijek službeno Ured visokog predstavnika (OHR), izvršni predstavnik za

³ Agencija za statistiku BiH, <http://www.bhas.ba>, gruba procjena iz veljače/februara 2012. Posljednji popis stanovništva u BiH proveden je 1991.godine, dakle prije početka rata. Dakle, statistika iz 1991. je apsolutno nepouzdana. Novi popis stanovništva bio je zakazan za 2011.godinu, ali s obzirom na neusvajanje dugo očekivanog zakona o popisu stanovništva, kao i nepostojanje središnje državne vlasti gotovo godinu i pol nakon parlamentarnih izbora, proces je trajao mnogo više od očekivanoga. Na kraju, početkom veljače/februara 2012., uz imenovanje nove vlade BiH, državni parlament je donio i Zakon o popisu stanovništva, pri čemu je popis sada na rasporedu za 2013.godinu.

⁴ Bošnjak je pojam koji se odnosi na etničku skupinu, bosanske Muslimane.

⁵ CIA World Factbook (2012). Iz razloga navedenih iznad, odnosi stanovništva su samo grube procjene na temelju predratnog stanja.

⁶ Europski sud za ljudska prava, Sejdić i Finci protiv BiH, presuda 27996/06 and 34836/06a, Strasbourg, 22.12.2009.

⁷ Zemlja je pod vodstvom tročlanog Predsjedništva i Vijeća ministara, kao i dvodomne Parlamentarne skupštine. Kada je riječ o pravosuđu, stvari su još kompliciranije: iako postoji sud na državnoj razini (Sud BiH) koji se bavi ozbiljnim ratnim zločinima i organiziranim kriminalom, BiH nema središnjeg Vrhovnog suda. To podrazumijeva pravnu nemogućnost žalbe na državnoj razini.

⁸ To ni na koji način ne znači da su svi administrativni subjekti jednako organizirani. Naprotiv, FBiH je visoko decentralizirana i administrativno podijeljena na deset kantona, svaki sa zasebnom upravom i neovisnim sudstvom, dok RS ima centralizirani sustav i administraciju. Distrikt Brčko je trenutno pod nadzorom Međunarodnog supervizora, imenovanog od strane Visokog predstavnika. Dakle, zvuči gotovo nestvarno utvrditi da BiH broji ukupno dva entiteta, tri predsjednika i četrnaest vlada.

⁹ CIA World Factbook (2012).

¹⁰ Ibid.

međunarodnu civilnu nazočnost, iako se zatvaranje ovoga Ureda uskoro očekuje.¹¹ Kako bi se dopunio i na kraju zamijenio OHR, Europska unija nedavno je imenovala svog vlastitog specijalnog predstavnika u Bosni i Hercegovini (EUSR). Iako BiH još nije službeno podnijela zahtjev za članstvo u EU, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) s EU potpisan je u lipnju/junu 2008. godine. Također, sporazum za Partnerstvo za mir s NATO-om potpisan je krajem 2006. U travnju/aprilu 2010., NATO je donio Akcijski plan za članstvo (MAP) za BiH. Konačno, u lipnju/junu 2011., EU je pokrenula strukturirani dijalog o pravosuđu s BiH. Strukturirani dijalog ima za cilj unaprijediti strukturirane odnose što se tiče vladavine prava s potencijalnim državama kandidatkinjama, kao što je BiH, a kako bi se pomoglo zemlji da konsolidira nezavisno, djelotvorno, učinkovito i profesionalno pravosuđe i da napreduje na putu prema EU.¹²

Zemlja nije postigla velik napredak u općem području ljudskih prava. U ožujku/martu 2011. godine, Thomas Hammarberg, Povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava, osvrnuo se na neuspjeh BiH u provedbi njegovih preporuka nakon posjeta toj zemlji 2007. godine.¹³ Štoviše, u zajedničkom proglasu objavljenom u novinama diljem BiH, državna tajnica Sjedinjenih Američkih Država Hillary Clinton i ministar vanjskih poslova Velike Britanije William Hague također su izrazili razočaranje institucionalnim preprekama u BiH koje sprečavaju potrebne reforme. Također su se osvrnuli na neprovedbu presude ESLJP u slučaju Sejdić i Finci.¹⁴

Spomenuta situacija je bez presedana igdje drugdje u svijetu: samo ako se osoba, prema vlastitom uvjerenju, deklarira kao Srbin, Hrvat ili Bošnjak, on/ona dobiva i pravo kandidirati se za političke pozicije u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH ili tročlanom Predsjedništvu BiH. Inače, deklarirajući se, na primjer, kao Židov, Rom ili Čeh ili paradoksalno, čak i kao 'Bosanac' ili 'Hercegovac', osoba automatski gubi ta političkih prava.¹⁵ Izvješće EU o napretku 2011., kao i preporuke strukturiranog dijaloga Europske unije, poziva BiH na potrebne promjene Ustava što je prije moguće.

Ustav BiH je proizvod rata. On je čak dio mirovnog sporazuma. Kao što je to slučaj s drugim zemljama bivše Jugoslavije, povijest BiH se dijeli na "prije i poslije" 1991. godine, kada se dogodio raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Teško je odrediti točan događaj koji je uzrokovao njezino raspadanje. Pretpostavke¹⁶ se kreću od uobičajenih, poput onih o drevnim etničkim mržnjama ili racionalizmu elita koje su iskoristile nacionalističke težnje kako bi stvorile monoetničke države koje bi bilo lakše kontrolirati, ali isto tako i nešto rjeđe pretpostavke - na primjer, da je sukob bio ekonomske prirode ili uzrokovan nekim vjerskim odrednicama.

Kao što je poznato, više od četrdeset godina, SFRJ je bila federacija sastavljena od šest republika.

¹¹ Vidjeti International Crisis Group (2011): "Bosnia: Europe's Time to Act", Europe Briefing N°59, 11 January 2011.

¹² Europa.ba - strukturirani dijalog, "Preporuke za strukturirani dijalog s drugom sastanku, Sarajevo, 10.-11. studeni 2011.", <http://europa.ba/Default.aspx?id=87&lang=EN>. Posljednji pristup 12.5. 2012.

¹³ Vidi izvješće Thomasa Hammarberga, povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe, nakon posjete Bosne i Hercegovine na 27.-30. studenog 2010. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1766837>. Strasbourg, 29.3. 2011.

¹⁴ Vidi: Zajednički osvrt o Bosni i Hercegovini ministra vanjskih poslova Williama Haguea i državne tajnice Hillary Clinton, http://sarajevo.usembassy.gov/speech_20110608.html. Posljednji pristup 20. ožujka / marta 2012.

¹⁵ Dvije i pol godine nakon presude, BiH još nije provedena odluka ESLJP. Složenost presude leži u činjenici da potonja nadilazi puka kršenja političkih prava, odnosno okončanje diskriminacije Židova i Roma u BiH. Umjesto toga, zahtijeva kompletnu promjenu Ustava i Izbornog zakona BiH. Ustav BiH sadrži jasnu povredu pasivnog biračkog prava svih građana BiH na njezinom teritoriju. Vidi, na primjer, Šoštarić. Maja (2011): "Čekajući Godota: Učinkovitost pravosudnog sustava Bosne i Hercegovine u zaštiti političkih prava manjina. U: Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini; Mreža pravde BiH / USAID, Sarajevo, svibanj / maj 2011. Dostupno na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/english/txt.php?id=15>.

¹⁶ Vidi: Nettelfield, Lara (2010): "Courting democracy: The Hague Tribunal's impact in Bosnia-Herzegovina". Cambridge University Press.

Njene države sastavnice su bile Srbija, Crna Gora, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Slovenija, kao i dvije autonomne pokrajine: Vojvodina i Kosovo. Godine 1987., na vlast u Srbiji došao je Slobodan Milošević, zorno potičući srpski nacionalizam i njegujući ideju Velike Srbije. Kasnije, 1989. godine, pokazalo se pogubnim za SFRJ što je Milošević iznenada ukinuo autonomiju pokrajinu Vojvodine i Kosova zajamčenih Ustavom SFRJ iz 1974. Ovaj događaj izazvao je val pokreta neovisnosti u drugim republikama.

BiH je multietnička država već stoljećima.¹⁷ Neposredno prije početka rata, stanovništvo se sastojalo od bosanskih Muslimana (Bošnjaka), Hrvata i Srba te pripadnika brojnih nacionalnih manjina. Ubrzo nakon što su Slovenija i Hrvatska proglasile neovisnost 1991. godine, Jugoslavenska narodna armija (JNA) napala je obje zemlje. Početkom ožujka / marta 1992., dok je rat bijesnio u susjednoj Hrvatskoj, BiH je proglasila neovisnost. Nakon međunarodnog priznanja zemlje, nasilje je eskaliralo. Oružani sukobi koji su uključivali, na jednoj strani, JNA usklađenu s Miloševićevom politikom, kao i njezinu nasljednicu, Vojsku Republike Srpske (VRS), a na druge strane, Armiju Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) koji se sastojala od Bošnjaka i Hrvata. Kasnije, međutim, također su započele borbe između Bošnjaka i bosanskih Hrvata, Hrvatskog vijeća obrane (HVO,. Osim toga, bošnjačke snage na sjevero-zapadu zemlje, unutar samoproglashene Autonomne Pokrajine Zapadne Bosne, stvorile su savez s VRS i borile se protiv ARBiH. Dakle, u BiH je bilo čak četiri različita protivnika u sukobu, i svi su se oni u nekom trenutku borili jedni protiv drugih.

Srpske snage su pod opsadom držale glavni grad Sarajevo gotovo četiri godine, tijekom kojih je poginulo 10.000 ljudi. U srpnju/julu 1995. godine, srpske su snage zauzele UN zaštićenu zonu, Srebrenicu, gdje je tijekom jednog tjedna pogubljeno gotovo 8.000 bošnjačkih muškaraca i dječaka. Zločini su počinjeni u gotovo svim dijelovima BiH, tako da je teško izdvojiti one općine koje su najviše pogođene. Logori su postojali na brojnim lokacijama, kao što su Prijedor, Zvornik, Vlasenica i Bratunac (istočni dio BiH), Lašvanska dolina i Hercegovina (Mostar, Čapljina, Konjic), Bijeljina, Goražde, ili Brčkom¹⁸ Nakon pokolja civila u Sarajevu na tržnici Markale 1995. godine, snage NATO-a su konačno intervenirale bombardirajući srpske položaje oko grada. Uslijedio je dogovor za ukidanje opsade.

Nakon završetka rata, predsjednici BiH, Hrvatske i Srbije, Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević, sastanali su se u Daytonu, savezna država Ohio, postigavši sporazum o mirnom rješenju, poznat kao Opći okvirni sporazum za mir, u daljnjem tekstu: Daytonski mirovni sporazum, potpisan 14. prosinca/ ecembra 1995. godine u Parizu, a kojim se završava oružani sukob u BiH. Tijekom sukoba, stvorena su dva entiteta: Republika Srpska 1992., kao odgovor na otcjepljenje Republike Bosne i Hercegovine od SFRJ, i Federacija BiH 1994. Potonja je stvorena Washingtonskim sporazumom između zaraćenih strana Hrvatske Republike Herceg-Bosne (koja je postojala od 1991. do 1994.) i Republike Bosne i Hercegovine (prethodnica moderne države BiH). Brčko Distrikt je osnovan putem međunarodne arbitraže 1999. godine.

Sukob u BiH uključivao je raznolike zločine protiv civila: protjerivanja stanovnika, silovanja i sustavno korištenje koncentracijskih logora. To je uzrokovalo veliku humanitarnu krizu: 97,207 osoba (civila i

¹⁷ Malcom, Noel (2002): "Bosnia: A Short History", Pan, 3 Rev Ed.

¹⁸ Građani BiH još uvijek se naježe nakon što čuju imena zloglasnih koncentracijskih logora, kao što su Omarska, Keraterm, Manjača, Dretelj, Silos, Drmeljevo, Uzamnica, Helišćak, Vojno ili Čelebići, da spomenemo samo neke.

vojnika) je izgubilo život, od kojih je bilo 87,452 muškaraca i 9,756 žene¹⁹, gotovo 2,2 milijuna osoba je raseljeno²⁰, a oko 13.000 ljudi još uvijek se vode kao nestali.²¹ Neprocjenjiva ljudska i materijalna šteta nanesena je svim uključenim stranama. Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 827, stvoren je Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Haagu. Njegova svrha je rješavanje slučajeva kršenja međunarodnog prava i "doprinos obnovi i održavanju mira"²² u zemljama bivše Jugoslavije. Tribunal je još uvijek operativan, iako se njegovo zatvaranje očekuje 2014. Brojni slučajevi i kompetencije Tribunala se trenutno prenose na nacionalna zakonodavstva.

¹⁹ Prema bazi podataka Istraživačko –dokumentacijskog centra (IDC) u Sarajevu, "Bosanska knjiga mrtvih", i intervju s Mirsadom Tokačom, direktorom IDC-a, 17.1.2012., arhiva autorice.

²⁰ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (2010): "Strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma", Sarajevo.

²¹ UNDP (2009), "Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini", str.10. Amnesty International (2003): "Bosnia and Herzegovina: Honouring the ghosts: Confronting impunity for "disappearances". Available at: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR63/004/2003/en/140df5c5-d744-11dd-b024-21932cd2170d/eur630042003en.html>

²² Rezolucija Vijeća sigurnosti, 827 (1993) (S/RES/827, May 25, 1993).

2. Analiza roda, mira i konflikta u Bosni and Hercegovini

Prije analize međusobne povezanosti roda, mira i sukoba u BiH, prije, tijekom i nakon oružanog sukoba, ključna je kratka skica bosanskog patrijarhalnog shvaćanja samog pojma roda. Kao što je to čest slučaj u zemljopisnom području jugoistočne Europe, muževnost je stereotipni sinonim za moć i snagu, a ženstvenost je identična pojmovima slabosti i njege. Kathleen Berry²³ napominje da u mediteranskom prostoru, pojam časti određuje moral i pokazuje različite razine fleksibilnosti kada je riječ o muškarcima i ženama. Za razliku od časti muškarca, koja se u tim kulturama doživljava kao nešto podložno promjenama, na žensku se čast gleda kao na nešto nepromjenjivo. Čast određuje društveno ponašanje žene ali, ništa manje, i čast muškarca s kojim ista žena živi. Razumijevanje ravnopravnosti spolova je kulturološki određeno i kontekstualno. Kao što to kaže predsjednica Udruge sutkinja BiH: *"U našem mentalitetu, gdje se na muškarce tradicionalno gleda kao na uzdržavatelje obitelji, žene nemaju nikakve šanse da ih se prepozna kao ravnopravne. One jednostavno nisu prioritet ovog društva."*²⁴

U socijalističkoj Jugoslaviji, s obzirom na inzistiranje na jednakosti svih građana, ženska emancipacija bila je jedan od deklariranih ciljeva Komunističke partije. Mnoge žene su bili aktivni sudionici Narodno oslobodilačke borbe (NOB-a) tijekom Drugog svjetskog rata, a time je barem u teoriji potvrđena veza između pojmova žena-radnica-borac-socijalist.²⁵ Razvojem feminističkog pokreta, i u Jugoslaviji su žene uvidjele poveznicu između feminizma i ideala socijalizma. Zaključak koji bi logički slijedio iz takve orijentacije bio bi da se početkom ratova za neovisnost na tlu bivše Jugoslavije, većina feministica opredijelilo za antinacionalizam (najpoznatiji su primjer Žene u crnom u Srbiji). Međutim, kako su nedavno analizirale neki autorice za primjere Hrvatske²⁶ i Bosne²⁷, kolektivna patnja također je pridonijela rastu patriotizma u nekim ženskim krugovima.

Nakon toga je došao rat, tijekom koje su stereotipne rodne uloge koje su postojale prije sukoba samo još dodatno pojačane. Tijekom sukoba 1992.-1995. godine, tisuće civila oba spola su držani kao zarobljenici u objektima u BiH i drugdje, gdje su pretrpjeli mučenje, seksualno zlostavljanje, sakaćenje i pogubljenje. Seksualno nasilje nad ženama je prepoznato kao široko rasprostranjeni zločin u BiH za vrijeme oružanog sukoba, ali cilj takvog nasilja su bili i muškarci. BiH je bila poprište nekih od najokrutnijih primjera seksualnog nasilja nad muškarcima i ženama: bilo je slučajeva seksualnog porobljavanja i zatočenja u prisilne bordele,²⁸ silovanja tijekom ispitivanja,²⁹ spolnog sakaćenja gdje su zatočenici bili prisiljeni odgristi testise drugih zatočenika³⁰ i drugi strašni incidenti poput onih gdje su parovi očeva i sinova,³¹ ili parovi braće,³² bili prisiljeni izvršiti *fellatio* jedan na drugom.

²³ Barry, Kathleen (1979): "Female Sexual Slavery", NYU Press.

²⁴ Intervju s Adisom Zahiragić, Sarajevo, 18.1.2012., arhiva autorice.

²⁵ Berdak, Oliwia (2008): "Gender and Nationalism in Yugoslavia and Croatia: Exploring the Moral Fable". University College London.

²⁶ Ibid.

²⁷ Hadžiahmić, Lejla (2010): "Women-Combatants in Defense of Sarajevo: Agents or Victims". Neobjavljeni završni rad u master programu, Sveučilište Sarajevo.

²⁸ ICTY, Kunarac et al. (IT-96-23 & 23/1) "Foča", 22.2.2001.

²⁹ ICTY, Furundžija (IT-95-17/1) "Lašva Valley", 10. prosinac / decembar 1998.

³⁰ ICTY, Tadić (IT-94-1) "Prijedor", 26.1. 2000.

³¹ Zbornički slučajevi I-IV, pred Višim sudom u Beogradu, Srbija. Sve presude su dostupne na srpskom jeziku i ćirilici na <http://www.hlc-rdc.org/?cat=234&lang=de>. Posljednji posjet: 22. svibanj / maj 2012.

Procijenjeni broj žena žrtava ratnih silovanja kreće se u rasponu od 20.000 do 50.000,³³ ali je teško utvrditi točne brojke, jer ne postoji niti točna baza podataka, niti mnoge žrtve mogu otvoreno govoriti o noćnim morama koje su proživjele.³⁴ Silovanje se sustavno koristilo kao strategija i kao oružje rata tijekom sukoba.³⁵ Kao što je objasnila francuska antropologinja,³⁶ silovanje se koristi kao oružje u ratu jer oduzima žrtvama dostojanstvo, kao i identitet. Što se tiče prve točke, jasno je da se teret srama i negativnosti prenosi od počinitelja na žrtve, što je potpuno ponižavajuće za one koji su već pretrpjeli silne okrutnosti ovog, može se reći, najintimnijeg kaznenog djela. Što se tiče druge točke, normalni i očekivani prijenos identiteta s očeva na sinove ne vrijedi u slučaju djece začete za vrijeme ratnog silovanja. U tom smislu, postojanje čitave etničke skupine dovodi se u opasnost.

Amy Ray³⁷ objašnjava fenomen na sličan način: posuđujući koncept časti slično Kathleen Barry, Ray tvrdi da ratni pobjednici ne proglašavaju pobjedu samo nad osvojenim područjima, nego i nad ženama svojih protivnika, koje, prisiljene na spolni odnos s pobjednicima, gube svu svoju čast, što onda automatski rezultira i lišavanjem časti njihovih muževa, onih koji su poraženi u ratu. Time se također nudi objašnjenje zašto mnoge žene nikad nisu odlučile progovoriti o silovanjima: one koji su progovorile, često su protjerane iz roditeljske kuće, ili su postale meta nasilja u obitelji od strane svojih ljubomornih muževa, ili su morale iznova proživjeti traumu.³⁸

Pitanje muških žrtava ratnog silovanja još je veći tabu u bosanskom društvu. Slično kao i kod žena, konkretne brojke muških žrtava ratnih silovanja u Bosni još su uvijek nepoznate, ali neke procjene govore o 3000 muškaraca silovanih tijekom rata 1992.-1995.³⁹ Kako objašnjava bivši predsjednik Udruženja logoraša BiH,⁴⁰ silovanje počinjeno nad muškarcima lišava ih njihove muškosti, a ona se u Bosni i na Balkanu općenito, percipira kao izrazito važna. I Žarkov (2007)⁴¹ tvrdi da u slučaju bivše Jugoslavije, odbijanje da se i muškarci identificiraju kao žrtve seksualnog nasilja tijekom oružanog sukoba jasno odgovara diskursu vremena i prostora: Za razliku od žena, muškarci ne mogu biti žrtve. No, kao što će biti još govora, prvi slučaj MKSJ bavio se baš ratnim silovanjem počinjenim nad muškarcem.

Situacija je toliko osjetljiva da muškarci govore o svojim iskustvima još teže od žena žrtava ratnog silovanja. Za ilustraciju nevidljivosti tih žrtava, valja napomenuti da je tek oko stotinu muških žrtava ratnog silovanja, koji sada žive u Australiji, kontaktiralo MKSJ kako bi svjedočili pred sudom,⁴² i time

³² ICTY, Mucić et al. (IT-96-21), "Čelebići", 16.11.1998.

³³ Brojka od 50.000 spominje se u izvješću glavnog tajnika, "Opsežna studija o svim oblicima nasilja nad ženama", doc. A/61/122/Add.1 od 6. srpnja / jula 2006., nakon nekih ranih procjenama vlade BiH. Ipak, Parlamentarna skupština Vijeća Europe procjenjuje brojku od 20.000 silovanih, a primjer slijedi i izvješće T. Hammarberga, vidi gornju bilješku br. 11.

³⁴ Na primjer, Savez logoraša BiH koji ima više od 20.000 članova, broji samo 93 žena, kao i 66 muškaraca, koji su prijavili da su žrtve ratnog seksualnog nasilja (159 žrtve ukupno). Ti ljudi uglavnom potječu iz istočne Bosne - iz općina poput Zvornika, Višegrada ili Bijeljine.

³⁵ Olujić, Maria B. (1998): "Embodiment of terror: gendered violence in peacetime and wartime in Croatia and Bosnia-Herzegovina", Medical Anthropology Quarterly, Vol. 12, No. 1., str. 31-50. Također vidjeti: Mertus, J. and Hocevar Van Wely, O. (2004) "Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY): Transitional Justice for Bosnia and Herzegovina". Women Waging Peace Policy Commission. Hunt Alternatives Fund. Dostupno na http://www.huntalternatives.org/download/19_women_s_participation_in_the_international_criminal_tribunal_for_the_former_yugoslavia_icty_transitional_justice_for_bosnia_and_herzegovina.pdf, ili Žarkov, Dubravka (2007) The Body of War. Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia, Durham and London: Next Wave: New Directions in Women's Studies.

³⁶ Véronique Nahoum, predavanje na konferenciji pod naslovom "Viol de masse, une arme de guerre", (Masovno silovanje: oružje rata) koju je organizirala NVO "Mères de la Paix", održanoj 10. ožujka/ marta 2012.

³⁷ Vidjeti Ray, Amy E. (1997): "The Shame of It: Gender-Based Terrorism in the Former Yugoslavia and the Failure of International Human Rights Law to Comprehend the Injuries." American University Law Review 46, no.3 (February 1997):str. 793-840.

³⁸ Olujić, Maria B. (1995), "Coming Home: The Croatian War Experience." In Fieldwork under fire: contemporary studies of violence and survival, edited by Carolyn Nordstrom and Antonius C.G.M. Robben. Berkeley: University of California Press, str. 186-205.

³⁹ Intervju s Ruzmirom Gaco, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica, 11.5.2012, arhiva autorice.

⁴⁰ Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom BiH Saveza logoraša, 17.4.2012, arhiva autorice.

⁴¹ Vidjeti gornju bilješku br. 35.

⁴² Intervju s Anisom Sućeskom-Vekić, BIRN, Sarajevo, 20.1.2012., arhiva autorice.

je postalo jasno koliko je nepodnošljivo za te muškarce baviti se prošlošću na teritoriju BiH ili bilo gdje u blizini. U BiH društvu, muškarci civilne žrtve rata često se smatraju "kukavicama koji su pobjegli" (za razliku od "heroja" koji su se borili u ratu).⁴³ Dakle, na muškarce žrtve silovanja gleda se s osobitim prezirom.

Ipak, nisu se samo muškarci borili u ratu. Tijekom i nakon rata, s obzirom na zajedničke sudbine, žene su formirale udruge, organizacije i zagovaračke grupe prvenstveno na temelju svog etničkog identiteta, ili su se čak pridružile i vojskama. Magistarski rad mlade akademske stručnjakinje iz BiH, Lejle Hadžiahmić, o ženama borkinje u obrani Sarajeva, govori o tome. Nudeći uvid u razmišljanja nekoliko žena koje su, na krajnje iznenađenje svoje okoline, odlučili djelovati, a ne ostati žrtve,⁴⁴ Hadžiahmić opovrgava tradicionalno feminističko / pacifističko mišljenje prema kojemu žene nikada neće sudjelovati u ratovima jer oni u pravilu veličaju muškost i muževnost.

U intervjuu,⁴⁵ međutim, Lejla Hadžiahmić tvrdi da danas perspektiva koja dijeli žene na aktivistice i žrtve (ili aktivne i pasivne), izgleda malo zastarjelo. Sarajevske borkinje, dodaje Hadžiahmić, uopće nisu bile organizirane, kao na primjer žene u Meksiku, Indiji ili Pakistanu. U razdoblju nakon sukoba, žene borci iz ARBiH formirale su strukovnu udrugu koja je trajala četiri godine (1994.-1998.), ali zbog nedostatka financijskih sredstava i opće podrške, udruga je na kraju prestala postojati. Hadžiahmić otkriva da za razliku od prvih šest mjeseci opsade Sarajeva, kada su mediji pokrivali pitanje žena boraca na zadovoljavajuć način, nakon toga mediji gube svaki interes za temu. Ova iznenadna nezainteresiranost pojavila se istovremeno s povećanjem radikalizacije unutar vojske, u ovom slučaju, islamizacije ARBiH.

Žene borkinje u BiH, kako to pokazuje drugi magistarski rad autorice Sunita Dautbegović,⁴⁶ danas su u iznimno lošim socio-ekonomskim uvjetima, zaboravljene i na rubu preživljavanja. Dautbegović, koja se fokusirala na sve vojne formacije u BiH (VRS, ARBiH i HVO), analizirala je tri kategorije žena boraca: one koji su sudjelovale u borbama, ali su demobilizirane nakon rata; one koji su se borile i ostale u vojsci nakon rata; i one koje su se pridružile vojsci samo nakon sukoba, konkretnije nakon reforme obrambenog sektora 2003. godine. Objašnjavajući motivaciju tih žena da se priključe ratu entuzijazmom i domoljubljem, Sunita Dautbegović podcrtava oštar kontrast u odnosu na sadašnju situaciju, otkrivajući da sve njezine ispitanice tvrde da više nikada ne bi ponovile ono što su učinile u ranim 1990.-im godinama, jer se osjećaju prevareno, izdano i zaboravljeno.⁴⁷

Rodna osjetljivost nije bila prioritet u neposrednom postkonfliktnom okruženju. Ipak, sudjelovanje i muškaraca i žena često je presudno u izgradnji mira i operacijama očuvanja mira. Prema nedavnom istraživanju UN-a,⁴⁸ ocijenjena je uloga žena u procesu sklapanja 21 mirovna sporazuma u svijetu. Istražene su različite vrste uključenosti žena u ove procese: a) žene kao posrednice, b) žene kao delegati pregovaračkih timova, c) žene kao potpisnice mirovnih ugovora, d) žene kao svjedokinje, e) žene su predstavnice promatračkih nevladinih organizacija, f) žena kao organizatorice paralelnih mirovnih skupova / kongresa g) žene kao savjetnice ili posrednice za rodna pitanja, ili h) žene kao članice tehničkih odbora za mirovne sporazume. U BiH, žene nisu bile predviđene ni na koji način u

⁴³ Intervju sa Senadom Jusufbegovićem, Savez logoraša BiH, 27. 4. 2012., arhiva autorice.

⁴⁴ Vidjeti Hadžiahmić, Lejla (2010), gornja bilješka br. 25.

⁴⁵ Intervju s Lejlom Hadžiahmić, Sarajevo, 8.5.2012., arhiva autorice.

⁴⁶ Dautbegović, Sunita (2011): "Socio-ekonomski položaj žena boraca u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini". Neobjavljeni magistarski rad, Sveučilište u Sarajevu.

⁴⁷ Intervju sa Sunitom Dautbegović, 7.5.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁴⁸ UN Women (2010): "Women's Participation in Peace Negotiations: Connections between Presence and Influence", New York.

zaključivanju Daytonskog mirovnog sporazuma: niti kao potpisnice, niti posrednice, svjedokinje ili pregovaračice. Ova domena je bila rezervirana samo za muškarce. Björn Lyrwall, savjetnik posebnog izaslanika EU, Carla Bildta, tijekom pregovora za Daytonski mirovni sporazum, podsjetio je: *"Koliko ja znam, o rodnim se pitanjima nikada nije razgovaralo, partneri su bili usredotočeni samo na okončanje oružanog sukoba."*⁴⁹

Osim Općeg okvirnog sporazuma za mir, ukupno postoji i njegovih jedanaest aneksa: Aneks IA- Vojni aspekti mirovnog rješenja, Aneks IB - Regionalna stabilizacija, Aneks II - Međuentitetske granice i srodna pitanja, Aneks III - Izbori; Aneks IV - Ustav BiH, Aneks V - Arbitraža, Aneks VI - Ljudska prava, Aneks VII - Izbjeglice i raseljene osobe, Aneks VIII - Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, Aneks IX – Uspostava javnih poduzeća Bosne i Hercegovine, Aneks X - Civilna provedba mirovnog ugovora; i Aneks XI - Međunarodne policijske snage.

U sveobuhvatnom izvješću koje je pripremila švedska zaklada Kvinna till Kvinna (2000),⁵⁰ predstavlja se analiza Dayton iz rodno osjetljive točke gledišta, posebno njegovih aneksa III, IV, VI, VII, X i XI. Opći zaključak je da je Dayton oskudan odredbama koje se odnose na jednaka prava žena i ravnopravnost spolova u cjelini. U Aneksu III, na primjer, nema promicanja ženskih jednakih prava za vrijeme izbora. Aneks IV Ustava je strogo etnocentričan i ne inzistira na jednakim pravima žena da sudjeluju u izvršnoj, zakonodavnoj i zakonodavnoj vlasti. Aneks VI o ljudskim pravima ne adresira teška kršenja ljudskih prava poput ratnog seksualnog nasilja nad ženama, a Aneks VII, kojim se rješavaju pitanja povratka, ne spominje delikatnu situaciju ženskih raseljenih osoba, izbjeglica i povratnika. Aneks X o civilnoj izgradnji mira ne odnosi se na sudjelovanje OCD u mirovnom sporazumu, pri čemu su mnoge ženske nevladine organizacije odigrale veliku ulogu. Na kraju, Aneks XI ne osvrće se na problem obiteljskog nasilja i nasilja nad ženama, ili kako bi se Međunarodne policijske snage (IPTF), preteča današnjih dviju entitetskih policijskih snaga, trebale adekvatno nositi s time. Kao što će ovo izvješće pokušati ilustrirati dotičući se nekih od pitanja iz spomenutih aneksa, i danas, 17 godina nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma, mnoga od pitanja nisu riješena na zadovoljavajući način.

Danas, nakon toliko godina od Daytonskog mirovnog sporazuma, u BiH postoji veliki broj domaćinstava kojima su na čelu žene, samohrane majke i / ili udovice. Prema istraživanju UN-a,⁵¹ domaćinstva kojima su na čelu žene predstavljaju četvrtinu svih kućanstava, od čega udovice predstavljaju 78%.⁵² Najugroženije su Romkinje, starije i bolesne žene, kao i žene žrtve nasilja, udovice, i izbjeglice i interno raseljene osobe.⁵³ Ovaj izvještaj će se vratiti na posebne kategorije žrtava u svom 3. poglavlju. U ovom trenutku, samo treba spomenuti da siromaštvo utječe na muškarce i žene na drugačiji način, na očitu štetu ovih posljednjih. Žene se brinu o četvrtini svih kućanstava u BiH, a 16% stanovništva koje živi u siromaštvu može se pripisati baš ovim obiteljima. Osim toga, žene u dobi između 16 i 64

⁴⁹ Lithander, Anna (2000): "Engendering the Peace Process: A Gender Approach to Dayton and Beyond", Kvinna Till Kvinna, Stockholom.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ The Living Standard Measurement Survey for BiH, 2001., Kukanesen (2003): "Female Headed Households in BiH, UN Bosnia and Herzegovina".

⁵² See Smajić, Senada and Ermacora, Sergio (2007): "Poverty amongst Female-headed Households in Bosnia and Herzegovina: an empirical analysis", *South East European Journal of Economics and Business* Vol. 2, No. 1, pp. 69-88. Vidjeti i Kukanesen (2003), gornja bilješka br. 48. Još nije sasvim jasno do koje je mjere konflikt doprinio situaciji.

⁵³ UNHCR (2005): "Update on Conditions for Return to Bosnia and Herzegovina", dostupno na: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42f736424.html>. Also see Kett 2005.

predstavljaju samo 35 posto aktivne radne snage u BiH, što je najniža participacija zaposlenih žena u jugoistočnoj Europi.⁵⁴

Tu je i porast nasilja u obitelji i seksualna trgovina ljudima.⁵⁵ Raseljene ženske osobe i izbjeglice suočavaju se sa specifičnim problemima zbog svog spola. One su u ranjivoj situaciji, izložene gospodarskim teškoćama zbog tradicionalne rodne pristranosti u društvu, posebno u ruralnim područjima.⁵⁶ Obzirom na činjenicu da su njihovi počinitelji ili još uvijek na slobodi, ili čak drže značajne pozicije u javnosti i u sigurnosnim institucijama BiH, žrtve se boje za osobnu sigurnost i za dobrobit svoje djece. To su ujedno i neki od glavnih problema raseljenih ženskih osoba i izbjeglica, posebno onih koje pripadaju etničkim manjinama u prostorima gdje se nalaze.

Muškarci su uglavnom pod utjecajem post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i drugih poratnih trauma, kao rezultat borbe u ratu, mučenja i zatvaranja u logore. Regulacija niti jednog od tih poremećaja ne pronalazi mjesto u važećoj zakonskoj regulativi. Mnogi od ovih ljudi još uvijek žive u siromaštvu, često kao raseljene osobe i izbjeglice. Indirektno, muškarci su također pogođeni i emocionalno, kao supružnici žena žrtava silovanja ili mučenja. Također, muškarci logoraši nisu uvijek bili pripadnici vojnih snaga. Često se zanemaruje činjenica da postoji ogroman broj djece koji su bila u logorima. U međuvremenu, ova su djeca postali odrasli ljudi koji sada od pate različitih oblika post-traumatskog poremećaja, i postoji bezbroj takvih primjera. Kako objašnjava Bošnjakinja, predsjednica udruge logorašica logora Vojno: *"Jednostavno ne znamo što učiniti sa sinom jedne od naših činjenice. Dok je bio u logoru, vidio je da mu je majka silovana. Sada je odustao od školovanja, ne komunicira ni s kim, samo grize nokte. Pokušali smo uspostaviti bilo kakvu vrstu komunikacije s njim, ali to je teško"*.⁵⁷

Ipak, nakon sukoba dogodio se i određeni napredak u području ravnopravnosti spolova u javnom sektoru. BiH je bila prva zemlja u regiji koja je usvojila NAP, Nacionalni akcijski plan za provedbu UN-a Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 iz srpnja / jula 2010., ali njegova se primjena još očekuje, uključujući i principe monitoringa i evaluacije. Plan sadrži osam ciljeva, od kojih jedan govori o poboljšanoj podršci i pomoći ženama civilnim žrtvama ratnog seksualnog nasilja.⁵⁸ Radna skupina, sastavljena od predstavnika ministarstava kao što su Ministarstvo sigurnosti BiH, Ministarstvo obrane BiH, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Ministarstvo financija BiH, Gender centra FBiH i Gender centra RS, centra za razminiranje BiH, Agencije za ravnopravnost spolova, te civilnog društva, sudjelovala je u izradi NAP-a. Agencija za ravnopravnost spolova u BiH pokrenula je osnivanje Koordinacijskog odbora

⁵⁴ Godišnji izvještaj/izvješće Vijeću ministara Bosne i Hercegovine o statusu spolova u Bosni i Hercegovini za 2008. godinu, srpanj 2009. (in Bosnian: Annual Report to the Council of Ministers of BiH on Gender Equality in BiH in 2008, July 2009).

⁵⁵ Human Rights Watch (2008): "Still Waiting: Bringing Justice for War Crimes, Crimes against Humanity, and Genocide in Bosnia and Herzegovina's Cantonal and District Courts", available at www.hrw.org/en/node/62137/section/2; , Picarelli, John T. (2002): "Trafficking, Slavery and Peacekeeping: The Need for a Comprehensive Training Program (A Conference Report UN Interregional Crime and Justice Research Institute, Turin, Italy May 9-10)", http://policy-traccc.gmu.edu/publications/TIP&PKO_EWG_Report_Final.pdf [Zadnji pristup 9.8.2010.]; SEESAC (2007): "Firearms Possession and Domestic Violence in the Western Balkans: A Comparative Study of Legislation and Implementation Mechanisms", Belgrade. Available at: http://www.seesac.org/uploads/studyrep/Domestic_Violence.pdf [Zadnji pristup 20.7.2011.]

⁵⁶ Kurbanova et.al (2011): "Overview On Vulnerability To Food Security In Bosnia And Herzegovina", May 2011, FAO REU, Dostupno na: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Events_2011/BIHNAPFS/Vulnerability_en.pdf [Zadnji pristup 1.9.2011.].

⁵⁷ Intervju sa Sajom Čorić, predsjednicom Udruženja logoraša logora Vojno, 17.5.2012., Mostar, arhiva autorice.

⁵⁸ To su: povećanje sudjelovanja žena u donošenju odluka na svim razinama vlasti u Bosni i Hercegovini; povećanje broja žena u vojnim i policijskim snagama i promicanje žena kao nositeljica vodećih pozicija u vojnim i policijskim strukturama; povećano sudjelovanje žena u mirovnim operacijama i uvođenje rodne perspektive u obuku osoblja u mirovnim misijama; suzbijanje trgovine ljudima; smanjenje rizika od minama pokrivenih područja u Bosni i Hercegovini; jačanje podrške i pomoći ženama i djevojkama žrtvama oružanog sukoba; povećanje znanja i sposobnosti državnih službi u provedbi UNSCR 1325; te poboljšanje suradnje s nevladinim i međunarodnim organizacijama u provedbi UNSCR 1325 u BiH.

za praćenje primjene NAP-a. Koordinacijski odbor sastoji se od dvadeset članova, četrnaest žena i šest muškaraca. Agencija za ravnopravnost spolova, zajedno Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice, jednom godišnje podnosi izvještaj Vijeću ministara.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH je osnovana 2004.godine, u skladu s odlukom Vijeća ministara i prema Zakonu o ravnopravnosti spolova koji je donesen 2003. Agencija je, zajedno s gender centrima FBiH i RS, razvila rodno osjetljivu mrežu povjerenstava za ravnopravnost spolova na razini kantona u FBiH i općinskoj razini u RS, uključujući osobe koje se bave pitanjima ravnopravnosti spolova. Dakle, i na državnoj i entitetskoj razini, postoji rodne fokalne točke: osobe koje se bave rodnom pitanjima pored svojih drugih obveza. Osim toga, 2006.godine, Vijeće ministara BiH usvojilo je Gender akcijski plan (GAP) 2006.-2010., strateški dokument čiji su cilj rodno osviještene politike u različitim područjima javnog života u BiH. Novi GAP 2012.-2017. se uskoro očekuje. Za više informacija o Agenciji i rodnim centrima u području tranzicijske pravde, potrebno je pogledati poglavlje 3.4.3 ovog izvješća.

U Tabeli broj 2 nalaze se zakoni koji reguliraju opću ravnopravnost spolova, dok Tabela 3 prikazuje glavne strategije i akcijske planove koji promiču opću ravnopravnost spolova. Ovo će se izvješće zasebno baviti zakonima koji reguliraju rodno osjetljivog pravdu (poglavljje 3.2), reparacije (poglavljje 3.3), kao i institucionalne reforme (poglavljje 3.4), pa time i specifičnim područjima ravnopravnosti spolova.

Valja napomenuti da žene također imaju važnu ulogu u ponovnoj izgradnji zajednice i društva te procesima izgradnje mira. Ova uloga je često zanemarena,⁵⁹ što dovodi do stereotipizacije žena kao pukih žrtava nasilja. Žene su najaktivniji čelnici nevladinog sektora u poslijeratnoj BiH, iako se stajališta pojedinih žrtava mogu vrlo razlikovati od stajališta onih koji predstavljaju udruge žrtava (očekivano, ovi posljednji su istaknutiji).⁶⁰ Primjeri nevladinih organizacija gdje žene igraju značajnu ulogu su Vive žene Tuzla, Medica Zenica, Snaga žene Tuzla, Fondacija lokalne demokracije (FLD) u Sarajevu, Izvor Prijedor, odnosno Centri civilnih inicijativa (CCI). Nevladine organizacije kao što je Helsinški odbor građana u Bijeljini koje se bave tranzicijskom pravdom na akademskoj razini, također većinom čine žene.

Tabela 2: Zakoni koji reguliraju opću ravnopravnost spolova

Dokument	Sadržaj	Godina usvajanja
Ustav Bosne i Hercegovine	Ustav jamči jednakost žena i muškaraca, kao i nediskriminaciju na temelju spola i spolne orijentacije.	1995.
Ustav Republike Srpske Službeni glasnik Republike Srpske, 6/92	Ustav jamči jednakost žena i muškaraca, kao i nediskriminaciju na temelju spola i spolne orijentacije.	1992.

⁵⁹ Za kritiku Daytonskog sporazuma kao rodno neosjetljivog, vidjeti npr.: Chinkin, Christine and Paradine, Kate (2001) "Vision and Reality: Democracy and Citizenship of Women in the Dayton Peace Accords," Yale Journal of International Law 26, pp 103–178, or Lithander, Anna (2000): "Engendering The Peace Process", Kvinna Til Kvinna, 2000.

⁶⁰ Intervju sa Selmom Korjenić, TRIAL, Sarajevo, 19.1.2012., arhiva autorice.

Ustav Federacije BiH Službene novine FBiH, 1/94.	Ustav jamči jednakost žena i muškaraca, kao i nediskriminaciju na temelju spola i spolne orijentacije.	1994.
Statut Brčko Distrikta Službeni glasnik BiH, 9/00 i 7/04	Statut jamči jednakost žena i muškaraca, kao i nediskriminaciju na temelju spola i spolne orijentacije.	2000.
Zakon o ravnopravnosti spolova Službeni glasnik BiH, 16/03, 102/09 i 32/10	Zakon promovira jednakost spolova i zabranjuje diskriminaciju na temelju spola ili spolne orijentacije; uključuje propise protiv rodno zasnovanog nasilja; te promiče ravnopravnost spolova u različitim sektorima društva.	2003.
Zakon o zabrani diskriminacije Službeni glasnik BiH, 23/09	Zakon zabranjuje svako diskriminirajuće postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili sklonost temeljeno na predrasudama prema bilo kojoj osobi na temelju, između ostalog, njihova spola.	2009.

Tabela 3: Strategije i akcijski planovi koji promiču opću ravnopravnost spolova

Gender akcijski plan (GAP) 2006.-2010.	GAP je petogodišnja strategija za rodnu ravnopravnost u BiH. Ona također ima Financijski mehanizam za provedbu Gender akcijskog plana za ravnopravnost (FIGAP). GAP uključuje aktivnosti koje moraju biti poduzete u različitim područjima javnog života.	2006.
Nacionalni akcijski plan za implementaciju Rezolucije 1325 (2010.-2013.)	BiH je bila prva zemlja u regiji koja je usvojila NAP za provedbu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (27. srpanj / juli 2010.) Plan se sastoji od osam ciljeva (vidjeti opasku br.58) .	2010.

Nekoliko sugovornika je istaknulo da su obiteljsko nasilje i nasilje nad ženama izravne posljedice rata. Veliki broj muškaraca bivših vojnika pati od PTSP-a, i postali su alkoholičari i agresivni. Nažalost, u većini slučajeva žene plaćaju danak. BiH i njena dva entiteta su donijeli nekoliko zakona i strateških dokumenata u svrhu borbe protiv nasilja u obitelji, kao što je vidljivo u sljedećoj tabeli.

Tabela 4: Zakoni i strategije koji reguliraju zaštitu od obiteljskog nasilja

Zakon o zaštiti od obiteljskog nasilja Službene novine FBiH, 22/05 i 51/06 i Zakon o zaštiti od obiteljskog nasilja u RS Službeni glasnik RS, 118/05 i 17/08	Oba zakona reguliraju zaštitu od nasilja u obitelji, kao i vrstu i namjenu sankcija za počinitelja nasilnih djela.	2005.
Strateški plan za prevenciju obiteljskog nasilja Federacije Bosne and Hercegovine 2009. - 2011.	Plan propisuje sredstva za zaštitu od nasilja u obitelji u FBiH za razdoblje 2009.-2011.	2009.
Strategija za borbu protiv obiteljskog nasilja u Republici Srpskoj 2009.-2013.	Strategija propisuje sredstva za zaštitu od nasilja u obitelji u RS za razdoblje 2009-2013.	2009.
Strategija za prevenciju i borbu protiv obiteljskog nasilja u BiH Službeni glasnik BiH, 70/09	Strategija propisuje sredstva za zaštitu od nasilja u obitelji u BiH za razdoblje 2009. - 2011.	2009.

Postoji devet sigurnih kuća u kojima su smještene žrtve nasilja u obitelji i njihova djeca: u Sarajevu, Banjoj Luci, Prijedoru, Bihaću, Modriči, Tuzli, Zenici i dvije u Mostaru. Nevladine organizacije također organiziraju SOS telefonske linije i pravne savjetodavne centre. Neke od sigurnih kuća, posebice u manjim općinama, još uvijek nemaju financijsku potporu. Sudeći po intervjuima, nevladine organizacije koje vode sigurne kuće imaju dobru suradnju sa širokom mrežom lokalnih institucija, kao što su centri za socijalnu skrb, centri za mentalno zdravlje, policija i pravosuđe,⁶¹ iako postoje i negativna iskustva takve suradnje.⁶²

Iako je vrlo pohvalno, postojanje Zakona o ravnopravnosti spolova, kao i državne i entitetske institucije posvećene rodnim pitanjima, još uvijek nisu imali dovoljan utjecaj na društvo. To se može pripisati nizu potencijalnih čimbenika, primjerice tradicionalni i patrijarhalni mentalitet u BiH,

⁶¹ Intervju s Editom Pršić (Fondacija lokalne demokracije), 18.1.2012., Sarajevo; Suzinom Bijedić (Viva žene Tuzla), 23.3.2012., Tuzla; te Sabihom Haskić-Husić (Medica Zenica), 3.3.2012., Sarajevo, sve u arhivi autorice.

⁶² Intervju s Udruženim ženama Banja Luka, 28.5.2012., Banja Luka, arhiva autorice. Udružene žene su, zajedno s banjalučkim centrom za socijalnu skrb i policijom osnovale tim za podršku žrtvama nasilja u obitelji. Rad tog tima je bio vrlo uspješan, i zbog toga su članice Udruženih žena bile posebno iznenađene kad su primile pismo od centra za socijalnu skrb kojim ih se obavještava da više nisu dio spomenutog tima. Nikad nisu otkrile razlog.

državne i niže strukture koje inzistiraju na isključivo etničkoj jednakosti tri glavne skupine (etno-centrizam), ostavljajući u izobilju prostora za razne druge oblike diskriminacije, kao i veliku politizaciju gotovo cijelog javnog diskursa, uključujući medije, ostavljajući malo ili nimalo mjesta za teme koje nisu nužno izravno povezane s aktualnim političkim pitanjima.

Štoviše, u BiH je zajednički identitet vrlo problematična kategorija, obzirom da postoje tri suprotstavljena, često suprotstavljena, identiteta. To onda uzrokuje nestajanje onoga što se može smatrati trokutom između nacije, materinstva i pripadanja.⁶³ U tom kontekstu, prisjećajući se uobičajenih stripova iz dnevnih novina koji se bave politikom na duhovit način, jedna od sugovornica je napomenula da, za razliku od mnogih drugih zemalja u kojima se nacija obično prikazuje kao žena (i majka), ona nikada do sada nije bila u mogućnosti pronaći strip koji bi prikazivao BiH kao žensku osobu. "*Naprotiv, uvijek je ista slika: neka tri dosadna muškarca.*"⁶⁴

⁶³ Intervju s Lejlom Hadžimešić, 7.5.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁶⁴ Ibid.

3. Detaljna analiza rodne osjetljivosti ključnih procesa i aktera uključenih u potragu za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u BiH

Kao što je navedeno u uvodnom dijelu ovog izvješća, Impunity Watch shvaća koncept suočavanja s prošlošću kao skup procesa potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja, smatrajući da oni mogu biti korisni za održivu i duboku društvenu transformaciju. U glavini literature, međutim, pojam se nalazi pod zajedničkim imenom tranzicijske pravde. To je relativno novo polje koje se može pratiti unatrag do 1980.-ih godina, kada su se južnoeuropske i južnoameričke zemlje suočile s velikim izazovom za prevladavanje naslijeđa svojih prethodnih diktatorskih režima i vojnih hunti. U UN-u su načela za borbu protiv nekažnjivosti i suočavanja s prošlošću prvi put izrađena 1997. Autori su Louis Joinet i Diane Orentlicher⁶⁵ 2005. godine. U osnovi, ova načela obuhvaćaju već spomenuta četiri osnovna prava za žrtve oružanog sukoba: pravo na istinu, pravo na pravnu zaštitu, pravo na naknadu, te pravo na garanciju neponavljanja.

30 godina nakon pojavljivanja, pojam tranzicijske pravde i suočavanja s prošlošću čini se poljuljanim, i zemlje bivše Jugoslavije su izvrstan primjer za tu tvrdnju. Od 2004. godine, koalicija više od 1900 nevladinih organizacija iz Bosne, Srbije, Hrvatske, Makedonije, Kosova, Slovenije i Crne Gore se zalaže za osnivanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica za bivšu Jugoslaviju (REKOM). Međutim, postoji samo ograničen napredak u zalaganju REKOM, jer postoje mnoge suprotstavljene pozicije o tome što i koga komisija treba predstavljati, kao i kako bi trebala nastaviti svoj rad. Ipak, zastoj REKOM-a definitivno nije prvi izvor nesporazuma o tome kako se nositi s prošlošću na tlu bivše Jugoslavije: metode rada i sama svrha postojanja ICTY su neiscrpna tema domaćih i međunarodnih političara, nevladinih organizacija i akademskih stručnjaka.⁶⁶

Naglasak Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina (vidjeti poglavlje 3.2) je, kao što i ime sugerira, sudska obrada predmeta ratnih zločina. Državna strategija se ne bavi sudbinom nestalih osoba, niti pitanjima reparacija ili institucionalnih reformi. To je razlog zašto je u BiH hitno potrebno usvajanje sveobuhvatne strategije o tranzicijskoj pravdi. Stručna radna skupina nedavno je završila prvi dokument te vrste u svijetu, Strategiju tranzicijske pravde BiH. Skupinu čini 15 članova (10 vladinih dužnosnika, 3 predstavnika nevladinih organizacija i 2 nezavisna stručnjaka), a vodi ju Ministarstvo pravde i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, u okviru administrativne i logističke potpore UNDP-a.

Nakon javnih konzultacija održanih tijekom 2008. i 2009. godine, u siječnju / januaru 2010. godine, Vijeće ministara BiH imenovalo je Stručnu radnu skupinu zaduženu za izradu i provedbu Strategije tranzicijske pravde. U ožujku / martu 2010., imenovani su članovi skupine. Uz činjenicu da žene obnašaju funkcije voditeljice i zamjenice voditeljice skupine, potrebno je također napomenuti da je ravnoteža spolova u skupini bila zadovoljavajuća (devet muškaraca i šest žena, pri čemu su žene ne samo predstavnice civilnog društva, već i državne službenice).

⁶⁵ Louis Joinet, Question of the Impunity of Perpetrators of Human Rights Violations (Civil and Political), Revised Final Report, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1, October 2, 1997, followed by Diane Orentlicher, Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity E/CN.4/2005/102/Add.1, 2.2.2005.

⁶⁶ Vidjeti primjerice Nettlefield, Lara (2010), gornja bilješka 16.

Od travnja/aprila do prosinca/decembra 2010. godine, održan je širok proces konzultacija nacrtu Strategije, zajedno s akcijskim planom za njezinu provedbu, dovršenim u srpnju / julu 2011. Iako je u početku bilo predviđeno da će konačni nacrt Strategije biti dovršen i upućen Parlamentu na usvajanje do kraja ljeta 2011., to se nije ostvarilo. Prema informacijama koje dolaze iz različitih izvora,⁶⁷ nekoliko članova skupine bojkotiralo je proces ne pojavljujući se na sastancima. Osim toga, BiH je dobila vladu tek nakon više od 16 mjeseci nakon listopadskih / oktobarskih parlamentarnih izbora 2010. godine. Na kraju 2011. godine, dogovorena je struktura vlade, ali je tek u veljači / februaru 2012. Parlamentarna skupština BiH konačno odobrila vladu. To je izazvalo zaostajanje napretku sa Strategijom tranzicijske pravde.

Strategija je prvi put predstavljena na javnom skupu održanom u Parlamentarnoj skupštini BiH 19. lipnja / juna 2012. Sveobuhvatna medijska kampanja se očekuje kako bi se javnosti predstavio sadržaj Strategije. Glavni izazov je do sada bio uvjeriti vladine dužnosnike da strategija nije ovisna o izmjenama i dopunama Ustava, što je u BiH najdelikatnije političko pitanje.⁶⁸ Za vrijeme pisanja ovog teksta (lipanj/juni 2012.), kampanja još nije počela i strategija još uvijek nije usvojena od strane države. Pozitivan razvoj u tom smjeru mogao se vidjeti na sjednici Zajedničkog povjerenstva za ljudska prava, prava djeteta, mlade, imigraciju, izbjeglice, azil i etiku Parlamentarne skupštine BiH, održane u Neumu, 26. travnja/aprila 2012., gdje je imenovana komisija izrazila pozitivno mišljenje u vezi Strategije. Međutim, to ni na bilo koji način ne znači da će dokument na kraju biti usvojen u Parlamentarnoj skupštini BiH. Ako se usvoji, Strategija će biti inovativna u nekoliko ključnih aspekata. Kao što je već istaknuto, obuhvatit će procese istine, reparacije i garancija neponavljanja. Svi komentari u nastavku odnose se na prvi javni nacrt Strategije tranzicijske pravde predstavljen u Parlamentu BiH u lipnju/junu 2012., nakon čega su ključni akteri tranzicijske pravde pozvani da dostave svoje komentare na nacrt.

Kada je riječ o istini, Strategija ukazuje na proces konzultacija na razini države s ciljem poboljšanja postojećih mehanizama u potrazi za nestalim osobama, kao i uspostavu institucionalnog vanskudskog mehanizma za utvrđivanje činjenica. Što se tiče ovog posljednjeg, Strategija tranzicijske pravde predviđa usvajanje zakona kojim se uređuje osnivanje takvih vanskudskih mehanizama. U principu, pokazalo se da je bilo teško pomiriti razlike u stajalištima predstavnika žrtava iz triju glavnih etničkih skupina. Kako to primjećuje zamjenica predsjedavajuće stručne radne skupine,⁶⁹ bošnjačke žrtve su izrazile otpor prema bilo kojem obliku nacionalne komisije za istinu, hrvatske udruge nisu pokazale veliko zanimanje za ovo pitanje, dok su srpske udruge žrtava otvorene za uspostavu nacionalne (ali ne i regionalne) komisije za istinu, pri čemu bi takva komisija trebala biti decentralizirana i vjerojatno se sastojati od više manjih, lokalnih komisija.

Zanimljivo je da konačni dokument ne sadrži ime "komisija", nego samo "mehanizam". U Strategiji tranzicijske pravde o važnosti rodne osjetljivosti mehanizma govori se u zasebnom odlomku. Dok strategija naglašava da se moraju uzeti u obzir zločini počinjeni nad ženama i ženska ratna iskustva u cjelini, također se ograničava samo na ratno seksualno nasilje. U kasnijim verzijama Strategije tranzicijske pravde, bilo bi korisno obuhvatiti širi pojam roda u kontekstu tranzicijske pravde u kontekstu ovog izvješća.

⁶⁷ Intervjui s državnim službenicima i službenicama, 2011/2012.

⁶⁸ Intervju s Aleksandrom Letić, Helsinški komitet Bijeljina, 5.5.2012., Bijeljina, arhiva autorice.

⁶⁹ Ibid.

Osim Strategije, i zasebno izvješće UNDP-a o traženju istine predstavljeno je u Parlamentu BiH u lipnju / junu 2012. U izvješću pod nazivom "Pogled u prošlost kao put prema budućnosti"⁷⁰ nudi nove spoznaje o tome kako pristupiti traženju i javnom govorenju istine u BiH. Zanimljivo je da se u izvješću zaključuje da komisija za istinu ne bi bila u potpunosti prikladna u današnjoj BiH. Umjesto toga, izvješće spominje "forum", što bi bilo stalno tijelo koji bi financirali državni i međunarodni donatori, ali istovremeno i neovisno i samostalno, gdje bi bili predstavnici svih domaćih etničkih skupina, a potencijalno i nekoliko predstavnika međunarodnih organizacija. UNDP izvješće govori o komponenti rodne ravnopravnosti takvog mehanizma. Ono tvrdi da je rodno osjetljivi pristup ključan pri uspostavi mehanizama za traženje istine jer istražuju svoje prirode i njihovim posljedicama. U izvješću se također komisija za istinu iz Perua kao dobar primjer kako rodni elementi mogu biti uključene u rad takvih komisija.

Što se tiče reparacije i memorijala, Strategija tranzicijske pravde predviđa naknade i rehabilitaciju. U području rehabilitacije, Strategija govori o psihosocijalnoj zaštiti traumatiziranih osoba, zapošljavanju i uključivanju žrtava rata u različite kreativne i sportske aktivnosti. Također, u Strategiji se navodi da je potrebno posvetiti pozornost primjeni rodno osjetljivog pristupa u području reparacija i memorijala. Konkretno, Strategija tvrdi da je presudno da rehabilitacija bude rodno osjetljiva, jer će pridonijeti destigmatizaciji, deviktimizaciji i resocijalizaciji žrtava. Ipak Strategija o tome ne elaborira dalje, i ne precizira u detalje kako rehabilitacijske aktivnosti mogu biti učinjene rodno osjetljivima. Nacionalni reparacijski fond je isto planiran, ali nije razrađen u detalje.

Trošak provedbe Strategije tranzicijske pravde procjenjuje se na gotovo 17 milijuna KM (8.500.000 €). Pretpostavka je, međutim, da će se reparacijski fond za žrtve financirati iz državnih / entitetskih budžeta i stranih donacija⁷¹ dijelom od PDV-prihoda ili pripajanjem dijelova proračuna decentraliziranih ministarstava za reparacijske programe.⁷²

Konačno, institucionalne reforme predviđene Strategijom predlažu i veliki izazov za BiH: vetting i lustraciju svih djelatnika u državnoj službi, nastavljajući se na ono što je u BiH već učinjeno prije deset godina: provjeru svih policijskih službenika.⁷³ Konačno, Strategija tranzicijske pravde se posebno referira na tri nacionalna dokumenata / strategije vezanih za ravnopravnost spolova: Gender akcijski plan (GAP) 2006.-2010., Nacionalni akcijski plan za provedbu UNSCR 1325 u BiH (NAP), te Program pomoći ženama žrtvama ratnog silovanja, seksualnog nasilja i mučenja 2013.-2016. Kako se navodi, Strategija tranzicijske pravde je izravno povezana sa svim tim dokumentima, jer sadrže elemente tranzicijske pravde i u svrhu poboljšanja općeg stanja za sve žrtve rata, muškarce i žene.

Svi naponi da se u BiH uspostave pravda i borba protiv nekažnjivosti su zaista pohvalni. Međutim, prethodno iskustvo pokazuje da postoje mnoge prepreke. U BiH postoji opći nedostatak razumijevanja da, kako to jedan sugovornik kaže, suočavanje s prošlošću nije zapravo pitanje prošlosti, nego budućnosti. Prema njegovim riječima, tranzicijska pravda je u načelu poput spomenika koji ima osnovu, četiri stupa i timpan kao završetak. Osnova se sastoji u demokratizaciji zemlje; stupovi su standardna četiri elementa tranzicijske pravde: istina, pravda, reparacije i garancije neponavljanja/ institucionalne reforme; konačno, timpan, krov, završava pomirenjem, procesom

⁷⁰ Vidjeti Simpson, Graeme, Hodžić, Edin and Bickford, Louis (2012): "Pogled u prošlost kao put u budućnost." UNDP, Sarajevo.

⁷¹ Intervju s Goranom Šimićem, bivšim zaposlenikom Federalnog ministarstva pravde, FBiH. 2.12.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁷² Intervju s Aleksandrom Letićem, gornja bilješka 67.

⁷³ Intervju s Goranom Šimićem, gornja bilješka 70.

dugoročno okrenutim budućnosti.⁷⁴ Ako svi elementi nisu pravilno složeni i na mjestu, postoji veliki rizik od ponovnog izbijanja konflikta.

3.1. Rodno osjetljiva istina

"Govorimo o vašoj krvi, o djetetu koje ste nosili devet mjeseci i rodili... Djetetu koje vam je onda odvedeno i o komu danas ne znate ništa. Kako, kao majka, možete nastaviti živjeti?" (S. koja traži sina, nestalog 1992.g.)

Ogroman broj žrtava, te raznolikost i količina zločina, čine bivšu Jugoslaviju, nažalost, plodnim tlom za proučavanje mehanizmima tranzicijske pravde i njihov utjecaj na društvo. Osim presuda MKSJ-a i

nacionalnih sudova, pri čemu je rasprava redovito prilično politizirana, tu je i stalna, ali vrlo slabo vidljiva polemika o kazivanju istine u regiji. Ovo pitanje je usko povezano sa snagom civilnog društva u ovom geografskom području, a nevladine organizacije su usamljene u pokušaju promicanja pojma istine kako bi stvorile ono što Kurze⁷⁵ naziva 'izvansudskim prostorima'. Još jedno pitanje je i osjetljivi položaj žena, posebice majki koje su još uvijek u potrazi za svojom nestalom djecom i supružnicima.

3.1.1. Komisije za istinu

U bivšoj Jugoslaviji je bilo nekoliko pokušaja uspostavljanja komisije za istinu, ili barem tijela za utvrđivanje činjenica. Te komisije ili su raspuštene nakon kratkog vremena (Srbija i Crna Gora), ili su bila vrlo ograničene u radu (npr. Komisija za Srebrenicu u BiH), ili nikada nisu niti ugledale svjetlo dana. BiH, zemlja najviše pogođena sukobima, do sada je svjedočila najvećem broju pokušaja za formiranje nacionalne komisije za istinu ili sličnog tijela za utvrđivanje činjenica na nižoj razini.⁷⁶ Kada je riječ o potencijalnoj nacionalnoj komisiji za istinu u BiH, ideju osporava civilno društvo, posebice udruge žrtava svih etničkih pripadnosti, kao i nekih političkih stranaka, i to u jednakoj mjeri i muškarci i žene. Udruge žrtava koje se protive ideji često navode sljedeće razloge: 1) ukupna zasićenost pitanjem (*"Sve je rečeno i objašnjeno toliko puta, zašto uopće trebamo novu komisiju? Svi oni samo iskorištavaju nas žrtve, posebno žrtve ratnog silovanja"*), 2) nedostatak povjerenja u takve komisije za utvrđivanje činjenica (*"Samo bi služila u političke svrhe jednoj određenoj etničkoj skupini"*) i 3) nedostatak konsenzusa oko jedne i univerzalne istine o ratu u BiH (*"BiH treba tri različite komisije, jer jednostavno postoje tri različite istine"*). Čak i ako se riječ 'istina' izostavi iz imena takve potencijalne komisije (te se ona naziva primjerice 'komisija za utvrđivanje činjenica' ili sl.), mnoge nevladine organizacije koje djeluju na području tranzicijske pravde još uvijek navode slične kritike.

Inicijativa za regionalnu komisiju za istinu, također, nailazi na otpor. Ipak, ne može se osporiti da je veliki broj nevladinih organizacija iz cijelog područja bivše Jugoslavije podržao inicijativu i da u članovi koalicije koja ima za cilj uspostaviti komisiju. To također može objasniti i činjenicu da je većina ispitanika u anketi UNDP-a iz 2010.g. o suočavanju s prošlošću iz perspektive javnosti smatrala da je još uvijek u velikoj mjeri potrebno rasvijetliti sve činjenice sukoba⁸⁰ jer se državne institucije ne smatraju dovoljno utjecajnim da bi trajno utjecale na općeprihvaćeno razumijevanje sukoba.⁸¹ U tom je kontekstu potrebno uključiti i druge aktere (medije i organizacije civilnog društva) u rad na

⁷⁴ Intervju s Mirsadom Tokačom, direktorom IDC-a, 17.1.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁷⁵ Kurze, Arnaud (2011): "The RECOM Initiative: Struggling Efforts to Create Extra-Judicial Space". 6th General Conference of the European Consortium for Political Research (ECPR), Reykjavik, Iceland, 2011.

⁷⁶ Vidjeti npr. UNDP (2009), "Vodič kroz tranzicijsku pravdu u BiH", Sarajevo.

⁷⁷ Intervju s Bakirom Hasečić, predsjednikom udruge Žena žrtva rata, 27.4.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁷⁸ Intervju sa Željkom Zovko, tajnikom Hrvatske udruge logoraša kantona Hercegovačko-neretvanskog, 31.1.2012., Mostar, arhiva autorice.

⁷⁹ Intervju s Mirjanom Simanić, predsjednicom Udruženja obitelji nestalih osoba Istočnog Sarajeva, Republika Srpska, 27.4.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

⁸⁰ UNDP (2010): "Facing The Past And Access To Justice From A Public Perspective, Special Report", UNDP BiH, dostupno na <http://www.undp.ba/upload/News/Facing%20the%20Past%20and%20Access%20to%20Justice.pdf> [Zadnji pristup 22.10.2010.].

⁸¹ Ibid., str. 53.

rodnoj osjetljivosti i izmjenama sveopćih društveno i kulturalno predodređenih uloga muškaraca i žena u društvu.

Stoga, ovo izvješće ima za cilj u potpunosti ostati neutralno po pitanju eventualne buduće uspostave bilo nacionalne, bilo regionalne komisije za istinu / utvrđivanje činjenica, te će se ograničiti na komentar njihove rodne osjetljivosti, što je određen izazov s obzirom da spomenute komisije (još) ne postoje. Međutim, prije svega, potreban je kratak pregled različitih pokušaja u BiH da se uspostavi slično tijelo, kao i nastanak koalicije za REKOM.

Već 1997. godine, na prijedlog američkog Instituta za mir (USIP), široka koalicija udruga i pojedinaca iz civilnog društva počela je pripreme za veliku međunarodnu konferenciju koja se održala u Sarajevu 2000. godine. Na ovoj je konferenciji zaključeno da bi se u BiH trebala uspostaviti nacionalna komisija za istinu i pomirenje, te da će sve pripreme provoditi nevladina organizacija pod nazivom Udruženje "Istina i pomirenje". Osim toga, nacrt Zakona o Komisiji za istinu i pomirenje je pripremljen 2003. i dostavljen Parlamentarnoj skupštini BiH na razmatranje i usvajanje. Nažalost, niti je uzet u obzir, niti je ušao u parlamentarnu proceduru zbog nedostatka šireg političkog konsenzusa.

2005. godine, USIP je ponovno kontaktirao Parlamentarnu skupštinu BiH. Cilj je bio ponovno razmotriti razvoj nacrt zakona sličnog onom iz 2003. Radna skupina je formirana nakon inicijative nevladine organizacije Dayton projekt, no naponi su zaustavljeni 2006. godine, ovaj put zbog snažnog otpora žrtava koji su sumnjale da bi se mogla dogoditi, kako je to jedna sugovornica rekla, "privatizacija njihovih tragedija."⁸² Drugim riječima, žrtve su se bojale da će se njihove priče iskoristiti samo u političke svrhe, te da određeni politički aktivni pojedinci žele tek dobiti političke bodove prisvajajući strašna iskustva žrtava radi formuliranja vlastitih političkih pozicija. Prema tome, ni jedna od USIP-ovih inicijativa nije uspjela, bilo zbog nedostatka političke volje, ili zbog općeg nepovjerenja žrtava u političare. Prema jednom lokalnom stručnjaku za komisije za istinu, jedan od razloga je i skepticizam iz MKSJ koji je u bilo kojoj potencijalnoj komisiji vidio nepotrebno dupliciranje onoga što je on, Tribunal, već radio.⁸³

Osim dvaju neuspjelih pokušaja da se osnuju nacionalne komisije za istinu, BiH je također svjedočila i nekim inicijativama za uspostavu nižih tijela koja bi utvrdila razvoj događaja u pojedinim područjima BiH. Krajem 2003. godine, nakon odluke Vlade Republike Srpske, a kao odgovor na zahtjeve Doma za ljudska prava BiH i OHR-a, uspostavljena je Komisija za Srebrenicu. Njena svrha je bila da bude istražno tijelo koje će pronaći relevantne činjenice oko događaja u Srebrenici između 10. i 19. srpnja / jula 1995. Rad Komisije, čiji je fokus uglavnom bio locirati masovne grobnice i utvrditi sudbinu nestalih osoba, osporen je od strane Vlade Federacije BiH, koja ju nije smatrala objektivnom, ali i vlade Republike Srpske, koja je smatrala da su aktivnosti Komisije bile neusklađene s interesima pojedinih političkih struktura u tom entitetu, budući da je Komisija utvrdila da je 7,779 osoba nestalo u promatranom razdoblju.⁸⁴ Mandat Komisije okonačan je 2004.

Isto tako, Komisija za ispitivanje istine o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Židova i drugih u Sarajevu u razdoblju između 1992. i 1995. (Komisija za Sarajevo) osnovana je nakon odluke Vijeća ministara BiH krajem 2006. Početni motiv za uspostavljanje ove institucije bio je ispitati činjenice o stradanju Srba u Sarajevu za vrijeme oružanog sukoba. Međutim, to je odbila Parlamentarna

⁸² Intervju s javnim službenikom, Sarajevo, 2012., arhiv autorice.

⁸³ Intervju s Midhatom Izmirlijom, Sarajevo, 21.2.2012., arhiv autorice.

⁸⁴ UNDP (2009), gornja bilješka 75.

skupština BiH tvrdeći da patnje Srba ne mogu biti odvojene od patnji svih ostalih građana Sarajeva, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. To neslaganje nikad nije riješeno, a kao rezultat toga, Komisija nikad nije započela s radom. Za razliku od sarajevske komisije, Komisija za istinu i pomirenje općine Bijeljina osnovana je sredinom 2008 i čak je objavila i izvješće. Početkom 2009., međutim, Komisija je podnijela izvješće općinskoj skupštini na razmatranje i usvajanje, ali isto izvješće nije usvojeno. Tako je i ta komisija prestala postojati.

Teško je procijeniti rodnu osjetljivost svih navedenih inicijativa, s obzirom da su one ili prestale postojati i prije svog službenog početka rada, ili su bile aktivne samo za kratko vrijeme (Komisija za Srebrenicu, Komisija za Bijeljinu). Kada je riječ o ravnopravnom sudjelovanju žena i muškaraca u stvaranju nacrtu zakona ili strategija koji se odnose na nacionalne komisije za istinu, vrlo je teško procijeniti ravnopravnost jer podaci ne postoje ili nisu dostupni. Rad dva općinska tijela za utvrđivanje činjenica (Srebrenica i Bijeljina) jednako je kontroverzan i pod velom tajne. Istraživanje pokazuje da su svi članovi Komisije za Srebrenicu bili muškarci, a korespondencija s nevladinom organizacijom iz Bijeljine⁸⁵ otkriva da su samo jedna ili dvije žene bile uključene u rad Komisije za Bijeljinu. Za sarajevsku komisiju ne postoje informacije jer to tijelo nikada nije uspostavljeno iz gorespomenutih razloga.

Procjena rodne osjetljivosti regionalne komisije je jednako težak zadatak, jer takva komisija još uvijek ne postoji. Inicijativa za regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenih na teritoriju bivše Jugoslavije u razdoblju od 1991.-2001. (REKOM) datira iz 2004. Te je godine potpisan protokol o nastanku Koalicije za REKOM između Centra za humanitarno pravo iz Beograda, Istraživačko-dokumentacijskog centra (IDC) iz Sarajeva i

“Istina ne smije biti skrivena i ne smije postojati kolektivna krivnja, jer su se zločini činili na svim stranama.” (D., bivši logoraš)

Documenta iz Zagreba. Ovaj protokol je pozvao na suradnju i podršku između tri organizacije s ciljem istraživanja i dokumentiranja ratnih zločina u državama bivše Jugoslavije. Tri organizacije su pokrenule regionalnu raspravu o REKOM-u 2005. godine, a od

svibnja/maja 2006., i regionalni konzultativni proces. Ukupno je u tom procesu sudjelovalo 8.700 osoba, bilo je organizirano 8 regionalnih foruma tranzicijske pravde, 129 konzultacija i 5 sjednica Skupštine.⁸⁶ Kasnije je IDC napustio Koaliciju.

Regionalni proces konzultacija održan je u dvije faze. Od 2006. do sredine 2008., proces se usmjerio na praćenje suđenja za ratne zločine i uspostavu regionalnih mehanizama za istinu. Od sredine 2008. do 2010., radilo se na konkretizaciji napora za uspostavljanje REKOM-a. U svibnju 2008., Koordinacijsko vijeće REKOM-a osnovano je kako bi preuzelo upravljanje konzultativnim procesom. Također, u ožujku/martu 2009., imenovani su i nacionalni koordinatori za svaku zemlju, a u svibnju/maju 2009., od strane članova Koordinacijskog vijeća usvojen je i Statut REKOM-a.

Središte REKOM-a bi trebalo biti u Sarajevu i njegovo je očekivano trajanje tri godine. Od samog početka inicijativa je dobila potporu Međunarodnog centra za tranzicijsku pravdu (ICTJ), te je financijski podržana od strane istaknutih međunarodnih donatora.⁸⁷ U 2011., kampanja za milijun potpisa za REKOM predstavljena je u glavnim gradovima bivše Jugoslavije. Međutim, rezultat od

⁸⁵ Korespondencija s Helsinškim komitetom RS, 24.5.2012, arhiv autorice.

⁸⁶ Vidjeti npr: REKOM process: Results and Prospective. Available at: <http://www.zarekom.org/news/Process-Results-and-Prospective.en.html>. Zadnji pristup: 21.5.2012.

⁸⁷ Neki od ovih su: Open Society Institute, Američki institut za mir, Ministarstvo vanjskih poslova Švicarske, OSCE Misija u Srbiji, EIDHR ili the Rockefeller Brothers Fund.

milijun potpisa nije postignut, i unatoč produženoj kampanju, skupljeno je nešto više od 540 000 potpisa.⁸⁸ Do sada, predsjednici Hrvatske i Srbije su potpisnici kampanje za REKOM, kao i čitavi crnogorski parlament.

REKOM statut uvodi rodno osviještene politike u svoja dva članka, o izboru povjerenika (članak 24.) i članstvu i imenovanju selekcijskih odbora (članak 27.) pri čemu se u članku 24. ukazuje da u svakoj državi članici REKOM-a, barem jedan povjerenik mora biti žena ili muškarac, a u članku 27. da najmanje jedna trećina povjerenika i članova selekcijskog odbora moraju biti žene ili muškarci. Velika većina žrtava koje su bile dio ilustrativne studije (vidi poglavlje 4) istaknula je kako ne vide prednosti REKOM-a za njih osobno ili njihove udruge. S druge strane, također je poznato da je nekoliko udruženja žrtava ratnih silovanja podržalo REKOM tijekom širokog procesa javnih konzultacija jer su u tome vidjeli priliku za upoznavanje javnosti o svojim patnjama.⁸⁹

Nekoliko sugovornika⁹⁰ je istaknulo da postoji određena konkurencija između REKOM-a i BiH Strategije tranzicijske pravde, jer se njima sugeriraju oprečna rješenja. Dok se REKOM zalaže za otkrivanje 'regionalne istine', prvi javni nacrt strategije pokazuje kako će se ona u potpunosti fokusirati na 'nacionalnu istinu' u BiH. Iako još uvijek nije potvrđen od strane bilo koje od država bivše Jugoslavije, na kraju se ipak očekuje da će REKOM prerasti u državnu inicijativu.

Suprotno tomu, postoji i potpuno neformalni mehanizam pod vodstvom NVO-a koji ima ambiciju okupiti žene s područja bivše Jugoslavije koje će na taj način ispričati kako je rat utjecao na njihove živote. Ova inicijativa će se usredotočiti na ženske perspektive i cilj joj je vizualizacija ženskih uloga i pozicija za vrijeme i nakon sukoba. Regionalna inicijativa za osnivanje ženskog suda, nakon što se isti održao više od četrdeset puta u različitim zemljama svijeta,⁹¹ projekt je nekoliko nevladinih organizacija iz regije s međunarodnom podrškom.⁹²

Sud neće predstavljati stvarni pravosudni mehanizam, nego mehanizam za kazivanje istine posebno dizajniran za žene. Do sada, konzultacije su održane na mnogim mjestima, počevši s pripremnom radionicom u Sarajevu (listopad/oktobar 2010.), te su potom uslijedile konferencije i seminari u Prištini, Podgorici i Beogradu. Osim toga, niz konzultacija u BiH održan je od rujna/septembra 2011. do siječnja/januara 2012.⁹³ Na pitanje u kojoj će se mjeri Sud razlikovati od postojećih inicijativa, posebno REKOM-a, direktorica jedne od nevladinih organizacija zaduženih za promicanje Suda tvrdi: "Naša je nada da će Sud stvoriti javni prostor za empatiju. On ne bi trebao biti Komisija ili nekakvo istražno tijelo. Naprotiv, Sud će značiti dugotrajan proces."⁹⁴

Corinne Kumar, osnivačica i koordinatorica ženskih sudova, formulira njihov značaj na sljedeći način: "Ženski sudovi su novi prostor, razvijanje mašte: horizont koji nas poziva na razmišljanje, na osjećanje, izazov, povezivanje, ples, sanjanje. To je pokušaj da se definira novi prostor za žene, i da se u taj isti prostor ugradi nova vizija, nova politika. To je skup glasova i vizija globalnog juga koji se locira u diskursu o neslaganju: on je sam po sebi dislocirajuća praksa, izazivajući novi svjetski poredak

⁸⁸ Javni angažman varira značajno u cijeloj bivšoj Jugoslaviji: u Srbiji je prikupljeno 254,539 potpisa, u Bosni i Hercegovini 122,473, u Crnoj Gori 30,057 19,668 u Hrvatskoj, 10,022 u Makedoniji, te 5,342 u Sloveniji.

⁸⁹ Intervju s Edinom Đurković, izvršnom direktoricom Udruženja Tranzicijska pravda u BiH: Odgovornost i sjećanje, Koalicija za REKOM, 13.3.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

⁹⁰ Intervjui s državnim službenicima u institucijama BiH, 2011. i 2012.g., arhiv autorice.

⁹¹ Vidjeti El Taller, www.eltaller.in/?page_id=73, zadnji pristup 25.5.2012.

⁹² Članice ove skupine su: Žene ženama (BiH), Anima (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata (Hrvatska), Centar za ženske studije (Hrvatska), Žene u crnom (Srbija), Ženska mreža (Kosovo) u suradnji s organizacijom El Taller's (Tunis).

⁹³ Intervju s Nunom Zvizdić, Žene ženama, 7.5.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

⁹⁴ Ibid.

globalizacije, prelazeći granice, otkrivajući nove terene: osluškivanje glasova i pokreta s margine.⁹⁵" Osnova koncepta ženskih sudova je, dakle, javno govorenje.

Ipak, postoje mnoga pitanja koja treba razjasniti oko pojma Suda kako bi se izbjeglo dupliciranje napora ili preklapanje s postojećim inicijativama. Takva pitanja se redovito pojavljuju na sastancima koje organizirau udruge žrtava i druge nevladine organizacije, domaće i međunarodne. Slično REKOM-u, Sud bi trebao biti regionalni pothvat, i mnoge nevladine organizacije bi se trebale uključiti u njegov rad. Na sličan način, upravo kao u slučaju REKOM, to dovodi do raznih problema poput regionalne koordinacije, vođenja i upravljanja. Gdje bi se Sud trebao održati? Koliko žena bi trebalo sudjelovati? Koliko bi vremenski trebao trajati? Koalicija za REKOM se suočava s istim pitanjima već dugi niz godina. Organizatori Suda nadaju se uspjehu Južnoafričkog ženskog suda (2001.) koji je okupio tisuće žena željnih ispričati svoje priče. Ipak hoće li se nešto slično ikada moći dogoditi na prostorima bivše Jugoslavije, koje je, ako smo potpuno iskreni, još uvijek rastrgano istim starim etničkim mržnjama i neprijateljstvima? I opet, ovo je nešto što zabrinjava i organizatore REKOM-a. Stoga se nevladine organizacije koje lobiraju za Sud prvo trebaju razlikovati od REKOM-a, jer prosječna žrtva rata nije toliko upoznata s pojmom komisija ili javnih govorenja. Drugo, iste bi organizacije trebale vrlo dobro argumentirati zašto žene žrtve rata u bivšoj Jugoslaviji zaslužuju poseban javni prostor posvećen samo njima. Kao i što ovo izvješće tvrdi, u postkonfliktnim društvima bivše Jugoslavije, posebice BiH, razlozi za takav pristup uopće nisu svima očiti i jasni.

3.1.2. Pravo na istinu: međunarodni okvir i domaće zakonodavstvo

Na međunarodnoj razini, prava obitelji nestalih osoba uređuju se nizom međunarodnih odredbi o ljudskim pravima: Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (ratificiranim od strane bivše Jugoslavije 2. lipnja/juna 1971., a naslijedila ga je BiH 1. rujna/septembra 1993.); Prvi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1. ožujak/mart 1995.), Konvencija o pravima djeteta (ratificirana od strane bivše Jugoslavije 3. siječnja/januara 1991., a naslijedila ju je BiH 1. rujna/septembra 1993.); Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja (ratificiran od strane bivše Jugoslavije 10. rujna/septembra 1991., a naslijedio BiH 1. rujna/septembra 1993.); Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (ratificirana od strane bivše Jugoslavije 26. veljače/februara 1982., a naslijedila ju je BiH 1. rujna/septembra 1993.) i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (12. srpanj/juli 2002.) Osim toga, Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda (1998.) i Deklaracija o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka (1992.) su dokumenti koji jamče prava svima onima koji traže svoje nestale.

U BiH, članak 5. Aneksa VII i članak 9. Aneksa IA Daytonskog sporazuma, kao i na državnoj razini, Zakon o nestalim osobama (2004.), reguliraju predmet sudbine tisuća nestalih osoba u BiH. Prema članku 4. Zakona o nestalim osobama, vlasti BiH dužne su dati sve dostupne informacije ne samo obiteljima nestalih osoba, nego i nadležnim institucijama za traženje nestalih osoba. Do 2005., dvije entitetske komisije bile su zadužene za provedbu Aneksa VI Daytonskog mirovnog sporazuma. One su prestajale postojati kad je osnovan Institut za nestale osobe. Prema Zakonu o nestalim osobama, Institut bi trebalo pomoći u stvaranju nacionalnog Fonda za nestale osobe, kao i stvaranju jedinstvene Centralne evidencije nestalih (CEN). Ništa od ovoga do sada nije učinjeno. Tijekom ovog istraživanja, uzela se u obzir mogućnost procjene ukupnog broja žena na čelu

⁹⁵ Vidjeti Žene u crnom, <http://www.womeninblack.org/en/bangalore/docs/courts-women>, zadnji pristup 25.5.2012..

domaćinstava danas ukoliko bi se u CEN-u organizirali podaci prema spolu. Ipak, postoje barem dvije poteškoće koje se pritom javljaju: prvo, CEN neće biti baza obitelji, već samih nestalih osoba; drugo, moglo bi biti problema s pristupom podacima i zaštitom informacija nakon javne objave CEN-a. Time su se međutim pojavila i neka nova pitanja, jer Institut još uvijek nije donio pravilnik o tome koji će elementi CEN biti javno dostupni. U tom kontekstu, bilo bi logično da Institut konačno objavi CEN, da podaci o nestalim osobama budu razvrstani po spolu i bračnom statusu, i konačno, da se objavi pravilnik o javnom pristupu informacijama u CEN-u.

Na nacionalnoj razini, prisilni nestanci su kodificirani kao zločin protiv čovječnosti, ali ne kao samostalna kaznena djela. Članak 172. KZ BiH odnosi se samo na prisilne nestanke počinjene u sklopu širokog ili sustavnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, uz znanje o tome napadu. Takav pristup izravno isključuje različite akte prisilnih nestanaka počinjene tijekom sukoba u izoliranim slučajevima koji ne pripadaju u kategoriju rasprostranjenog ili sustavnog napada. Također, članak 118. Kaznenog zakona ne isključuje mogućnost amnestije za djelo prisilnih i nedobrovoljnih nestanaka, što nije u skladu s UN-Deklaracijom o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka.

Do 2004., obitelji nestalih ulagale su žalbe Domu za ljudska prava osnovanom Aneksom VI Daytonskog sporazuma. Ipak, nakon 31. prosinca/decembra 2003., Komisija za ljudska prava Ustavnog suda BiH zamijenila je Dom za ljudska prava. Komisija ima ovlast razmotriti neriješene slučajeve primljene od strane Doma za ljudska prava na dan ili prije 31. prosinca/decembra 2003., i također, sve nove slučajeve u kojima se navode kršenja ljudskih prava. Komisija donosi odluke na temelju kršenja ljudskih prava a nakon pritužbi građana. Ipak, dio tih odluka nije izvršen od strane domaćih sudova.

Značajno je da nikad nije provedeno 13 odluka Ustavnog suda o nestalim osobama, podnesenih od strane njihovih obitelji, ukupno 1,183 osobe. Mnoge podnositeljice tužbi su bile žene. Primjerice, u istaknutom slučaju Selimović i drugi protiv Republike Srpske (predmeti "Srebrenica"),⁹⁶ od 49 podnositelja tužbi, većina su bile žene, neki od njih majke čak tri nestala sina. Ako se iscrpe sve domaće instance, obitelji imaju pravo podnijeti tužbe Europskom sudu za ljudska prava (ESLP) ili Vijeću za ljudska prava UN-a. Do sada je bilo 28 takvih predmeta⁹⁷ (15 pred ESLP i 13 pri Vijeću za ljudska prava UN-a) i opet, većina podnositeljica zahtjeva bile su žene. Niti jedan od slučajeva još nije završen. Osim toga, pritužbe se mogu podnijeti i UN-ovoj Radnoj grupi za prisilne i nedobrovoljne nestanke (WGEID). Tužbe pred WGEID-om se mogu podnijeti individualno ili u obliku općih navoda, kao što je to učinila švicarska asocijacija TRIAL u ime udruženja žrtava 2009. godine.⁹⁸

I Dom za ljudska prava, i kasnije Komisija za ljudska prava Ustavnog suda BiH zauzeli su stajalište da je veliki broj prava obitelji nestalih, u ovom kontekstu s posebnim naglaskom na žene i majke, povrijeđeno od strane države⁹⁹: pravo na istinu, pravo na privatni i obiteljski život (članak 8. EKLJP); pravo članova obitelji nestalih da ne budu izloženi nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju (članak 3. EKLJP); pravo na zabranu diskriminacije (članak 14. EKLJP) i pravo na djelotvorni pravni lijek (članak 13. EKLJP).

⁹⁶ Vidjeti Dom za ljudska prava Ustavnog suda BiH, 7.3.2003., "Srebrenički slučajevi" (49 tužbi), br.. CH/01/8365.

⁹⁷ Intervju sa Selmom Korjenić (TRIAL), 19.1.2012., Sarajevo, i korespondencija s Lejlom Mamut (TRIAL). TRIAL je podnio 27 tužbi, dok je jedan slučaj podnešen ESLP neovisno o TRIAL-u.

⁹⁸ TRIAL (2009): "General Allegation on BiH to UNWGEID", Sarajevo/Ženeva.

⁹⁹ OHCHR (2005): "Report on the enjoyment of the Rights of Families of the Missing Persons in Bosnia and Herzegovina", Sarajevo.

Pri rješavanju većine slučajeva nestalih, koji su uglavnom muškarci, žene imaju vodeće ulogu te su stoga i vidljive. Ova činjenica ukazuje na jasan potencijal za transformaciju postojećeg stanja. U nekim izoliranim slučajevima, nestale osobe su i žene. Hrvat iz Grabovice kod Mostara ističe: *"Mi samo želimo pronaći njihova tijela i pokopati te ljude u miru. U našem slučaju nestale su uglavnom žene, ali*

"Istina je da je ženama najgore. Što god da ste prošli u ratu, ako se stavite u položaj žene koja je izgubila tri sina i muža, shvatite da se ne možete uspoređivati." (J., muškarac koji traži nestale roditelje)

postoji i nekoliko starijih ljudi, pa čak i jedno dijete. A ako su vam, na primjer, dostupne samo jedna noga ili ruka neke osobe, možete li

smatrati da vaša potraga završena? Žene koje traže svoje supruge suočene su sličnim poteškoćama i teško mogu nastaviti. *"Svaka žrtva rata je vrijedna suosjećanja"*, zaključuju dvije Srпкиnje iz Istočnog Sarajeva, *"Ali majke u potrazi za svojom nestalom djecom su u daleko najgorem položaju ..."* Još dvije Bošnjakinje su u cijelosti suglasne: *"Radi se o vašoj krvi, djetetu koje ste nosili devet mjeseci i rodili ... I koje vam je onda oduzeto i o kome sada ne znate ništa. Kako kao majka možete nastaviti normalno živjeti?"*

3.2. Rodno osjetljiva pravda

Nije iznenađujuće, s obzirom na složeno administrativno ustrojstvo BiH, da je i njen pravosudni sustav poprilično zbunjujuć. Postoji 48 prvostupanijskih sudova (28 općinskih sudova u FBiH, 19 osnovnih sudova u Republici Srpskoj i jedan osnovni sud u Distriktu Brčko), te 16 drugostupanijskih sudova (10 kantonalnih sudova u FBiH, 5 okružnih sudova u RS i 1 apelacijski sud u Distrikt Brčko). Također, FBiH i RS imaju svoje vrhovne sudove, dok BiH nema vrhovni sud na državnoj razini. Postoji samo Ustavni sud BiH. Također, postoje i dva entitetska suda. Na državnoj razini, ratni zločini se procesuiraju pred Sudom BiH za ratne zločine (vidi poglavlje 3.1). Osim toga, ratni zločini mogu se procesuirati i na nižoj razini: pred jednim od 10 kantonalnih sudova u FBiH, na 5 okružnih sudova u RS-u i na Osnovnom sudu Brčko Distrikta. Sve suce i tužitelje imenuje Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV) koje ima 16 članova i broji 5 žena.

U provedbi Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, usvojena 2008. i izrađena u suradnji s OSCE-om, postoje brojni zaostaci¹⁰⁰ te je otežana¹⁰¹ zbog nedostatka koordinacije između relevantnih institucija (sudovi i tužilaštva). Ova Strategija treba učinkovito smanjiti broj od 1,381 neriješenih predmeta ratnih zločina s 8,246¹⁰² osumnjičenih. Broj slučajeva već je prebačen s MKSJ u skladu s Pravilom 11bis. Osim toga, broj neizvršenih slučajeva s MKSJ-a koji će biti preneseni na domaće sudove nakon što Tribunal bude zatvoren, još je uvijek nepoznat. Cilj Državne strategije je obraditi najsloženije slučajeve ratnih zločina u roku od sedam godina (do 2015.) te druge, manje složene ratne zločine u petnaest godina (do 2023.) nakon usvajanja Strategije. Kako bi se to učinilo, dokument predviđa temeljito mapiranje te uspostavu centralizirane baze podataka o svim ratnim zločinima koji se nalaze pred BiH pravosuđem na svim razinama (država, entiteti, kantoni, općine). Ostali ciljevi Strategije su usklađivanje kaznenog zakonodavstva u cijelosti

¹⁰⁰ Izvješće EU o napretku BiH za 2011., str.13, procjenjuje da je "umjereni napredak postignut u obradi velikog zaostatka neriješenih predmeta ratnih zločina. Određeni napredak ipak je upisan u provedbi Državne strategije za ratne zločine, iako su kašnjenja i dalje u upućivanju predmeta iz državnog sudstva na entitete i Brčko Distrikt. Provedba Strategije zahtijeva pojačanu suradnju između sudova i tužiteljstva, osobito na državnoj razini." U izvješću se zaključuje da je provedba Državne strategije treba biti "pojačana"(ibid.). Sa svoje strane, OSCE (2011) optimistično zaključuje da, s obzirom na tempo suđenja do sada, "čini se razumnim očekivati da se sustav može nositi s volumenom od 1300 slučajeva" u preostalom roku predviđenom Državnom strategijom (str. 22).

¹⁰¹ Vidjeti EU-BiH strukturirani dijalog, gornja bilješka 12. Europska komisija zabrinuto primjećuje da nedavna rasprava Nadzornog tijela za praćenje Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina ukazuje na poteškoće u jamčenju objektivnog, učinkovitog i transparentnog suđenja.

¹⁰² OSCE (2011): "Delivering Justice in Bosnia and Herzegovina. An Overview of War Crimes Processing 2005-2010," Sarajevo, str.21.

BiH, jačanje pravosudnih i policijskih kapaciteta vezanih za rješavanje predmeta ratnih zločina, promicanje regionalne suradnje u procesuiranju ratnih zločina, kao i osiguranje učinkovite zaštite svjedoka u suđenjima za ratne zločine pred domaćim sudovima i tužiteljstvima. U tom svjetlu, izvješće će analizirati rodnu osjetljivost pravosuđa u BiH u odnosu na neka od tih pitanja u nastavku (poglavlja 3.2.3 i 3.2.4).

Osim razlike prema složenosti / trajanju obrade, ratni zločini su svrstani u dodatne dvije kategorije. S obzirom na nedostatak vremena i sredstava, Državna strategija predviđa da slučajevi prispjeli nakon 1. ožujka/marta 2003. automatski pripadaju u nadležnost Suda BiH i Državnog tužilaštva (kategorija I), dok će se su oni prispjeli prije 1. ožujka/marta 2003. suditi na razini entiteta / kantona / općinska (kategorija II). Međutim, doista postoje slučajevi u kojima, zbog složenosti predmeta ratnih zločina u pitanju ili nedostatka kapaciteta tužiteljstava i sudova na nižim razinama, niži sudovi se još uvijek odlučuju za vraćanje predmeta na sud BiH i Državno tužiteljstvo. To, dakle, uzrokuje kašnjenje u obradi slučajeva ratnih zločina. Štoviše, dužnosnici s državne razine dodatno su frustrirani s obzirom na činjenicu da entitetski / kantonalni / okružni / općinski sudovima i tužiteljstva često ne ispunjavaju rokove za redovito podnošenje izvješća.¹⁰³

U svom Dodatku A, Državna strategija uspostavlja skup kriterija potrebnih za prijenos predmeta na niže sudove i cjelokupno snalaženje u tom procesu. Kriteriji, neprecizni i nejasni, otvoreni su za različite interpretacije. OSCE (2011) procjenjuje da su kriteriji "izrazito široki" i "ne daju jasne smjernice o tome koji uvjeti moraju biti ispunjeni kako bi se opravdalo obilježavanje slučajeva kao najsloženijih i onih manje složenih."¹⁰⁴

Provedbu Državne strategije prati Nadzorno tijelo od devet članova koji dolaze iz relevantnih državnih i entitetskih ministarstava, kao i Visokog sudskog i tužilačkog vijeća.¹⁰⁵ Trenutno, od devet članova Nadzornog tijela samo je jedna žena. Najnovija izvješća Nadzornom tijelu¹⁰⁶ ukazuju na to da su u 2011. najhitnija pitanja prioritizacija predmeta ratnih zločina s obzirom na sve druge slučajeve i na svim domaćim sudovima i tužilaštvima, usklađivanje zakonodavstva i sudske prakse u predmetima ratnih zločina u cijeloj BiH, i, u skladu s preporukama drugog sastanka EU-BiH strukturiranog dijaloga,¹⁰⁷ prijenos predmeta ratnih zločina s države na entitetske razine.

3.2.1. Međunarodni pravni okvir: žrtve mučenja, silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog nasilja

Međunarodni pravni okvir za zaštitu žrtava mučenja, silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog nasilja je postao sveobuhvatan tijekom posljednjih nekoliko desetljeća. Mučenje je zabranjeno u Konvencijom protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1984.).

Prema članku 3. koji je zajednički za sve četiri Ženevske konvencije, s osobe koje ne sudjeluju aktivno u oružanim sukobima se u svim okolnostima mora postupati humano i bez diskriminacije. Članak 12. prve i druge Ženevske konvencije (1949) utvrđuje da žene moraju biti tretirane s dužnim poštovan-

¹⁰³ Intervjui s BiH službenicima i pravnim službenicima, studeni/novembar 2011. i ožujak/mart 2012., arhiv autorice. Također vidjeti i: OSCE (2011), gornja bilješka 100, str.23.

¹⁰⁴ Ibid, str.25.

¹⁰⁵ To su: VSTV, Ministarstvo pravde BiH, Ministarstvo pravde FBiH, Ministarstvo pravde RS, Pravosudna komisija Brčko Distrikta, Ministarstvo sigurnosti BiH, Ministarstvo financija BiH, Ministarstvo financija FBiH, kao i Ministarstvo financija RS. Vidi: Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina (2008).

¹⁰⁶ "Izvještaj Nadzornog tijela (1.1.-30.9.2011.), interni dokument, primljen 28.11.2011., arhiv autorica, i Izvještaj Nadzornog tijela (10.-12. 2011.), interni dokument, primljen 25.5.2012., arhiv autorice.

¹⁰⁷ Vidjeti EU Strukturirani dijalog, gornja bilješka 12.

jem s obzirom na spol. Članak 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1966.) regulira "jednako pravo muškaraca i žena na uživanje svih građanskih i političkih prava". Slično tomu, Članak 7. predviđa da nitko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Konačno, članak 10. istog Pakta utvrdi da se prema svim osobama lišenim slobode treba postupati humano i uz poštivanje prirođenog dostojanstva ljudske osobe.

Odajući posebnu počast žrtvama ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, Opća skupština UN-a je usvojila Deklaraciju o zaštiti žena i djece u izvanrednim situacijama i oružanom sukobu (1974.). Kao što je već navedeno u poglavlju 2, druge relevantne međunarodne dokumente za zaštitu žrtava ratnog seksualnog nasilja su Dodatni protokoli I i II Ženevskih konvencija (1977.), Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1979.), Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama (1993.), Rezolucije Vijeća sigurnosti UN 1325 (2000.), 1820 (2008.), 1888 (2009.), 1889 (2009.) i 1960 (2010.), te Rezolucija 1670 (2009.) Parlamentarne skupština Vijeća Europe.

3.2.2. Domaće kazнено zakonodavstvo koji se odnosi na žrtve mučenja i ratnog seksualnog nasilja

Nedostatak harmonizacije u kaznenom zakonodavstvu još uvijek predstavlja jednu od glavnih prepreka za ukupnu učinkovitost procesa tranzicijske pravde u BiH. Na državnoj razini, ključno se zakonodavstvo sastoji od tri zakona: Kazneni zakon BiH¹⁰⁸, Zakon o kaznenom postupku u BiH¹⁰⁹ i Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.¹¹⁰ Trenutno se koriste dva kaznena zakona - KZ BiH (pri Državnom sudu BiH / BiH Tužilaštvu) i KZ bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na entitetskoj razini.

Ovaj posljednji se koristi u entitetima za sve zločine, s obrazloženjem da je državni KZ stupio na snagu tek 2003., te stoga nije moguće retroaktivno procesuiranje zločina koji su se dogodili prije te godine. Takav postupak je u suprotnosti s odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Odlukom "Maktouf."¹¹¹ Prema toj odluci, KZ BiH treba se primjenjivati od strane entiteta i Brčko Distrikta na svim sudovima i tužiteljstvima u predstojećim suđenjima za ratne zločine. Divergentni pristupi kaznenih zakona koji se primjenjuju pred sudovima u BiH uzrokuju konfuziju na suđenjima za ratne zločine.

Ipak, nedostatak postojanja standardiziranog kaznenog zakonodavstva i jedinstvene primjene jednog kaznenog zakona na teritoriju BiH samo je jedna strana medalje. Druga poteškoća je nedostatak prilagodbe BiH kaznenog zakonodavstva međunarodnim pravnim standardima. Mučenje je prema KZ BiH kodificirano kao ratni zločin (članak 173.) i kao izolirana instanca (članak 190.), te kao zločin protiv čovječnosti, kao dio širokog ili sustavnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, uz prethodno poznavanje napada (članak 172). Međutim, mučenje uopće nije kodificirano u entitetskim kaznenim zakonima, niti u kaznenom zakonu Brčko Distrikta.

Konačno, u KZ BiH, ratno silovanje i drugi oblici ratnog seksualnog nasilja su klasificirani kao zločin protiv čovječnosti (članak 172.) i zločin protiv civilnog stanovništva (članak 173.). Međutim, u članku 173. Kaznenog zakona inzistira se da, kako bi se definiralo ratno silovanje ili drugi oblici seksualnog

¹⁰⁸ Kazneni zakon BiH, Službene novine BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 08/10.

¹⁰⁹ Zakon o kaznenom postupku BiH, Službene novine BiH BiH, 03/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, i 93/09.

¹¹⁰ Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, Službene novine BiH, 13/05, 53/07, 97/07 i 37/09.

¹¹¹ Vidjeti Odluku Ustavnog suda BiH n° AP-1785/06 of 30.3.2007. OSCE (2008): "Moving Towards a Harmonized Application of the Law Applicable in War Crimes Cases before Courts in Bosnia and Herzegovina," Sarajevo, također naglašava potrebu harmoniziranja zakonskog okvira u BiH.

nasilja, potrebno je dokazati korištenje sile ili prijetnje direktnim napadom. To nije u skladu s relevantnim međunarodnim pravnim okvirom, osobito Statutom Međunarodnog kaznenog suda (MKS), članak 7., niti praksom ostalih međunarodnih kaznenih sudova. Na sličan način, KZ SFRJ ne definira ratno seksualno nasilje kao zločin protiv čovječnosti; ono je samo kategorizirano kao zločin protiv civilnog stanovništva u članku 142.¹¹²

3.2.3. Procesuiranje ratnih zločina na domaćoj i međunarodnoj razini

Od svibnja/maja 2012., MKSJ je optužio ukupno 161 osobu iz bivše Jugoslavije za ratne zločine. Od toga, 64 osobe su osuđene, 13 ih je oslobođeno, 13 osoba je suđeno u nacionalnoj nadležnosti sukladno Pravilu 11bis, a optužnice za 36 osoba su povučene ili su osobe preminule. Nadalje, u tijeku je i postupak protiv 35 osoba: 1 osoba čeka suđenje, 17 ih je trenutno na suđenju i 17 pred Žalbenim vijećem.¹¹³

MKSJ je zaslužan za donošenje pravde za žene žrtve seksualnog nasilja budući da je utvrdio da je silovanje ratni zločin i zločin protiv čovječnosti. Kroz procedure MKSJ-a, žene žrtve seksualnog nasilja "postale su vidljive, personalizirane, priznate kao žrtve."¹¹⁴ Do sredine 2011., MKSJ je završio ukupno 20 slučajeva koji među ostalim uključuju i zapovjednu odgovornost za pojedinačne zločine silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja.¹¹⁵ U tih 20 slučajeva, 78 osoba je optuženo za seksualno nasilje i 28 ih je osuđeno. Također, tu je još 20 osoba optuženih za seksualno nasilje čiji je postupak u tijeku (14 se nalazi ili pred suđenjem ili je suđenje u tijeku, a 6 pred Žalbenim vijećem). Konačno, slučajevi 6 osoba prebačeni su na nacionalnu jurisdikciju.¹¹⁶

Tribunal je zaslužan za niz ključnih presuda u području ravnopravnosti spolova. Tako je unaprijedio međunarodni pravosudni sustav i omogućio progon seksualnog nasilja kao ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Također, visoki postotak svih optuženih (48%) i osuđenih (44%) počinitelja seksualnog nasilja u ukupnom broju optužnica i osuda pred MKSJ do sada, pozitivan su primjer i smjernice za rad drugih međunarodnih sudova, poput MKS. Uključivanje žena (kao svjedoka, sutkinja, odvjetnica, itd.) i rodne ekspertize na MKSJ je od vitalne važnosti ne samo za procesuiranje zločina počinjenih nad ženama,¹¹⁷ nego i za širu potragu za pravdom i napredovanje međunarodnog prava.¹¹⁸

¹¹² Entiteti koriste Kazneni zakon SFRJ, čiji članak 142. kodificira ratno silovanje samo kao zločin protiv civilnog stanovništva, te za njega predviđa minimalnu kaznu od 5 godina zatvora, što je blaže u odnosu na članak 173. Kaznenog zakona BiH, koji predviđa minimalno 10 godina zatvora. To se, očekivano, odražava na ukupne kazne. Povremeno, Sud BiH također koristi Kazneni zakon SFRJ. Nedavni je slučaj Slavka Lalovića, koji je pomagao dvama bosanskim Srbima u silovanju ženskih civila u Kalinoviku. Za taj zločin, bio bi osuđen na najmanje 10 godina zatvora da se koristio Kazneni zakon BiH. Međutim, sud je primijenio članak 142. SFRJ zakona, što je rezultiralo kaznom od samo 5 godina.

¹¹³ Vidjeti ključne statistike MKSJ, <http://www.icty.org/sid/10586>.

¹¹⁴ Bakšić, Muftić u Orentlicher (2010), p.44.

¹¹⁵ Tadić (IT-94-1); Nikolić (IT-94-2); Došen, Kolundžija and Sikirica (IT-95-8); Todorović (IT-95-9/1); Šimić (IT-95-9/2); Česić (IT-95-10/1); Rajić (IT-95-12); Bralo (IT-95-17); Furundžija (IT-95-17/1); Delalić, Delić, Mucić, and Landžo (IT-96-21); Kovač, Kunarac, and Vuković (IT-96-23, IT-96-23/1); Stakić (IT-97-24); Kos, Kvočka, Prcač, Radić, and Žigić (IT-98-30/1); Brđanin (IT-99-36); Plavšić (IT-00-39 & 40/1); Krajišnik (IT-00-39); Banović (IT-02-65/1); Zelenović (IT-96-23/2); Krstić (IT-98-33), and Martić (IT-95-11).

¹¹⁶ Vidjeti ključne statistike MKSJ, gornja bilješka 113.

¹¹⁷ King, K.L. and M. Greening. (2007): "Gender Justice or Just Gender? The Role of Gender in Sexual Assault Decisions at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", *Social Science Quarterly*, Vol. 88, No 5, str.1049 -1071.

¹¹⁸ Mertus, J. and Hocevar Van Wely, O. (2004) "Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY): Transitional Justice for Bosnia and Herzegovina". Women Waging Peace Policy Commission. Hunt Alternatives Fund. Dostupno na: http://www.huntalternatives.org/download/19_women_s_participation_in_the_international_criminal_tribunal_for_the_former_yugoslav ia_icty_transitional_justice_for_bosnia_and_herzegovina.pdf [Zadnji pristup 23.7.2010.].

Postoji nekoliko ključnih slučajeva koji se mogu navesti. Slučaj protiv bosanskog Srbina Duška Tadića¹¹⁹ bio je prvi međunarodni slučaj suđenja za ratne zločine od Nürnberga i Tokija, te prvo međunarodno suđenje za ratne zločine koje je uključilo optužbe za seksualno nasilje. Slučaj je zanimljiv jer se bavio seksualnim nasiljem protiv muškarca, a ne žene, u logoru Omarska kod Prijedora u sjeverozapadnoj Bosni. U slučaju protiv bosanskog Hrvata i dva Bošnjaka, Mucić, Delić i Landžo (slučaj Čelebići),¹²⁰ gdje su zločini počinjeni protiv bosanskih Srba zatočenih u logoru Čelebići, silovanje je kvalificirano kao oblik mučenja, što je opet bilo pravni presedan. Prvi slučaj MKSJ-a temeljen isključivo na optužbama za seksualno nasilje bio je onaj protiv bosanskog Hrvata Ante Furundžije¹²¹ koji je, premda sam nije počinio kazneno djelo silovanja, bio nazočan dok je njegov podređeni silovao ženu tijekom ispitivanja. U tom slučaju, sud je presudio da silovanje predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija, kao i kršenje zakona i običaja ratovanja, a može se koristiti i kao sredstvo genocida.

Drugi slučaj koji se u potpunosti bavio seksualnim nasiljem bio je Kunarac, Kovač i Vuković,¹²² gdje su bosanski Srbi u zloglasnim logorima u Foči porobili veliki broj žena i djevojaka, višestruko ih silovali smatrajući ih vlastitom imovinom. Presuda je utvrdila da seksualno porobljavanje predstavlja zločin protiv čovječnosti. Konačno, presuda u slučaju Krstić¹²³ uspostavila je vezu između silovanja i etničkog čišćenja, jer se bavila slučajem bivšeg generala koji je zapovijedao korpusom vojske bosanskih Srba tijekom genocida u Srebrenici. Kazne u svim presudama MKSJ koje se odnose na seksualno nasilje kreću se u rasponu od 3 do 40 godina zatvora.¹²⁴

Od uvođenja novog Kaznenog zakona BiH (2003.) do kraja 2011. godine, bilo je 250 završenih slučajeva ratnih zločina pred svim sudovima BiH.¹²⁵ Za usporedbu, MKSJ je pokrenuo 75 i dosad završio 55,¹²⁶ naravno većih i složenijih, slučajeva, od svog osnutka 1993. godine.¹²⁷ Sud Bosne i Hercegovine osnovan je u skladu sa Zakonom o Sudu Bosne i Hercegovine u studenom/novembru 2000., ali tek nakon 5 godina postojanja Sud je održao svoje prvo suđenje za ratne zločine. Kazneni odjel Suda BiH sadrži: Odjel I – Vijeće za ratne zločine, Odjel II - organizirani kriminal, gospodarski kriminal i korupcija, te Odjel III - opći zločini.

Od svog osnutka pa sve do danas, Sud BiH prenio je 250¹²⁸ manje kompliciranih slučajeva na entitetske sudove. Međutim, to je vrlo problematično jer niži sudovi nemaju dovoljno sredstava kako bi se osigurala pravedna suđenja koja bi bila u skladu s međunarodnim standardima. S druge strane, Sud BiH također je preuzeo 78 predmeta s entitetskih sudova, s obzirom na njihovu složenost. Kad bi entitetski sudovi bili bolje opremljeni, bilo bi mnogo više od 250 odluka o prijenosu na niže razine. Također, bilo bi i više slučajeva prijenosa posebno osjetljivih predmeta ratnih zločina, poput ratnog seksualnog nasilja, u slučaju da se uredi za podršku svjedocima uspostave na svim entitetskim sudovima.

¹¹⁹ Tadić (IT-94-1).

¹²⁰ Delalić, Delić, Mucić i Landžo (IT-96-21).

¹²¹ Furundžija (IT-95-17/1).

¹²² Kovac, Kunarac, i Vuković (IT-96-23, IT-96-23/1).

¹²³ Krstić (IT-98-33).

¹²⁴ Najniža kazna je bila u slučaju Kolundžija (3 godine), u najviša u slučaju Stakić. (40 godina).

¹²⁵ OSCE (2011), gornja bilješka 100, str. 22, citira ukupno 216 završenih slučajeva do kraja 9. mj. 2010. U 2011., bilo je još 34 završenih predmetima ratnih zločina (interne OSCE statistike, primljeno, 2.5.2012., arhiva autorice), što je ukupno 250 završenih slučajeva do kraja 2011. godine, naravno pod pretpostavkom da nije bilo završenih slučajeva između 9. i 12. mj. 2010.

¹²⁶ Bilo je 55 završenih slučajeva, 6 slučajeva na drugoj instanci, 7 prebačenih slučajeva, 8 na suđenju i 1 pred suđenjem.

¹²⁷ Vidjeti MKSJ: Postignuća. <http://www.icty.org/sid/324>, zadnji pristup 22.5.2012.

¹²⁸ Statistike Suda BiH, sutkinja Minka Kreho, 25.6.2012.

Do sada je pred Sudom BiH bilo 31 predmeta ratnih zločina koji su se bavili ratnim silovanjima i drugim oblicima ratnog seksualnog nasilja. Od toga, 29¹²⁹ slučajeva je završio pravomoćnim presudama (od čega je 4 slučaja završilo sporazumom o krivnji), a 2¹³⁰ prvostupanjskim presudama. Stoga, od ukupno 75 završenih slučajeva do kraja 2011., 38% je uključivalo seksualno nasilje. 34 osobe su osuđene zbog seksualnog nasilja (u 32 pravomoćne presude i 2 prvostupanjske presude), a 5 osoba je oslobođeno.¹³¹

“Silovana sam, ali srećom nisam zatrudnjela. Muž i ja imamo dva sina, mlađi je rođen odmah nakon kraja rata. Kako su godine prolazile, moj stariji sin, kad je imao otprilike 15 godina, čuo je u selu da sam silovana u ratu i da je moj mlađi sin plod toga silovanja. Jedan dan je došao i pitao me je li to istina. Kad sam poredila, odgovorio je: Dobro, inače bih ga morao ubiti. Kad vam vaše 15-godišnje dijete tako nešto kaže, jedino što poželite je objesiti se.” (A., žrtva ratnog silovanja iz 1993.)

Odjel za ratne zločine Suda BiH, slijedeći pravne presecane MKSJ-a, bavio se brojnim ratnim zločinima, uključujući seksualno nasilje. Neke od najznačajnijih odluka uključuju slučajeve Gojka Jankovića, Neđe Samardžića ili Radovana Stankovića, koji su sudjelovali u masovnim silovanjima i

brutalnim mučenjima bošnjačkih žena i djevojaka u Foči; slučaj Boban Šimšić, koji je sudjelovao u silovanju bošnjačkih žena i djevojaka u Višegradu; Željko Mejakić i drugi, koji su sudjelovali u mučenjima, ubojstvima i silovanjima nesrpskih civila u logorima Omarska i Keraterm kod Prijedora; Ratko Bundalo i Neđo Zeljalja za ratne zločine nad Bošnjacima, uključujući silovanje, u Vlasenici; ili Marko Radić i drugi za ratne zločine počinjene nad bošnjačkim stanovništvom, uključujući silovanje, u Vojnom kod Mostara. Kazne za ove zločine kreću se od 5 do 34 godina zatvora.¹³²

Organizacije civilnog društva poput ACIPS-a¹³³ angažirale su se u praćenju suđenja u predmetima ratnog seksualnog nasilja, koji je finansijski podržan od strane UN Women. Entitetski sudovi su se također uključili u procesuiranje ratnih zločina koji se odnose na ratno seksualno nasilje. Na primjer, u vrijeme pisanja ovog izvješća, prvostupanjska presuda Okružnog suda u Trebinju u RS osudila je bosanskog Srbina Ranka Stevanovića na 14 godina zatvora za silovanje dviju Bošnjakinja i tri ubojstva bošnjačkih civila u općini Foča 1992.godine.

Zanimljivo je da žene koje su navodno počinile ratne zločine tijekom 1992.-1995. u BiH nisu za te zločine kažnjene pred sudovima, ni u BiH ni na MKSJ. Stručnjaci tvrde da nedostatak optužnica protiv žena može odražavati činjenicu da, općenito, žene čine mnogo manje zločina nego muškarci, iako su određene žene počinile strašne zločine, jednako okrutne ili čak okrutnije od muškaraca. Iako MKSJ bilježi samo jednu žensku osobu osuđenu za ratne zločine (Biljana Plavšić), bosanski sudovi dosad nisu osudili nijednu a optužili su samo jednu, dok je otprilike 40 slučajeva u tijeku istrage.¹³⁴

3.2.4. Zaštita svjedoka i podrška u suđenjima za ratne zločine

¹²⁹ Ovi slučajevi su Bjelić, Damjanović, Janković, Lelek, Mejakić i dr., Palija, Samardžić, Šimšić, Stanković, Tanasković, Radmilo Vuković, Ranko Vuković i Rajko Vuković, Momir Savić, Nikachević, Kovač, Perković, Kujundžić, Bundalo i Zeljaja, Aškraha, Bastah i Visković, Hodžić, Fuštar, Marković, Novalić, Radić i dr., Tripković, Dolić, Pinčić i Lalović.

¹³⁰ Slučajevi Bogdanović i Baričanić.

¹³¹ Svi podaci i naknadna korespondencija sa sutkinjom Minkom Kreho, Sud BiH, Sarajevo, 3. i 5. maj. 2012.

¹³² Najniža kazna bila je u slučaju Lalović, a najviša u slučaju Janković.

¹³³ Intervju s UN Women, 27.1.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹³⁴ Bosnian War's Wicked Women Get Off Lightly, dostupno na <http://www.bim.ba/en/256/10/31692/>, zadnji pristup 25.4.2012.

Mjere za podršku svjedocima i njihovu zaštitu u BiH još uvijek su nedovoljne, i jedna su od glavnih prepreka za žrtve i njihove obitelji u potrazi za pravdom.¹³⁵ Različite međunarodne organizacije, nevladini aktori, kao i organizacije za ljudska prava poprilično su aktivni u tom pogledu. Za razliku od sofisticiranih jedinica za podršku svjedocima MKSJ-a koji je uveo različite oblike podrške, kao što su čuvanje djece, briga o starijim osobama ili isplaćivanje doplatka, kako bi se olakšao process dolaska svjedoka u Haag i davanje iskaza, mjere podrške Suda BiH i Tužiteljstva BiH još nisu dostigle tako visoke standarde. Ipak, ove domaće institucije često se navode kao dobre prakse u odnosu na entitetske sudove.

Zakoni koji reguliraju područje zaštite svjedoka u BiH su Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka¹³⁶ i Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini.¹³⁷ Ova dva zakona predviđaju niz zaštitnih mjera za osobe koje svjedoče na sudu. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka jamči mjere poput neotkrivanja identiteta svjedoka, svjedočenje putem video veze, svjedočenje bez nazočnosti optuženog, glasovno izobličeno, kao i psihološku podršku svjedoka. S druge strane, Zakon o programu zaštite svjedoka propisuje mjere fizičke zaštite, promjenu identiteta, preseljenje (na primjer, u sigurne kuće), itd. Sve mjere tjelesne zaštite su u nadležnosti Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA), posebno njenog Odjela za zaštitu svjedoka. SIPA je aktivna u mjerama fizičke zaštite svjedoka, prije svega onih koji svjedoče pred Sudom BiH. Ipak, u nekim slučajevima, ako to sudovi s nižih instanci zahtijevaju a Sud BiH odobri, SIPA može biti uključena u fizičku zaštitu svjedoka koji daju iskaze pred sudovima niže razine.

Osobito je teško svjedočiti u slučajevima ratnog seksualnog nasilja s obzirom na visoku osjetljivost pitanja. Za takve svjedoke, MKSJ ima posebno Pravilo 96, kojim (i) se isključuje koroboracija pri svjedočenju žrtava ratnog silovanja, (ii) se pristanak na seksualni čin ne smije upotrijebiti u svrhu obrane ukoliko je žrtva bila podvrgnuta ili joj se prijetilo ili je imala razloga za strah od nasilja, zatočenja ili psihološkog pritiska, ili ako je žrtva opravdano smatrala da, ukoliko ne pristane na seksualni čin, netko drugi može biti podvrgnut nasilju, prijetnjama ili strahu, i (iii) se prethodno seksualno ponašanje žrtve ne smije primjenjivati u dokazivanju. Člankom 264. Zakona o kaznenom postupku BiH navodi se da je seksualna prošlost žrtava nevažna tijekom suđenja, te da se pristanak žrtve ne može koristiti u obrani navodnog počinitelja. To je u skladu sa Statutom MKSJ (članak 96.), kao i sudskom praksom međunarodnih sudova MKSJ i MKSR, u slučajevima Muhimana, Akayesu i Tadić. Nažalost, u BiH ovo još nije uspostavljeno i time se omogućava stvaranje sudske prakse gdje će svjedoci ili morati svjedočiti u otvorenim sjednicama, ili će njihove izjave morati potvrditi netko tijekom otvorene sjednice.¹³⁸

Kao što je gore spomenuto, Sud i Tužiteljstvo BiH se često navode kao pozitivni primjeri odgovarajuće zaštite svjedoka. Entitetski sudovi znatno zaostaju, iako se kapaciteti trenutno izgrađuju i u sudovima i tužiteljstvu u Banjoj Luci i istočnom Sarajevu, i planiraju se u nekim dodatnim općinama, kao što su Brčko i Doboj. Kantonalna ili općinska tužiteljstva često se žale na slučajeve koji se prenose s državne razine, bez da se uzme u obzir nedostatak kapaciteta tužiteljstava i sudova niže razine, posebno u

¹³⁵ Vidi OSCE (2010). Također, Izvješće o napretku EU-a (2011) podsjeća da "sadašnji pravni okvir zaštite svjedoka ostaje rascjepkan a odredbe za zaštitu svjedoka tijekom i nakon kaznenog postupka su ograničene i uglavnom neadekvatne." Osim toga, Povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe (2012) preporučuje da "za domaću zaštitu svjedoka u regiji trebaju se pojačati izdvajanja odgovarajućih ljudskih i finansijskih resursa", nakon preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Europe 1784 (2011) o zaštiti svjedoka kao kamena temeljca za pravdu i pomirenje na Balkanu. U potonjem, Parlamentarna skupština Vijeća Europe s dubokom zabrinutošću konstatira da je "u regiji bivše Jugoslavije, nekoliko svjedoka ubijeno i brojni drugi su zastrašivani, prijetilo im se ili je njihov identitet otkriven od strane ljudi odlučnih da opstruiraju tijek pravde i skrivaju istinu".

¹³⁶ Službene novine BiH, 13/05, 53/07, 97/07 i 37/09.

¹³⁷ Službene novine BiH, 29/04.

¹³⁸ Mischkowski, Gabriela and Gorana Mlinarevic (2009): "The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence during the War in the former Yugoslavia", medica mondiale e.V. Available at: http://www.medicamondiale.org/fileadmin/content/07_Infothek/Gerechtigkeit/medica_mondiale_Zeuginnenstudie_englisch_dezember_2009.pdf [Zadnji pristup 25.7.2010.], str.23.

području zaštite svjedoka.¹³⁹ Osim toga, entitetski sudovi ponekad imaju provode posebne neuropsihijatrijske procjene u svrhu određivanja koji svjedoci bi trebali biti zaštićeni. Ne samo da to uzima određeno vrijeme, nego je i vrlo skupo i nepotrebno.

OSCE (2010) analizira nejednak stupanj sudske zaštite svjedoka na entitetskoj razini i preporuča da entitetski sudovi izrade protokole i smjernice po uzoru na iskustva državnog Suda.¹⁴⁰ Upozoravajući na nedostatke formalne logističke, financijske, pravne i psihosocijalne podrške svjedocima u predmetima ratnih zločina, OSCE (2010) također navodi značajnu ulogu civilnog društva koje često ispravlja ove propuste, međutim i ta se uloga treba urediti pravnim okvirom.¹⁴¹

Lokalne organizacije civilnog društva doista pružaju informacije i psihološku podršku. Kao što je već spomenuto, neki značajni primjeri su Medica Zenica i Vive žene Tuzla. Medica je osnovala kantonalne mreže podrške žrtvama / svjedocima u suđenjima za ratne zločine, seksualno nasilje i druge zločine, dok su Vive žene aktivne u pružanju psihosocijalne podrške svjedocima. Nešto slično se može pronaći i na Sudu BiH, ali s obzirom na ograničena sredstva, teško je u potpunosti uzeti u obzir potrebe svakog svjedoka. Žrtve-svjedoci podsjećaju na nedostatke u domaćem sustavu. *"Jednostavno nas pozovu na ispitivanje, iskoristite nas, i onda zaborave,"* dodaje Bakira Hasečić, predsjednica udruge Žena žrtva rata i bošnjačka žrtva ratnog seksualnog nasilja iz Višegrada.¹⁴²

TRIAL (2012) navodi slučajeve žena koji su morale čekati u istoj prostoriji s optuženim, ili su svjedočile pod prijetnjom novčane kazne; također, bilo je nekoliko zaštićenih svjedokinja čiji je identitet ubrzo otkriven, svjedokinja kojima se prijetilo uoči ili nakon svjedočenja, kao i svjedokinja koje su optuženi ili njegov odvjetnik u sudnici vrijeđali. Tijekom istraživanja za ovo izvješće, identificirani su slučajevi gdje svjedoci nisu bili obaviješteni o pravu na povratak troškova svjedočenja, te kao rezultat mnogima od njih, unatoč teškoj socio-ekonomskoj situaciji, nikada nije financijski pokriveno svjedočenje na sudovima.¹⁴³ Spominju se i prijetnje i pokušaji podmićivanja. Kao što je objasnio logoraš iz Kotor Varoša: *"Poznanik mi je rekao: Netko me nazvao i ponudio mi 20.000 KM (10.000 €) ako budem svjedočio u korist XY. Ako ne svjedočim, jasno, XY će ići u zatvor, ali što će to meni značiti? On će biti u zatvoru, ali ja ostajem siromašan. Ako moram birati, stvarno me ne zanima je li XY u zatvoru ili ne, trebam tih 20.000 KM."*¹⁴⁴

Nadalje, postoji nedostatak u Zakonu o kaznenom postupku BiH, kao i Zakonu o zaštiti svjedoka, budući da oba zapravo omogućuju da se obrani dostave imena svjedoka barem jedan dan prije početka suđenja. Svjedoci su prestravljeni kad saznaju da se njihovi podaci priopćavaju obrani. Sud je sada uveo novu praksu prema kojima više ne ustupaju podatke o svjedocima Tužilaštvu BiH nego SIPA-i, koja onda dovodi svjedoke na Sud, te ih informira o mjerama zaštite na raspolaganju.

Osnivanje Odjel za podršku svjedocima pri Sudu BiH uopće nije bio lagan zadatak. Glavna svrha ureda je pružiti psihološku podršku svjedocima, što neki suci u početku nisu prihvaćali, jer su smatrali da se pripremom riskira kontaminacija izvornih izjava svjedoka. To je razlog zašto je odluka da se otvori Odjel u početku nailazila na neprijateljstvo i otpor. Ipak, kako je vrijeme prolazilo, koncept je bio potpuno prihvaćen, a rad Odjela se pokazao učinkovitim. Odjel trenutno zapošljava sedam žena - pet psihologinja i dvije pomoćnice. Teško je razlikovati potrebe svjedoka prema spolu, kaže voditeljica Odjela za podršku svjedocima pri Sudu BiH, *"jer je trauma individualna i svakom svjedoku se mora drukčije prići"*.

¹³⁹ Okrugli stol TRIAL-a i MKSJ, 17.5.2012., intervencije Vesne Pranjić (Tužiteljstvo Mostar) i Žarko Milić (Tužiteljstvo Trebinje).

¹⁴⁰ OSCE (2010), gornja bilješka 133, str.23.

¹⁴¹ Ibid, str.20.

¹⁴² Intervju s Bakirom Hasečić, predsjednikom udruge Žena žrtva rata, 27.4.2012., Sarajevo, arhiva autorice.

¹⁴³ Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁴⁴ Intervju s bivšim srpskim logorašem, 27.5.2012., Banja Luka, arhiv autorice.

"Zaista se nikada ne može reći. Postoje ljudi za koje bismo, sudeći prema našem prvom susretu s njima, očekivali da će biti savršeno uravnoteženi i mirni, pa ipak oni u sudnici eksplodiraju. S druge strane, postoje svjedoci koji se čini iznimno osjetljivima i krhkima, s obzirom na informacije o tome što su prošli. No, nedavno smo imali žensku žrtvu seksualnog nasilja, koja je puna tri sata govorila na sudu o strašnim stvarima koje su joj se dogodile – bez da i trepne."¹⁴⁵ Jesu li svjedokinje općenito takve? "Naravno da ne, to ovisi. Ali ova žena mi je rekla: Prije svega, ne želim da u meni vide slabica."¹⁴⁶ Druga žrtva ratnog silovanja žrtva je rekla nešto slično, nakon vlastitog zahtjeva da svjedoči pred silovateljem bez ikakvih mjera zaštite: "Ali zašto bih se trebala skrivati? Želim ga gledati ravno u oči kako bih ga podsjetila na ono što mi je učinio."¹⁴⁷

Ipak, ove dvije žene su, čini se, iznimka koja potvrđuje pravilo. Kada se govori o BiH, UN-ova Radna skupina za prisilne i nedobrovoljne nestanke (WGEID) tvrdi da "više treba biti učinjeno za zaštitu i pružanje pomoći žrtvama i svjedocima, a posebice ženama". Posebni predstavnik Glavnog tajnika UN-a za seksualno nasilje u konfliktu objašnjava: "Mnoge žene koje su svjedočile pred nacionalnim sudovima su rekle da nikada ne bi ponovile tu muku, jer postoji tendencija da se žrtve ispituju pomoću metoda koje su ponižavajuće i pravno irelevantne."¹⁴⁸

Muškarci žrtve ratnog seksualnog nasilja vrlo teško daju iskaz o silovanju.¹⁴⁹ S obzirom na sramežljivu javnu raspravu u BiH koja je tek nedavno započela po pitanju ratnog seksualnog nasilja nad ženama, i u društvu koje se vrlo teško nosi s konceptom slabog muškarca, muškarci će samo u rijetkim slučajevima priznati da su bili silovani. Čak i ako nisu silovani, ponekad se jednostavno ne mogu kontrolirati pri svjedočenju. Na primjer, dogodio se slučaj ratnog udovca koji je satima plakao i naricao za pokojnom suprugom u sudnici, pri čemu osoblje Odjela za podršku svjedocima ne pamti da su ikad prije ili poslije čuli nešto slično.

"They summoned me but have never asked whether I was feeling safe during the testimony or afterwards. And I received threats later on, but no one cared."
(F., former camp detainee)

Postoje, naravno, i suprotna iskustva. Srpski logoraš, zatočen u Kotor Varošu, kaže: "Otišao sam na sud svjedočiti, i čim sam se vratio, u svom sam rodnom gradu primio nekoliko prijetnji smrću. Ali nemam se čega bojati, opet ću ići ako me pozovu". Bošnjački logoraš iz Brčkog podržava tu

izjavu: "Tijekom rata sam prikupio fotografije i novinske isječke o svemu što se događalo. Ići ću gdje god trebam ići, i govorit ću istinu". Ovo je slično i izjavi hrvatskog logoraša iz Bijelog Polja kod Mostara: "Nakon što svjedočite, potrebno se vratiti kući i nastaviti živjeti s osobama protiv kojih ste svjedočili. Imate svako pravo ne osjećati se ugodno. No, ja ću ići opet kad budem pozvan, jer samo želim pravdu."

Znatno je manje žena nego muškaraca svjedočilo pred MKSJ i Sudom BiH, osim što je veći broj žena koje svjedoče o seksualnom nasilju. To znači da je žensko sudjelovanje u cjelokupnom pravnom postupku, korištenje ženske perspektive sukoba i njihovo uključivanje na sud kao forum pravde ograničeno. Na primjer na MKSJ (od osnutka do lipnja/juna 2009.) od ukupno 5,494 svjedoka samo 790 njih (14,4%) bile su žene.¹⁵⁰ Na sudu BiH, pri Odjelu I (Odjel za ratne zločine),¹⁵¹ u razdoblju od svibnja/maja 2005. do travnja/aprila 2012., bilo je 4,598 svjedoka, od kojih je bilo samo 874 žene

¹⁴⁵ Intervju s Almom Taso-Deljković, voditeljicom Odjela za podršku svjedocima, Sud BiH, 11.5.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Intervju s Minkom Kreho, sutkinjom Suda BiH, 27.1.2012., Sarajevo, arhiv autorice

¹⁴⁸ TRIAL (2012): "Freed, but not Free Yet! The Situation of the Former Camp Detainees in Bosnia and Herzegovina. General Allegation to the Special Rapporteur on Torture, and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment and the Working Group on Arbitrary Detention." Sarajevo/Ženeva.

¹⁴⁹ Intervju s Almom Taso-Deljković, voditeljicom Odjela za podršku svjedocima, Sud BiH, 11.5.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁵⁰ Mischkowski i Mlinarevic (2009), gornja bilješka 136, str.50.

¹⁵¹ Statistike Odjela za podršku svjedocima, Alma Taso-Deljković, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

(oko 19%). Zanimljivo je da žene svjedoci čine gotovo 23% svih svjedoka koje poziva Tužiteljstvo (655 žena od ukupno 2800 svjedoka), dok se obrana oslanja na iskaze samo 10% žena svjedokinja (151 žena od 1505 svjedoka ukupno). To svakako ukazuje na činjenicu da su svjedočenja žena, teško po-
gođenih sukobom, često presudna za kazneni progon i smatraju se fatalnima za obranu. Od svibnja/maja 2005. do travnja/aprila 2012., 16,85% svih svjedoka pred Sudom BiH (775 osoba) bili su zaštićeni svjedoci, ali se nažalost ne zna koliko je od ukupnog broja zaštićenih svjedoka bilo žena.

S obzirom na nedostatak razvrstanosti po spolu gore navedenih statistika Odjela za podršku svjedocima Suda BiH, nemoguće je zaključiti koliko je svjedoka koji su tražili mjere sudske zaštite bilo žena, a koliko muškaraca. Naravno, činjenica da je na suđenjima za ratne zločine pred Sudom BiH do svibnja/maja 2012. bilo gotovo pet puta više muških svjedoka, sugerira i da su muškarci brojčano nadmašili žene kad je riječ o zaštićenim svjedocima. Teoretski, međutim, ova pretpostavka ne mora biti točna. Bilo bi međutim zanimljivo usporediti omjer zaštićenih svjedokinja u odnosu na omjer svih žena koje svjedoče pred Sudom BiH. Na primjer, kao što se i opširnije govorilo gore, žene žrtve seksualnog nasilja vrlo često traže unutarsudsku zaštitu, a također bi moglo biti istina da je njihov udio u ukupnom broju zaštićenih svjedoka nadprosječan.¹⁵² U svakom slučaju, ovo sigurno vrlo zanimljivo pitanje ostaje predmetom nekih opširnijih daljnjih istraživanja.

Veliki broj žena ne može si priuštiti odlazak na sudove ili kontakt s organizacijama koje pružaju različite oblike potpore. Nepostojanje programa besplatne pravne pomoći je ključno u tom smislu i posebno utječe na siromašne žene iz ruralnih područja. Dok su RS¹⁵³ i četiri kantona u FBiH (Tuzlanski kanton, Zapadnohercegovački kanton, Zeničko-dobojski kanton i Posavski kanton) usvojili zakone o besplatnoj pravnoj pomoći, na državnoj razini zakon o besplatnoj pravnoj pomoći još uvijek nedostaje. To je zaključeno i u Izvješću o napretku za BiH Europske komisije za 2011. i također je jedna od preporuka EU-BiH Strukturiranog dijaloga ("Što se tiče okvirnog Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, Europska komisija zahtjeva da vlasti BiH donesu okvirni Zakon o pravnoj pomoći u cilju osiguranja jednakih prava pred zakonom građana u cijeloj zemlji, a izražava zabrinutost zbog nedostatka određenih odredbi o besplatnoj pravnoj pomoći u nekim kantonima u FBiH").¹⁵⁴

3.3. Rodno osjetljive reparacije

Postalo je uobičajeno da široki nacionalni reparacijski programi proizlaze iz rada bilo koje komisije za istinu. Ona obično objavljuje svoje nalaze u sveobuhvatnom izvješću, te preporuča šire reforme i programe odštete žrtvama. Međutim, samo vrlo ograničen broj komisija za istinu je doista razvio ili uspostavio nacionalne programe reparacije žrtvama.

Konkretno, osim njemačkih reparacija Židovima u razdoblju nakon Holokausta,¹⁵⁵ svijet do sada još nije vidio sveobuhvatni reparacijski program nakon oružanog sukoba. Nacionalni programi odštete

¹⁵² U tom smislu, čuli smo razna mišljenja i iskustva, naravno sasvim individualna logoraši rjeđe od ženskih svjedoka ratnog seksualnog nasilja traže zaštitu svjedoka (intervju s dužnosnikom OSCE-a, Sarajevo, 19.1.2012., arhiv autora), kada je u pitanju ratno seksualno nasilje, međutim, muškarci svjedoci ratnih silovanja su često skloniji tražiti sudsku zaštitu svjedoka u odnosu na žene (intervju sa sutkinjom Minikom Kreho, Sud BiH, Sarajevo, 27.1.2012.; Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH 17.4.2012., Sarajevo, i Almom Taso-Deljković, Odjel za podršku svjedocima, Sud BiH, 11.5.2012., Sarajevo, sve u arhivu autorice).

¹⁵³ RS ima Odjel za besplatnu pravnu pomoć u Ministarstvu pravde RS. Nevladine organizacije koje pružaju pomoć u slučajevima nasilja u obitelji, kao što Udružene Žene Banja Luka, primijetile su nedostatak rodno osjetljivog pristupa prema žrtvama obiteljskog nasilja koje traže besplatnu pravnu pomoć. Ženama se nekad napominje da su same krive za nasilje koje im se događa. Intervju s Udruženim Žene Banja Luka, 28.5.2012., Banja Luka, arhiv autorice.

¹⁵⁴ Vidjeti EU Strukturirani dijalog, gornja bilješka 12.

¹⁵⁵ Colonos, Ariel and Armstrong, Andrea (2006): "German Reparations to the Jews after World War II: A Turning Point in the History of Reparations." In The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).

koji se općenito smatraju uspješnima su se proveli u Čileu,¹⁵⁶ Argentini¹⁵⁷ i Brazilu¹⁵⁸ - zemljama koje su zbacile desetljećima duge diktature. U tom kontekstu, logično, nove demokratske vlade nisu se protivile reparacijskim programima koji su obilježili jasan raskid s prošlošću. Nove vlade su bile spremne prihvatiti odgovornost. Ipak, u nedostatku takvih okolnosti, može li se što učiniti?

Međunarodno javno pravo već dugo priznaje, kako u međunarodnim instrumentima ljudskih prava,¹⁵⁹ svojoj praksi,¹⁶⁰ kao i prvi put, u statutu nekog međunarodnog suda,¹⁶¹ da postkonfliktnim kontekstima potrebni reparacijski programi. Konačno, 2006. godine, Opća skupština UN-a usvojila Temeljna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i zadovoljštinu za žrtve teških kršenja međunarodnog prava i ljudskih prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava (u daljnjem tekstu: UN Osnovna načela).¹⁶² Ovi principi ponavljaju da žrtve ozbiljnih kršenja ljudskih prava imaju pravo na reparacije od strane države. To pravo je ugrađeno u instrument odštete koji u sebi obuhvaća četiri elementa: restituciju, rehabilitaciju, reparaciju i garanciju neponavljanja. Potrebno je imati na umu da u ovom izvješću, smatramo da su garancije neponavljanja zaseban stup tranzicijske pravde, a ne dio reparacija.

Restitucija podrazumijeva vraćanje žrtve na izvornu situaciju prije kršenja ljudskih prava. Rehabilitacija treba uključiti medicinsku i psihološku skrb, kao i pravne i socijalne usluge. U garancije neponavljanja uključeno je niz mjera namijenjenih sprječavanju bilo kojeg novog potencijalnog sukoba. Reparacija je nedvojbeno najopipljiviji i najčešće spominjani element odštete, a ponekad se i greškom koristi naizmjenično s pojmom odštete. Ipak, reparacija je u skladu s temeljnim načelima UN-a "svako ekonomski procjenjivo obeštećenje, prikladno i razmjerno težini povrede i okolnostima slučaja, koje proizlazi iz teških kršenja međunarodnog prava, ljudskih prava i teških kršenjima međunarodnog humanitarnog prava". (Idealistički) cilj reparacija je vratiti žrtve u potpunosti, na stanje prije nego se dogodilo kršenje ljudskih prava (*restitutio in integrum*).

Reparacije su podijeljene na individualne i kolektivne mjere. Pojedinačne reparacije služe kao priznanje specifične štete pojedinca i vrijednosti istog pojedinca kao građanina s određenim pravima. S druge strane, kolektivne reparacije imaju za cilj odgovoriti na kolektivnu štetu i štetu koja utječe na socijalnu koheziju (pogotovo na mjestima s jakim osjećajem kolektivnog identiteta), trebaju ponovno uspostaviti društvenu solidarnost kako bi se povećala učinkovitost postojećih resursa. Najučinkovitiji i legitimni reparacijski program će kombinirati individualne i kolektivne reparacije (ne nužno novčane).

¹⁵⁶ Lira, Elisabeth (2006): "The Reparations Policy for Human Rights Violations in Chile". In The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).

¹⁵⁷ Guembe, Maria José (2006): "Economic Reparations for Grave Human Rights Violations: The Argentinean Experience". In The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).

¹⁵⁸ Cano, Ignacio and Galvao Ferreira, Patricia (2006): "The Reparations Program in Brazil". In: The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).

¹⁵⁹ Članak 8. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima govori o "učinkovitim lijekovima". Članak 10. Američke konvencije govori o 'primjerenoj odšteti', članak 63. o "poštenoj kompenzaciji" i člana, 68. "naknadi štete". Također, članak 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima uključuje spominjanje "ostvarivog prava na naknadu", članak 14. Konvencije protiv mučenja govori o "fer i adekvatnoj naknadi, uključujući sredstva za punopravnu rehabilitaciju što je više moguće", a članak 50. Europske konvencije govori o "pravednoj naknadi za žrtve".

¹⁶⁰ Postoji odluka Stalnog suda međunarodne pravde, suda Lige naroda, u Slučaju tvornice Chorzow (Njemačka protiv Poljske, 1927.), ili savjetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o pravnim posljedicama izgradnju zida na okupiranom palestinskom teritoriju (2004.).

¹⁶¹ Vidjeti Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda koji je stupio na snagu 31.7.2002. Dostupan na <http://untreaty.un.org/cod/icc/index.html>, zadnji pristup 25.3.2012..

¹⁶² Temeljna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i zadovoljštinu za žrtve teških kršenja međunarodnog prava i ljudskih prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, Rezolucija 60/147, 16.12.2005..

Rezultati ankete UNDP-a (2010)¹⁶³ o percepciji građana što se tiče procesa tranzicijske pravde u BiH otkrivaju prevladavajuće javno uvjerenje u BiH da su razina i opseg institucionalizirane skrbi i podrške za žrtve sukoba u BiH nedovoljni (mišljenje 41,6% žena i 38,5% muškaraca) i da se žrtve osjećaju napušteno od strane gotovo svih segmenata društva (40% žena i 42% muškaraca). U BiH ne postoji sustav reparacija i ne postoji propis ili strategija kojom bi se sustavno uredilo pitanje individualnih i kolektivnih materijalnih i nematerijalnih reparacija, naknada, povrata imovine, rehabilitacije i ostalih mjera¹⁶⁴ (poglavlje 3.3.1).

Što se tiče restitucije ili povrata imovine, provedena je na zadovoljavajući način u odnosu na druge mjere odštete (poglavlje 3.3.2). Kada je riječ o rehabilitaciji, ne postoji odgovarajuće liječenje mentalnih zdravstvenih problema - službene institucije nemaju resurse, kapacitete i / ili stručnost s obzirom na vrstu traume i spol (poglavlje 3.3.3). Prepreke su također identificirane u području simboličkih reparacija, kao što su spomen-obilježja. Spomenici su izgrađeni neselektivno bez ikakve koordinacije od strane države, a neki su i predmet političke i društvene borbe.¹⁶⁵ Ne postoji univerzalni spomenik posvećen svim žrtvama rata, a nije poznato jesu li i kako žene zastupljene po tom pitanju, ili kako žene doživljavaju te spomenike.

Što se tiče zakonodavstva vezanog za reparacije, jedini je takav zakon na državnoj razini Zakon o nestalim osobama, koji regulira pravo civilnih žrtava rata na naknadu. Entitetsko zakonodavstvo regulira naknade boraca i civilnih žrtava rata. U Federaciji BiH su ti zakoni su Zakon o načelima socijalne zaštite, zaštite svih civilnih žrtava rata i zaštite obitelji s djecom¹⁶⁶, Zakon o pravima boraca i članova njihovih obitelji¹⁶⁷ i Zakon o pravima demobiliziranih boraca i članova njihovih obitelji.¹⁶⁸ U Republici Srpskoj, tu su Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske¹⁶⁹ i Zakon o pravima boraca i ratnih vojnih invalida i obitelji vojnika Republike Srpske.¹⁷⁰ Štoviše, Republika Srpska usvojila je i Zakon o pravu na naknadu za materijalne i nematerijalne štete, uzrokovane ratnim zbivanjima u razdoblju od 20. svibnja/maja 1992. do 19. lipnja/juna 1996.,¹⁷¹ ali ovaj se zakon rijetko koristi u praksi za kategorije žrtava osim boraca.

3.3.1. Kompenzacija

Prije analize iznosa i prikladnosti naknada za civilne žrtve, valja uzeti u obzir složenost cijelog sustava državnih naknada veteranima i žrtvama rata u Bosni i Hercegovini. Postoje četiri skupine plaćanja naknada u oba entiteta: 1) naknade invalidima-ratnim veteranima (pojedinačne vojne naknade), 2) isplate obiteljima poginulih ili nestalih vojnika (obiteljske vojne naknade), 3) naknade za civilne žrtve rata (pojedinačne civilne naknade) i 4) isplate za obitelji čiji su članovi (civili) ubijeni ili nestali tijekom rata, (obiteljske civilne naknade). Za razliku od civilnih žrtava, koje trebaju dokazati tjelesno oštećenje od 60 posto, borci moraju dokazati samo 20% tjelesnog oštećenja kako bi ostvarili pravo na naknadu. Ovo vrijedi u oba entiteta.

¹⁶³ UNDP (2010), gornja bilješka 79.

¹⁶⁴ UNDP (2009), gornja bilješka 75, str. 75.

¹⁶⁵ Tepić, Jasmina (2012): "Do memory initiatives have a role in addressing cultures of silence that perpetuate impunity in Bosnia and Herzegovina?" Impunity Watch, Utrecht.

¹⁶⁶ Službeni glasnik FBiH, 36/99, 54/04, 39/06, i 14/09.

¹⁶⁷ Službeni glasnik FBiH, 33/04 and 56/05.

¹⁶⁸ Službeni glasnik FBiH, 61/06, 27/08 i 2/08.

¹⁶⁹ Službene novine RS, 25/93, 32/94, 37/07, 60/07, 111/09, and 118/09, i 24/10.

¹⁷⁰ Službene novine RS, 46/04 i 53/04.

¹⁷¹ Službene novine RS, 49/05 i 1/09.

Prema opsežnom istraživanju Linde Popić i Belme Panjete¹⁷² koje se bavi ovim naknadama, 2009. u FBiH bilo je 98,249 primatelja naknada veterana (osobne i obiteljske naknade u kombinaciji), za razliku od samo 10.950 primatelja civilnih naknada (osobne i obiteljske naknade u kombinaciji). Od tih gotovo 11 000 primatelja civilnih plaćanja, njih samo 621 su bili žrtve seksualnog nasilja. Da sve bude gore, ova kategorija može se naći, kako je gore navedeno, samo u Federaciji BiH (od 2006.godine). U Republici Srpskoj, 2009. godine bilo je samo 3.843 primatelja civilnih naknada, individua i obitelji (neki od njih su, naravno, ratne žrtve silovanja, ali o tome nema podataka) za razliku od 69,451 osoba koje primaju pojedinačne i obiteljske vojne isplate.

Ali, nisu samo podaci zabrinjavajući. Kako Popić i Panjeta s pravom ističu, potrebno je razlikovati među tri vrste naknada: kompenzacije, vojne mirovine kao i naknade za socijalnu skrb. Dok Popić i Panjeta argumentiraju da vojne mirovine ne pripadaju ni u kategoriju kompenzacija ni socijalne skrbi, jer im svrha nije povećati prihode niti dati zadovoljštinu, nego platiti službu veterana, ratne kompenzacije se zapravo uveliko razlikuju od socijalne pomoći.

U slučaju socijalne pomoći, pravo ovisi o dohotku, naknade se isplaćuju višekratno, moguće je izgubiti pravo na njih ukoliko se ostvari zadovoljavajuć prihod, a njihova opća svrha je pomoć siromašnima. Naprotiv, ratne kompenzacije su vrste reparacija, pravo na njih se stječe ukoliko su pojedincu povrijeđena ljudska prava, naknade se isplaćuju jednokratno ili u dvije-tri rate, svrha je popravljjanje počinjene nepravde i nije moguće izgubiti uplatu, jer gubitak prava je sam po sebi nepovratan. Dakle, znajući točno razlika između tih kategorija, evidentno je da je BiH kategorizacija naknada u najmanju ruku neodređena. Ona tretira ratne kompenzacije za žrtve kao oblik socijalne skrbi.

I pojedinačne i obiteljske veteranske naknade isplaćuju se na mjesečnoj osnovi i, u slučajevima obiteljskih civilnih i veteranskih naknada, one su (barem djelomično) ovisne o prihodima i pravo na njih temelji se na obiteljskom dohotku (pored ostalih faktora). To, jasno, kategorizira ovu vrstu isplata kao naknade za socijalnu pomoć - gdje se zapravo ne bi trebale nalaziti, s obzirom da njihova svrha nije rješavanje problema siromaštva, nego naknada za kršenja ljudskih prava. Također, u svim kategorijama, moguće je izgubiti pravo na temelju razine invalidnosti (na primjer, ukoliko se situacija žrtve poboljša), što u pravilu nije slučaj s ratnim kompenzacijama, jer se pretpostavlja da povreda prava nikada ne može biti poništena (osim u slučaju lažnog svjedočenja). Ratne žrtve koje su sudjelovale u ilustrativnim studijama za ovo izvješće, i muškarci i (naročito) žene, nisu svjesni razlika između (ratnih) kompenzacija i socijalne pomoći, što je samo po sebi alarmantno.

Može se tvrditi da su ti ljudi, i muškarci i žene, toliko navikli na siromaštvo da automatski smatraju da im je potrebna socijalna pomoć. Za njih, poveznice između siromaštva i rata su očite, i činjenica da su pretrpjeli tijekom rata ih dovodi do zaključka da je njihovo sadašnje stanje logična i prirodna posljedica rata. Jasno, oni ne smatraju da je pošteno to što im se događa, ali vide odnos između dva perioda kao uzročno-posljedičan. Ako su ipak uspjeli osigurati primanje tih naknada, redovito napominju da su iste "mizerne" i "nezadovoljavajuće". Ipak, nijednoj od žrtava nije palo na pamet da, ustvari, primaju potpuno pogrešnu kategoriju naknadu - onu koja ima za cilj ublažavanje siromaštva, a ne onu na koju stvarno imaju pravo bez obzira na invalidnost ili dohodak, već samo na temelju onoga što su proživjeli.

¹⁷² Popić, L. i Panjeta, B. (2010): "Compensation, transitional justice and conditional international credit in Bosnia and Herzegovina: Attempts to reform government payments to victims and veterans of the 1992-1995 war." Independent research publication supported by Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina and Embassy of Switzerland in Bosnia and Herzegovina. August 2009, Sarajevo.

Dakle, BiH reparacijski sustav ne poznaje naknade koje bi u potpunosti odgovarale međunarodno utvrđenoj kategoriji ratnih naknada. Najbliža aproksimacija su upravo naknade za civilne žrtve seksualnog nasilja u Federaciji: te naknade ne ovise o primanjima, njihova svrha je odgovor na kršenja ljudskih prava, a ne ublažavanje siromaštva, a žrtve nikada ne mogu izgubiti pravo na naknade (dakle, neovisne su o dohotku). U Republici Srpskoj, opet, to nije slučaj – tamo je presudna tjelesna invalidnost, i žrtve seksualnog nasilja tretiraju se bez razlike u odnosu na sve druge civilne žrtve rata.

Ukratko, ratne naknade u BiH ne mogu se smatrati naknadama prema međunarodnom pravu, "jer se prihvatljivost ne temelji na pravu koje biva narušeno. Umjesto toga, pravo na primanje se temelji na stupnju invalidnosti, što može ili ne može odgovoriti iskustvu žrtve teškog kršenja ljudskih prava i ozbiljnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava."¹⁷³ Nije poznato imaju li žene i muškarci imaju jednak pristup naknadama. Najsveobuhvatniji podaci o ovom pitanju do sada se odnose na žene žrtve seksualnog nasilja tijekom sukoba, ali i to je daleko od potrebnog.

Ako se restitucija *in integrum* (vraćanje žrtve na status prije povrede prava) isključi kao nemoguća, još uvijek postoji dilema: na koji oblik naknade štete treba staviti naglasak? Treba li se inzistirati na društvenom prioritetu priznanja žrtava? Ili prvo treba biti ponuđena rehabilitacija, odgovarajuća medicinska i psihološka pomoć i podrška? Ili je možda prvo što se treba učiniti financijsko osnaživanje žrtava, i osiguravanje njihovog povlaštenog položaja u obrazovanju i zapošljavanju? U većini zemalja svijeta, upitani o željenom obliku odštete, žrtve ratnog seksualnog nasilja odgovorile su da su im draže usluge koje odgovaraju njihovim osnovnim potrebama i potrebama njihovih obitelji, nego povrat izgubljene imovine ili novčane naknade.¹⁷⁴ Kada su druge kategorije žrtava u pitanju, nužna su daljnja istraživanja.

Po istoj logici, temeljita istraživanja još uvijek nedostaju u BiH, no sudeći po ilustrativnim studijama ovog izvješća gdje smo se osvrnuli na uvjete života i muških i ženskih ispitanika žrtava rata koji dolaze iz svih triju etničkih skupina, dva entiteta i Brčko Distrikta, prioritet za njih je život s dostojanstvom - pristup zdravstvenim uslugama, psihološki tretman, ili pristup tržištu rada. Mjesečne isplate nikako ne smije ostati jedini oblik zadovoljštine koji te žrtve primaju, a postupak za dobivanje ovih naknada ne bi trebao biti složen kao što je to danas.

Kao što će ovo izvješće pokazati, nasilje nad ženama i muškarcima u BiH ima mnogo više praktičnih posljedica nego što su to njihove strašne ratne traume. Postoje brojni problemi vezani uz ratnu odštetu: žrtve nisu prepoznate kao takve postojećim zakonima (logoraši), njihov status bitno se razlikuje u svakom od entiteta (ratne žrtve seksualnog nasilja), ili nikada nije ostvareno ono na što imaju pravo po postojećem zakonu (obitelji nestalih osoba).

Bivši logoraši, prema nekim podacima njih oko 200.000¹⁷⁵ koji su bili zatočeni u jednom od najmanje 657¹⁷⁶ koncentracijskih logora u BiH, zakonski se ne smatra kategorijom žrtava. Kao što je već spomenuto, oba entiteta reguliraju status boraca i civilnih žrtava rata, ali ne obuhvaćaju kategoriju

¹⁷³ Popić i Panjeta (2010), gornja bilješka 170, str. 17.

¹⁷⁴ Rubio-Marín, Ruth (2009): "The Gender of Reparations. Unsettling Sexual Hierarchies while Redressing Human Rights Violations", Cambridge University Press.

¹⁷⁵ Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁷⁶ Vidjeti "Bosanski atlas ratnih zločina", IDC, Sarajevo, www.idc.or.ba.

onih koji su bili zatočeni i mučeni u koncentracijskim logorima.¹⁷⁷ Borcima je znatno lakše budući da se od njih traži da dokažu samo 20 posto tjelesnog oštećenja kako bi dobili status. No, to ne znači da njihova situacija nije komplicirana. Na primjer, u Federaciji BiH krajem 2011. pokrenut je proces revizije invalidskih mirovina bivših boraca.

Civilne žrtve se suočavaju s još značajnijim poteškoćama u dokazivanju statusa. U FBiH, status civilnih žrtava rata je reguliran Zakonom o socijalnoj skrbi civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom, a ako se dokaže 60 posto invalidnosti, civilne žrtve imaju pravo na maksimalnu naknadu od 507 KM, ili 250 €, mjesečno. Stupanj invaliditeta određuje se prema *ad-hoc* procjenama medicinskih povjerenstava. U RS, pitanje je regulirano Zakonom o zaštiti žrtava rata, a u slučaju 60% dokazane invalidnosti, naknada iznosi između 100 i 350 KM, ili 50 i 175 €, mjesečno. Štoviše, izmjene i dopune zakona odredile su rok za stjecanje prava za 31. prosinca/decembra 2009., što je sprječilo mnoge osobe da se prijave (iznad svega, osobe raseljene iz RS-a koje tamo trenutno ne prebivaju). Zakon utvrđuje u članku 33. da "osoba koja je ostvarila pravo kao civilna žrtva rata ili član obitelji civilne žrtve rata u skladu s propisima Federacije ili susjedne zemlje nema pravo podnijeti zahtjev za odobravanje prava na temelju ovog Zakona".

Ako osoba nije bila ni u jednoj od BiH vojski, i ako ne može dokazati invaliditet od 60 posto, ali je bio ili bila zatočen(a) u logoru i mučen(a), pretučen(a), silovan(a) ili podvrgnut(a) gladi i žeđi, on ili ona ne ostvaruje pravo ni za jedan tip naknade u skladu s entitetskim zakonima. Budući da na državnoj razini jednako tako ne postoji to pravo, bivši logoraši se suočavaju s ozbiljnim kršenjima ljudskih prava zbog ove rupe u zakonu. BiH ima veliki broj udruga logoraša, formiranih prema etničkoj pripadnosti. Smješten u Sarajevu i predstavljajući 55.000 bivših logoraša (muškaraca i žena), Savez logoraša BiH, unatoč sugestivnom imenu, ne predstavlja logoraše srpske i hrvatske nacionalnosti, već su im Bošnjaci dominantno članstvo. Što se tiče Hrvata i Srba, Savez logoraša RS nalazi se u Banjoj Luci, dok Hrvati okupljeni oko Hrvatske udruge logoraša Domovinskog rata u BiH imaju sjedište u Mostaru. Različiti kantoni i općine imaju svoje udruge logoraša, opet uglavnom organizirane prema etničkoj pripadnosti. Udruge imaju pravo izdati certifikat kojim se dokazuje status logoraša. Opet, s obzirom da ovo pitanje nije obuhvaćeno entitetskim zakonima o civilnim žrtvama rata i da ne postoji zakon na državnoj razini koji će popuniti tu prazninu, potvrdu o statusu logoraša mogu koristiti samo za dokazivanje nematerijalne štete u privatnim parničnim postupcima. Na primjer, članovi Udruge logoraša BiH dosad su podnijeli više od 20.000 tužbi protiv RS-a, ali i susjednih zemalja Srbije, Crne Gore ili Hrvatske.¹⁷⁸ S druge strane, do 2009. Savez logoraša RS podnio je 536 tužbe protiv Federacije BiH.¹⁷⁹

Rezultati takvih tužbi vrlo su problematični. Procesi su skupi i konačne isplate, čak i nakon naloga sudova, nesigurne. Od 2003., kada je sud u Banjoj Luci naredio vlastima RS da isplate 4500 KM ili 9 KM (4,5 €) po danu Bošnjaku Zijahudinu Smilagiću za 17 mjeseci koje je proveo u logoru u Banjoj Luci, u cijeloj zemlji presude su enormno varirale od suda do suda. 2009., sud u Mostaru odlučio je

¹⁷⁷ Još jedan problem je kategorija samih koncentracijskih logoria. Neki predmeti ne smatraju se logorima, nego samo mjestima zatočenja. Za svrhe pojedinačne kompenzacije pred domaćim sudovima, to je ključno. Također, kako ističe jedan ispitanik, postoje problematične okolnosti u kojima je primjerice grupa žena bila zarobljena na brežuljku s kojeg nisu bile u mogućnosti pobjeći, jer su bile okružene vojskom koja ih je dosljedno silovala i mučila. U takvom slučaju, mameće se pitanje o kategorizaciju spomenutog brda. Formalno, ono nije koncentracijski logor, ali u praksi se tomu može prigovoriti žrtve zbog nedostatka slobode žrtava. Intervju ss Sajom Ćorić, predsjednicom Udruge logoraša logora Vojno, 17.5.2012., Mostar, arhiv autorice.

¹⁷⁸ Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁷⁹ Vidjeti UNDP (2009), gornja bilješka 75.

presuditi u korist šest hrvatskih logoraša iz Konjica i odredio je fiksni iznos od 100 KM po danu. Slična dnevna naknada određena je i u slučaju srpskog logoraša koji je bio zatočen u logoru Rapatnica u blizini Srebrenika.¹⁸⁰ Nedavno se pročulo i o naknadama koje dosežu 1.000 KM (500 €) po danu.¹⁸¹ Sve odluke o plaćanju iznosa potpuno podliježu nahođenju sudaca. Time se otvara put jasnoj političkoj manipulaciji.

I FBiH i RS su proglasile naknade za bivše logoraše javnim dugom, pri čemu je u RS-u rok za isplatu 25 godina, a u Federaciji 50 godina. Da bi mogli platiti dug, entiteti će vjerojatno morati privatizirati nešto od imovine iz državnog vlasništva ili izdavati koncesije.¹⁸² Treba napomenuti da hrvatski logoraši, u slučaju da mogu priložiti dovoljne dokaze, imaju pravo primati i BiH invalidske mirovine (civilne žrtve rata / ratni veterani), kao i hrvatske ratne invalidske mirovine sukladno međudržavnom sporazumu između Hrvatske i BiH. Hrvatske mirovine, u odnosu na BiH standarde, vrlo su visoke.

Na državnoj razini, Zakon o pravima žrtava torture i civilnim žrtvama rata koji bi trebao regulirati status zatočenika u logoru i izjednačiti prava na naknadu, u izradi je već dugi niz godina. 2005. godine, sve tri skupine BiH logoraša podnijele su svoj prvi izvještaj CAT-u. Postojala su i dva pokušaja (2006. i 2010.) da se sastavi nacrt zakona, ali nisu uspjela. Unatoč tome, pri podnošenju izvješća CAT-u, vlasti BiH su spomenule skoro usvajanje nacionalnog zakona o pravima žrtava torture i civilnim žrtvama rata, kao i uspostavu Nacionalnog fonda za naknadu štete žrtvama.¹⁸³ Ništa od ovoga se nije ostvarilo. Novi nacrt zakona se trenutno priprema i proces koordinira Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica.

Novi nacrt je prvi put predstavljen u veljači/februaru 2012. Ovaj nacrt Zakona o pravima žrtava torture i civilnih žrtava rata priprema se zajedno s iskusnom ženskom organizacijom koja se bavi terapijom i oporavkom, Vive žene Tuzla. Ovo je odličan primjer kako muške i ženske organizacije mogu udružiti napore i ići prema zajedničkom cilju. Prema mišljenju bivšeg predsjednika Saveza logoraša BiH, završni dokument bi trebao biti proizvod temeljite financijske studije izvodljivosti Zakona, kao i rodno osjetljive analize psihosocijalnog stanja žrtava. Štoviše, on će morati sadržavati neki oblik rješenja po pitanju usklađivanja dnevnih naknada za logoraše.¹⁸⁴ Savez logoraša RS je odbio sudjelovati u izradi prijedloga zakona, iako postoje naznake da će neki od njegovih članova možda biti spremni pridružiti se u budućnosti.¹⁸⁵

Žrtve ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja još su jedna problematična kategorija koja pokazuje kako je nejednaka provedba zakona u BiH. Dok se u RS-u žrtve ratnog seksualnog nasilja smatraju samo civilnim žrtvama rata i moraju proći standardnu proceduru kojom se dokazuje 60 posto tjelesne oštećenosti, u FBiH, od 2006., takve žrtve su prepoznate kao zasebna kategorija. Nakon dobivanja potvrde od Udruge Žena žrtva rata u Sarajevu, Saveza logoraša BiH, odnosno Hrvatske udruge logoraša Domovinskog rata BiH, ili od zdravstvenog povjerenstva raznih instituta za medicinska istraživanja, što je u pravilu dugotrajan postupak, žrtve ratnih silovanja u FBiH izravno steknu pravo na navedeni iznos od 507 KM. Ne moraju dokazati razinu tjelesne oštećenosti. U RS,

¹⁸⁰ Vidjeti "Ex-Camp Detainees Wait in Pain for Payouts", BIRN, <http://www.bim.ba/en/292/10/33630/?tpl=30>, 21.10.2011.

¹⁸¹ Intervju sa Senadom Jusufbegovićem, Savez logoraša BiH, 17.4.2012., arhiv autorice.

¹⁸² Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁸³ TRIAL (2012), gornja bilješka 146.

¹⁸⁴ Intervju sa Senadom Jusufbegovićem, Savez logoraša BiH, 17.4.2012., arhiv autorice.

¹⁸⁵ Intervju s Muratom Tahirovićem, bivšim predsjednikom Saveza logoraša BiH, 17.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

naprotiv, pitanje ratnog seksualnog nasilja nad ženama je još uvijek tabu. Muškarci žrtve PTSP-a i borci uživaju punu medijsku pozornost.¹⁸⁶

Ni u FBiH ne teče sve glatko, čak i ako zakon predviđa poseban status za žrtve ratnog seksualnog nasilja. Tijekom istraživačkog procesa, Impunity Watch je saznao za slučaj Hrvaticе, žrtve ratnog silovanja iz sela pored Vareša u srednjoj Bosni, koja je 2011. dobila potvrdu o statusu žrtve ratnog silovanja, i podnijela zahtjev za invalidsku mirovinu od 507 KM. Dobivši pozitivnu odluku najbližeg centra za socijalnu skrb, nadala se da će joj mirovina uskoro početi stizati. Međutim, nakon nekoliko mjeseci čekanja, ova žena se iznenadila kad je obaviještena da je početno rješenje o invalidskoj mirovini poništeno, jer je bilo predmet revizije Ministarstva za socijalna pitanja Zeničko-dobojskog kantona. Ministarstvo je tvrdilo da je njezin medicinski dosje nepotpun, unatoč činjenici da je prvostupanjskim rješenjem bilo prihvatilo priloženu medicinsku dokumentaciju.

Revizija je tvrdila da je žena odmah morala prijaviti čin silovanja, što nikako nije bila u mogućnosti učiniti, jer se njeno selo nalazilo pod opsadom, a najbliži liječnik otprilike 10-15 km daleko. U stvari, kako se poslije ispostavilo, osoba zadužena za reviziju odluke ovu ženu poznaje vrlo dobro, i zbog njene etničke pripadnosti, ta je osoba namjerno ometala postupak. Nakon dodatnih mjeseci pisanja pisama, intervencija i pritiska od strane nekoliko nevladinih organizacija, žena je napokon ipak dobila svoju mirovinu. O sličnim slučajevima govori i TRIAL,¹⁸⁷ i to u Unsko-sanskom kantonu. Zaposlenik kantonalnog Ministarstva zdravstva u Bihaću opstruirao je slučajeve 15-ak žena koje nisu mogle dobiti mirovinu na koju po zakonu imaju pravo. Neki slučajevi su kasnije riješeni i sporni zaposlenik konačno je uklonjen s posla 2012.godine. Svi ovi slučajevi pokazuju kako se u BiH pozicija može zlorabiti na štetu najslabijih, koji su, često, žene.

Isto tako, potraživanje pojedinačnih odšteta nije jednostavan zadatak za žrtve ratnog seksualnog nasilja. Prema člancima 195. i 198. Zakona o kaznenom postupku BiH proizlazi da nakon presude, Sud BiH ima dvije mogućnosti. Jedna od njih je dodijeliti dio potraživanja oštećenima, a druga je uputiti ih na parnični postupak.¹⁸⁸ Pokazalo se da sudovi i tužiteljstva rijetko koriste ovu prvu opciju, te upućuju oštećenika na građansku parnicu, što je skupo, dugotrajno i često neučinkovito. Međutim, gđa Bakira Hasečić iz udruge Žena žrtva rata¹⁸⁹ podsjeća da u BiH žrtve seksualnog nasilja često ne znaju da, nakon što dobiju konačne presude, zapravo mogu tražiti naknade od suda. Rijetko ih sudovi upoznaju s takvim mogućnostima.

Obitelji nestalih ne mogu iskoristiti svoje pravo na odštetu, kao što je objašnjeno gore. Na državnoj razini Zakon o nestalim osobama ima za ciljnu skupinu obitelji nestalih civila i vojnika. U većini slučajeva, kao što je ranije spomenuto, sada su žene na čelu takvih obitelji. U članku 11., Zakon određuje da članovi obitelji nestalih osoba "koji su uživali potporu nestale osobe i kojima je potrebna pomoć, imaju pravo na mjesečnu financijsku potporu". S obzirom na prethodno spomenutu patrijarhalnu prirodu bosanskohercegovačkog društva, jasno je da u većini slučajeva oni koji su uživali potporu nestale osobe, žena i djeca (oko 98% nestalih su muškarci).¹⁹⁰

¹⁸⁶ Intervju s Udruženim ženama Banja Luka, 28.5.2012., Banja Luka, arhiv autorice.

¹⁸⁷ TRIAL (2012), gornja bilješka 181, str.44.

¹⁸⁸ Ibid, p.48.

¹⁸⁹ Intervju s Bakirom Hasečić, predsjednikom Udruge Žena žrtva rata, 27.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

¹⁹⁰ Vidjeti: UNHCR (2000): "Daunting Prospects: Minority Women: Obstacles To Their Return And Integration", dostupno na: 80.65.85.77/unhcr/images/stories/Publications/proj.pdf [zadnji pristup 13.9.2010.].

Zakon nadalje utvrđuje da osnovica za izračun iznosa mjesečne financijske naknade iznosi 25 posto prosječne plaće isplaćene u Bosni i Hercegovini i da bračni ili izvanbračni drug ima pravo na osnovni iznos (članak 13.). Ako bračni drug uđe u novi brak ili izvanbračnu zajednicu, on ili ona automatski gubi pravo na osnovni iznos (članak 14.). Kako bi se mogla osigurati isplata naknada, Zakon o nestalim osobama predviđa uspostavu Fonda za nestale osobe, što je do sada nije ostvarilo. Obitelji imaju pravo na retroaktivnu isplatu od dana usvajanja zakona (studeni/novembar 2004.), a nakon što Fond bude osnovan, korisnici će se morati odreći svih ostalih naknada koje primaju kako bi stekli pravo naznačeno Zakonom.

“Preko dana je sve u redu. Onda dođe noć, i počnem se bojati.” (M., bivši logoraš)

Nažalost, s obzirom na odsutnost Fonda, obitelji još uvijek nisu započeli s uživanjem spomenutih prava i to je jedan od razloga zbog kojih su svoje prigovore iznijeli pred relevantnim nacionalnim i

međunarodnim tijelima (vidi poglavlje 3.1.2). Dakle, obitelji nestalih nalaze se u začaranom krugu: unatoč postojanju zakona koji im jamči financijsku naknadu, financijski mehanizam za osiguranje ove vrste isplata trenutno ne postoji, ostavljajući ih bez ičega. Također, obitelji ne mogu potraživati ni individualne odštete od sudova, s obzirom da ne postoje suđenja za ratne zločine u njihovim slučajevima, jer još uvijek ne znaju ništa o sudbini svojih nestalih. Konačno, odluke Ustavnog suda BiH u vezi s pitanjem nestalih osoba, kao što smo vidjeli, i dalje se ne provode.

U usporedbi s postojećim entitetskim zakonima, postoji nekoliko prednosti¹⁹¹ u primjeni Zakona o nestalim osobama (kad Fond bude uspostavljen). Prvo, zakon izričito priznaje pravo na istinu. Ističući da je potrebno znati istinu, Zakon pomaže da se državu pozove na odgovornost i osigura pravo na odštetu za obitelji. Drugo, Zakon nije etnički ili teritorijalno ograničen, kao što su to entitetski zakoni. On obuhvaća cijelu BiH. Treće, Zakon proširuje raspon obitelji koje imaju pravo na financijske naknade u odnosu na entitetske zakone o socijalnoj zaštiti, a iznos tih naknada znatno je viši od onoga koji jamče entitetski zakoni. Ipak, potrebno je naglasiti da Zakon o nestalim osobama jamči to pravo samo za obitelji bez ikakvih prihoda.

3.3.2. Rehabilitacija i reintegracija

Žrtve ratnih zločina trpe fizičke, psihološke i socijalne posljedice takvih zločina.¹⁹² Postoje ozbiljne, trajne i dugoročne posljedice, kako na njihovu gospodarsku i socijalnu situaciju, tako i na osobnoj razini. Mnogi se suočavaju s velikim financijskim problemima (osiromašenje), društvenom isključenošću, zdravstvenim problemima, nedostatkom odgovarajućih stambenih uvjeta i nezaposlenošću. Osim toga, u kontekstu patrijarhalnog društva ženama je još teže suprotstaviti se i ublažiti teške posljedice sukoba. Istraživanja pokazuju da 80% žrtava seksualnog nasilja koje su svjedočile na lokalnim sudovima i pred MKSJ navode stalna primanja, novčanu naknadu, stanovanje, psihoterapiju i medicinsku njegu kao svoje najveće potrebe.¹⁹³ Međutim, mnoga prava tih žena još se ne primjenjuju u praksi, kao što su prioritet stanovanja i zapošljavanje.

¹⁹¹ Vidjeti OHCHR (2005), gornja bilješka 97.

¹⁹² Amnesty International (2009): “Whose Justice? The Women Of Bosnia And Herzegovina Are Still Waiting”. Dostupno na <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR63/006/2009/en/8af5ed43-5094-48c9-bfab-1277b5132faf/eur630062009eng.pdf> [zadnji pristup 17.7.2010.].

¹⁹³ Mischkowski i Mlinarević (2009), gornja bilješka 136, str.136.

Jedan je broj udruga aktivan u rješavanju poratnih problema kojima se do sada nije bavila država, nudeći programe poput psihosocijalnih tretmana za žrtve i svjedoke u suđenjima za ratne zločine, programe rehabilitacije i reintegracije za žrtve torture, organiziranje raznih programa obrazovanja i ponovno uvođenje na tržište rada, upravljanje sigurnim kućama za žrtve obiteljskog nasilja, besplatne usluge pravne pomoći, i programe pomirenja i suočavanja s prošlošću. Tri najpoznatija primjera takvih nevladinih organizacija u BiH su Vive žene Tuzla, Medica Zenica i Snaga žene Tuzla.

Kao što je ranije navedeno, Vive žene Tuzla su aktivne u brojnim područjima, osobito psihoterapiji i liječenju traume, pripremi relevantnih zakona i zagovaračkim aktivnostima. Zajedno s udrugama bivših logoraša, uglavnom muškaraca, Vive žene su trenutno u procesu izrade državnog zakona kojim bi se regulirala pomoć žrtvama torture i bivših logoraša. Ta 'ženska energija', kako to formulira jedna od zaposlenica,¹⁹⁴ djeluje kao pokretač Vive žene i potiče ih na promicanje prava žena i muškaraca žrtava rata.

Isto tako, udruga Medica Zenica je u početku bila orijentirana prema ženama, ali je u međuvremenu počela pružati svoje usluge i muškarcima. Kako ističe direktorica organizacije,¹⁹⁵ svaki slučaj je individualan i ne postoji nekakav univerzalni pristup. Medica nudi širok spektar usluga, počevši s psihološkim savjetovanjem za žene, muškarce i djecu, medicinskim/ginekološkim uslugama za žene, dječjim vrtićima i domovima za djecu, ekonomskim osnaživanjem za žene i djevojke (obrazovanje / dodatno obrazovanje, promjena zanimanja, itd.), sve do SOS linija i sigurnih kuća za žene žrtve obiteljskog nasilja, te edukacija i terapija za ratnu traumu za muškarce, žene i djecu. Isto tako, Snaga žene Tuzla pruža radne terapije za žene žrtve rata. Na primjer, koordiniraju projekt gdje srebreničke žene u radnoj terapiji sade vrtove ruža i tulipana.

Populacijski fond Ujedinjenih naroda (UNFPA) trenutno zajedno s Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice radi na izradi Programa pomoći za žene žrtve rata silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog nasilja. Ministarstvo je formiralo stručnu radnu skupinu od deset članova (pet vladinih dužnosnika i pet pripadnika organizacija civilnog društva), na čelu kojih je žena, kako bi se radilo na izradi programa. Stručna radna skupina sastoji se od specifičnih podskupina posvećenim određenim temama te širokog kruga (plenuma). Štoviše, također postoje i dvije zasebne fokus grupe vanjskih stručnjaka.¹⁹⁶ Programom se tvrdi da će BiH biti podijeljena u nekoliko regija¹⁹⁷ određenih prema broju žrtava ratnog seksualnog nasilja, pri čemu se očekuju i odgovarajući protokoli o suradnji između udruga žrtava, nevladinih organizacija, kantonalnih / općinskih vlasti (prije svega ministara unutarnjih poslova, pravosuđa, zdravstva i socijalne skrbi), kantonalnih / okružnih / općinskih sudova i tužiteljstava, centara za mentalno zdravlje i centara za socijalnu skrb u svakoj regiji. Na takav apolitičan, strogo decentraliziran način, žrtvama će se, nadajmo se, moći pravovremeno i učinkovito pomoći.

Do sada je sličan protokol potpisan u Zeničko-dobojskom kantonu u listopadu/oktobru 2011. sa sedamnaest potpisnika. Osnovili su mrežu podrške žrtvama / svjedocima u suđenjima za ratne zločine, seksualno nasilje i druga kaznena djela. Očekuje se da će protokol poslužiti kao model za

¹⁹⁴ Intervju sa Suzdinom Bijedić (Vive žene Tuzla), 23.3.2012., Tuzla, arhiv autorice.

¹⁹⁵ Intervju sa Sabihom Haskić, direktoricom udruženja Medica Zenica, Sarajevo, 3.3.2012., arhiv autorice.

¹⁹⁶ Intervju s Ruzmirom Gaco, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica BiH, 11.5.2012., arhiv autorice.

¹⁹⁷ Za sada je to 11 regija, s tim da će još se dodati još jedna regija (Banja Luka). Ove regije su oko gradova Sarajevo, Mostar, Prijedor, Foča, Goražde, Bihać, Brčko, Tuzla/Srebrenica, Zenica, Dobo i Derventa. Intervju s Ruzmirom Gaco, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica, 11.5.2012., arhiv autorice.

druge regije, pri čemu se u Kantonu Središnja Bosna već potpisao sličan protokol.¹⁹⁸ Iako je pohvalno što je inicijativa namjerno fokusirana na lokalnu razinu kako bi se izbjegao vrlo vjerojatni politički zastoj u Parlamentarnoj skupštini BiH (nakon iskustva sa Strategijom tranzicijske pravde), postoji strah da bi takav pristup odozdo prema gore mogao predstavljati i svojevrsno "pojeftinjenje problema"¹⁹⁹ ukoliko Program ne bude usvojen i na državnoj razini, budući da će se tako glavni politički akteri opet moći izvući, izbjegavajući izravnu odgovornost.

Program pomoći za žene žrtve rata silovanja, ratnog seksualnog nasilja i torture 2013.-2016. trebao bi biti koristan za žrtve na brojne načine. Trebao bi jamčiti žrtvama, bez obzira žive li u urbanim ili ruralnim područjima, dovoljan pristup rehabilitaciji, resocijalizaciji i psihološkim uslugama, uslugama mentalnog i reproduktivnog zdravlja, obrazovanja i reintegraciji na tržište rada. Jednom riječju, program je obećavajući, a prema riječima službenice Ministarstva za ljudska prava i izbjeglica, unatoč imenu koje govori samo o ženama kao žrtvama, Program će se baviti i muškarcima žrtvama ratnog seksualnog nasilja.²⁰⁰

Prema riječima zaposlenice Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP),²⁰¹ obitelji nestalih suočavaju se s teškim psihološkim, socijalnim i ekonomskim uvjetima. Budući da su većina nestalih osoba muškarci, obitelji nestalih osoba izgubile su svoje tradicionalne uzdržavatelje. Obzirom na rodnu diskriminaciju po pitanju pristupa radu i u kontekstu visoke nezaposlenosti, žene koje su sada na čelu obitelji nalaze se u teškoj financijskoj situaciji, što dodatno pogoršava i činjenica da često nemaju ni socijalnu ni zdravstvenu zaštitu. Kako se Zakon o nestalim osobama ne provodi ni na koji način kad je riječ o naknadi štete (niti financijske, niti druge pogodnosti kao što su zapošljavanje ili zdravstvene usluge, nisu vidljive u praksi), obitelji mogu dobiti određene beneficije samo ako ispune potrebne kriterije entitetskih zakona koji reguliraju status civilnih žrtava rata.

Prema članku 18. Zakona o nestalim osobama, samo djeca nestalih osoba (ne supružnici, stoga ne i žene, u većini slučajeva) imaju prioritet u pristupu zapošljavanju i obrazovanju. Isto tako, obitelji nestalih trebaju imati zdravstveno osiguranje jednako onom zaposlenih osoba. Ipak, ništa od toga je do sada nije bio slučaj. Slično kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, Zakon o nestalim osobama, u usporedbi s postojećim entitetskim zakonima o socijalnoj zaštiti, ima brojne pozitivne dodatke, ali kada je u pitanju rehabilitacija i reintegracija, postoje i mnogi nedostaci.

Zakon je širi u opsegu, te obuhvaća pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu ili imovinu. Međutim, Zakon ne potiče zapošljavanje supružnika nestalih osoba (u većini slučajeva su to žene), nego samo njihove djece. Također, Zakon ne uključuje odredbe koje bi konkretno pružile potporu raseljenim obiteljima nestalih osoba koje se žele vratiti u svoje prijeratno mjesto prebivališta. Isto tako, Zakon ne odgovara ni na zdravstvene potrebe obitelji nestalih osoba, osobito u smislu liječenja psihotraume.²⁰²

¹⁹⁸ Intervju sa Sabihom Haskić, direktoricom Medice Zenica, Sarajevo, 3.3.2012., arhiv autorice.

¹⁹⁹ Intervju s međunarodnim službenikom, Sarajevo, 2012.

²⁰⁰ Intervju s Ruzmirom Gaco, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica BiH, 11.5.2012., arhiv autorice.

²⁰¹ Intervju s Viktorijom Ružičić-Tokić, Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP), 20.1.2012., arhiv autorice.

²⁰² OHCHR (2005), gornja bilješka 97.

3.3.3. Restitucija

Tijekom rata, više od polovice stanovništva BiH bilo je raseljeno. Baze podataka Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice pokazuju da su od oko 2,2 milijuna raseljenih osoba, 1,2 milijuna bile izbjeglice i 1,000,000 su interno raseljene osobe. Više od milijun osoba se vratilo, ali, prema statističkim podacima UNHCR-a, još uvijek postoji 113.000 interno raseljenih osoba. Međunarodna zajednica i dalje prati proces povrata imovine kroz provedbu imovinskih zakona (PLIP program) predviđenim Aneksom VII Daytonskog mirovnog sporazuma.

Nakon završetka rata, 1997.godine, osnovan je Ured za povratak i obnovu (RRTF) pri OHR-u. Njegov je zadatak bio koordinirati proces povratka u smislu stambenog zbrinjavanja i olakšati održivi povratak (pristup radnim mjestima, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, itd.). Godine 2000., međutim, RRTF je zamijenilo novoosnovano Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Povrat imovine može se smatrati jedinom državnim reparacijskom inicijativom u BiH, iako se proces održivog povratka, što podrazumijeva mogućnost povratka i reintegracije, dosada nije ostvario. Kao što se regulira Aneksom VII Daytonskog mirovnog sporazuma, Komisija za imovinske zahtjeve raseljenih osoba i izbjeglica (CRPC) je osnovana 1996. Njezin je mandat istekao 2003. Komisija je vratila 95% otete i zauzete imovine.²⁰³ Ipak, sukladno odredbama članka 15. Aneksa VII, nacionalna tijela su prenijela nadležnosti CRPC-a na entitete i CRPC je prestao postojati.

“Ako tražite natrag svoju kuću, gledaju vas kao da ste nekakva prostitutka. Ali ja ne mogu poslati muža da ide umjesto mene, jer je nestao i već ga godinama tražim.” (M. koja traži nestalog supruga)

Glavni problem koji je nastao, međutim, bila je sudbina stotina pritužbi građana na odluke CRPC-a koje su bile sasvim u skladu sa zakonom jer su podnesene za vrijeme mandata CRPC-a. 700

prigovora ostalo je neriješeno. Početkom 2004.godine, u entitetima je usvojen zakon čija je zadaća bila baviti se tim neriješenih predmetima. Međutim, Vijeće ministara BiH i entitetske vlade osnovali su novi, domaći CRPC 2004.godine, ali su predviđali da će on riješiti sve preostale slučajeve do kraja iste godine. To se nije ostvarilo, pa je mandat nove komisije proširen u nekoliko navrata, sve do 2009. Tada je, s obzirom na nedostatak dogovora državnih i entitetskih vlasti, i domaća Komisija prestala postojati. Od tada, bilo je pokušaja da se ponovno uspostavi domaća Komisija i riješi preostale predmete,²⁰⁴ a povratnici su se našli u neodređenoj situaciji jer se ni danas ne zna tko točno može biti odgovoran za njihovu situaciju.

Strategija BiH za provedbu Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma je objavljena 2002.godine i predstavlja prvi okvirni zajednički dokument na razini BiH, državno definiranje ciljeva i planiranih akcija i reformi u svrhu konačne provedbe Aneksa VII. Usprkos državnim naporima za rješavanje sve većih problema u odnosu na punu implementaciju Aneksa VII kroz ovu Strategiju, nije svim građanima omogućen potpuni pristup svim imovinskim pravima. Kao rezultat, Vijeće ministara je revidiralo Strategiju 2010.godine. Tijekom revizije, posebna pažnja je posvećena pitanju naknade propisane Aneksom VII. Iako dokument često govori o nediskriminaciji, rod kao kategorija nije naveden.

²⁰³ Arnaut, Srđan (2011): “Komisija za raseljena lica i izbjeglice (CRPC)”, Sarajevo.

²⁰⁴ Ibid.

Slično obiteljima nestalih osoba, također se i djeci povratnika i raseljenih osoba jamči broj prava. No, u slučaju žena povratnica to nije tako, a obzirom na njihovu osobito tešku situaciju, trebalo bi biti. Naime, postoje mnoge organizacije civilnog društva koje rade s povratnicima, neke i posebno s naglaskom na žene. Neki su sugovornici otkrili da se mnoge povratnice smatraju materijalističnima i nailaze na predrasude i nerazumijevanje društva kada potražuju svoju imovinu, jer u BiH se društvu smatra da bi to trebali činiti muškarci.²⁰⁵ Također, mnoge obitelji kojima su žene sada na čelu i samohrane žene žive u akutnom siromaštvu što je izravna posljedica izbjeglištva. BiH nevladina udruga pod nazivom Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO) iz Sarajeva, uz potporu norveške vlade, objavila je niz izvještaja o stanju povratnica u odabranim općinama.

Rodno osjetljiva situacijska analiza koju je proveo TPO prvi je pokušaj da se procijeni situacija i predlože mjere kako bi se poboljšao status povratnica. Ove mjere uključuju promicanje ravnopravnosti spolova kako bi se postigla jednakost i jednake mogućnosti za žene i muškarce. Ostale dvije publikacije TPO-a pod naslovom "Razvoj aktivnog tržišta rada s naglaskom na povratnice" i "Rodno osjetljiva analiza pravnih dokumenata u području socijalne i zdravstvene zaštite, rada i zapošljavanja," analizira probleme koji se odnose na održivi povratak, zapošljavanje i ravnopravnost spolova. Glavna preporuka koja proizlazi iz izvješća je da je potrebno educirati i osnažiti nezaposlene povratnice tako da budu osposobljene za poboljšanje svog socijalnog i ekonomskog statusa.

3.4. Rodno osjetljive garancije neponavljanja

Međunarodni instrumenti u području rodno osjetljivih institucionalnih reformi nakon oružanog sukoba su vrlo brojni. Ovdje treba spomenuti rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a koje se bave rodom, mirom i sigurnosti. Postoji niz međunarodnih instrumenata koji pozivaju na uvođenje načela ravnopravnosti spolova u javnom životu, upravi i institucijama sigurnosnog sektora i, još važnije, zaštitu žena za vrijeme i nakon oružanog sukoba. U predstojećoj vrlo sažetoj analizi, izvješće će baviti samo najvažnijim od tih instrumenata. Neki od značajnih prethodnika Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a iz 2000.godine i nakon toga, svakako su Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) koja datira iz 1979., kao i Pekinška platforma za akciju s Četvrte svjetske konferencije o ženama iz 1995.

Međutim, prijelomni događaj datira iz godine 2000., kada je Vijeće sigurnosti UN-a donijelo Rezoluciju 1325, izričito posvećenu integraciji ženskog pokreta za mir u sigurnosna pitanja. Ta Rezolucija, pod nazivom "Žene, mir i sigurnost", poziva glavnog tajnika UN-a na nastojanje za "proširenje uloge i doprinosa žena u mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda." Štoviše, Rezolucija podsjeća i na potrebu uključivanja žena u mirovne procese, uzimajući u obzir "posebne potrebe žena i djevojaka tijekom repatrijacije, preseljenja i rehabilitacije, reintegracije i obnove nakon sukoba." To pokazuje da je Vijeće sigurnosti UN-a, svjesno činjenice da pitanje roda, mira i sigurnosti nadilazi široko rasprostranjeni problem ratnog seksualnog nasilja nad ženama, već 2000.godine istaknulo važnu činjenicu: muškarci i žene žrtve sukoba, bilo da su udovice ili udovci, obitelji nestalih, raseljene osobe i izbjeglice, ili žrtve mučenja i seksualnog nasilja, imaju specifične potrebe za vrijeme i nakon oružanog sukoba. Te bi probleme trebalo rješavati u skladu s njihovim spolom, a ne na način koji je jednak za sve. BiH je najbolji primjer za to.

Rezolucija 1325 (2000.) poziva sve relevantne aktere da poduzmu posebne mjere za zaštitu žena i djevojaka od rodno zasnovanog nasilja, posebno silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja,

²⁰⁵ Intervju s Miladom Hodžić, Izvor Prijedor, 27.4.2012., Sarajevo, arhiv autorice.

kao i svih drugih oblika nasilja u situacijama oružanog sukoba, u borbi protiv nekažnjivosti i progonu onih koji su počinili zločine genocida, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, uključujući i ratno silovanje i druge oblike seksualnog nasilja, kao i da osigura povećanje zastupljenosti žena na svim razinama odlučivanja u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za prevenciju, upravljanje i rješavanje sukoba.

Rezolucija 1820 (2008.) se bavi uglavnom pitanjem ratnoga seksualnog nasilja. Ona naglašava da "seksualno nasilje, kada se koristi kao ratna taktika kako bi se namjerno ciljalo civile ili kao dio širokog ili sustavnog napada protiv civilnog stanovništva, može značajno pogoršati situaciju oružanog sukoba i spriječiti povratak međunarodnog mira i sigurnosti". Još konkretnije, Rezolucija 1820 sugerira mjere koje se trebaju poduzeti kako bi se okončalo seksualno nasilje tijekom rata i u tijeku sukoba, na primjer "provedenjem odgovarajućih vojnih disciplinskih mjera te potvrdom načela zapovjedne odgovornosti, obukom vojnika s kategoričkom zabranom svih oblika seksualnog nasilja nad civilima, opovrgavanjem priča koje potiču seksualno nasilje, provjerom pripadnika oružanih i sigurnosnih snaga s obzirom na njihov prethodni dosje po pitanju silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, i evakuacijom žena i djece iz neposredne ratne opasnosti."

Štoviše, ta rezolucija naglašava da ratno silovanje predstavlja ratni zločin, zločin protiv čovječnosti, ili čin genocida. U rezoluciji se također traži da glavni tajnik UN-da poduzme sve potrebne mjere za izobrazbu i obuku osoblja UN-ovih mirovnih snaga s obzirom na sprečavanje seksualnog nasilja. Glavni tajnik UN-a je također pozvan na podnošenje izvješća Vijeću sigurnosti o tom pitanju. Konkretno, Rezolucija 1820 poziva Rezoluciji 1325 naglašavajući potrebu povećanog sudjelovanja žena u svim fazama mirovnih procesa, osobito za vrijeme rješavanja sukoba, fazi nakon sukoba i izgradnji mira. Osim toga, još je važnije što Rezolucija 1888 potiče države članice da podrže međunarodnu zajednicu te povećaju pristup zdravstvenoj skrbi, psihosocijalnu podršku, pravnu pomoć i socio-ekonomsku reintegraciju za žrtve seksualnog nasilja, posebno u ruralnim područjima i izbjegavaju marginalizaciju i stigmatizaciju žrtava, kako bi se pomoglo društvenoj reintegraciji žrtava, i bore se protiv kulture nekažnjivosti za te zločine.

Rezolucija 1888 također uspostavlja UN tim stručnjaka za vladavinu prava i seksualnog nasilja u sukobu, koji je postao u potpunosti operativan sredinom svibnja/maja 2011. Taj se tim sastoji od vođe tima koji se nalazi u Uredu posebnog predstavnika, te članova iz UN-ovog Odjela za mirovne operacije, OHCHR-a i Razvojnog programa UN-a (UNDP). Tim je do sada posjetio nekoliko zemalja, među njima i Kongo, Južni Sudan i Liberiju, ali ne i Bosnu i Hercegovinu. Rezolucija 1960 pak traži od glavnog tajnika da uspostavi mehanizme nadzora, analize i izvještavanja o sukobu vezane za seksualno nasilje.

Nakon toga zahtjeva, u siječnju/januaru 2012., glavni tajnik UN-a je podnio izvješće pod naslovom Seksualno nasilje u sukobu²⁰⁶ na Glavnoj skupštini. U izvješću se izričito bavi Bosnom i Hercegovinom, i vrijedno je spomenuti nekoliko aspekata. Prvo, ključno je što se udaljava od koncepta seksualnog nasilja strogo usmjerenog protiv žena, prema seksualnom nasilju kao općem pitanju ravnopravnosti spolova, posebice se osvrćući, u stavku 3., na pitanje seksualnog nasilja protiv žena, muškaraca i djece. Nadalje, u stavku 6., Glavni je tajnik eksplicitan: "Seksualno nasilje i njegova sjena terorizma i traume neproporcionalno pogađa žene i djevojčice. Međutim, nedavni podaci naglašavaju da situa-

²⁰⁶ Vidjeti: UNSG Report to the General Assembly, A/66/657*-S/2012/33*, 13.1.2012.

cija muških žrtava i nepovoljni položaj djece rođene kao rezultat ratnog silovanja zahtijevaju dublju analizu."

Drugo, izvješće poziva zemlje članice, među ostalim, da osiguraju medicinske, psihosocijalne, pravne i druge usluge za preživjele, kao i odštetu i zadovoljštinu. Konačno, istim izvješćem pozivaju se države članice na rješavanje sukoba vezanih uz seksualno nasilje u kontekstu reforme sigurnosnog sektora, uključujući obuku i izgradnju kapaciteta aktera nacionalne sigurnosti; mjere kako bi se osiguralo da oni koji su počinili, zapovjedili ili odobrili seksualno nasilje budu isključeni iz svih grana vlasti, uključujući oružane snage, policiju i obavještajne službe, a da civilni sektor bude kontrolni mehanizam.

Uz sve rečeno, od najveće je važnosti shvatiti da je predmet ovog izvješća Impunity Watcha sasvim u skladu sa svim rezolucijama UN-a o rodu, mira i sigurnosti, a isto tako, u skladu s preporukama koje je dao Glavni tajnik u svom najnovijem i svim prethodnim izvješćima. Uvijek je važno iznova naglasiti kako rod kao pojam obuhvaća i muškarce i žene, i, sukladno tome, rodno osjetljiva analiza sukoba i perioda nakon sukoba treba uzeti u obzir različite potrebe žena i muškaraca koji su pogođeni oružanim sukobom.

Drugo, iako se može u potpunosti priznati da pitanje ratnog seksualnog nasilja najhitnije treba riješiti, ne treba zanemariti, kao što je navedeno i ključnom Rezolucijom 1325, da žene i djevojčice (a time implicitno, također muškarci i dječaci) imaju posebne i različite potrebe u svim fazama mirovnih procesa, dakle za vrijeme repatrijacije, rehabilitacije, reintegracije i obnove nakon sukoba. Konačno, i najvažnije, jasno je da žene i muškarci imaju jednako pravo na sudjelovanje u institucijama sigurnosnog sektora, kao i u svim procesima tranzicijske pravde. Ipak, poštuju li vlasti u BiH ove preporuke?

3.4.1. Reforma sigurnosnog sektora

Ravnopravnost spolova u politici i praksi BiH institucija sigurnosnog sektora nedavno je postala tema od važnosti, ali mnogo toga još treba učiniti u tom segmentu. Posebno su pitanja seksualnog uznemiravanja, rodno zasnovane diskriminacije i kvota zapošljavanja na institucionalnoj razini, isplivala na površinu. 2010./2011.godine, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF), zajedno s dvije BiH organizacije (Žene ženama i Atlanska inicijativa) proveo je široku procjenu kako bi se utvrdilo je li rod integriran u reforme sigurnosnog sektora u BiH. Istraživanje DCAF-a identificiralo je potrebu povećanim sudjelovanjem žena u institucijama sigurnosnog sektora.

Mnogi navodni ratni zločinci i dalje su na bitnim položajima u javnim ustanovama²⁰⁷ što onemogućuje povjerenje žrtava i pristup tim institucijama. Kako su mnogi počinitelji još uvijek na slobodi, BiH hitno treba zakon o lustraciji, što zahtijevaju civilno društvo i udruge žrtava u cijeloj zemlji. Vetting i lustracija znače temeljitu provjeru pojedinaca koji zauzimaju određene javne pozicije. Strukturne promjene su se u BiH već dogodile, uključujući reforme institucija čiji su službenici odgovorni za izvršenje teških kaznenih djela tijekom sukoba. Mnoge institucije su reformirane, neke se još uvijek restrukturiraju i nove su u nastajanju. Kao što je već navedeno u ovom izvješću, sveobuhvatan proces lustracije je jedan od ciljeva Strategije tranzicijske pravde u BiH. Ministarstvo pravosuđa trenutačno priprema zakon o vettingu i lustraciji koji se tek treba usvojiti. I u prošlosti je postojalo nekoliko sličnih inicijativa.

²⁰⁷ Vidjeti Amnesty International (2009), gornja bilješka 190, i UNHCR (2005), gornja bilješka 53.

Glavne provjere službenika u BiH provedene su u dva navrata: pregledom policijskih službenika, kao i u procesu zapošljavanja i ponovnog zapošljavanja suca i tužitelja. Kada je u pitanju provjera policijskih službenika, Misija UN-a u Bosni i Hercegovini (UNMIBH) obradila je slučajeve oko 24.000 policijskih službenika između 1999. i 2002. godine. Tijekom procesa sudske provjere, tri Visoka sudska i tužilačka vijeća (po jedno za Bosnu i Hercegovinu, Federacije BiH i Republiku Srpsku) provjerila su pozicije oko 1.000 sudaca i tužitelja između 2002. i 2004. godine.²⁰⁸ Ovim se istraživanjem nisu uspjeli identificirati bilo koji specifični rodni kriteriji za takve mjere niti u literaturi niti u intervjuima. Vetting i lustracija su imali ograničen uspjeh i građani BiH smatraju rezultate provjere procesa nezadovoljavajućima.²⁰⁹ U nastavku slijedi kratka analiza integracije roda u oružanim snagama, policiji i sudstvu.

Administrativna struktura BiH policije je kompleksna. Uz usvajanje Daytonskog sporazuma 1995. godine, nisu stvorene i jedinstvene policijske snage na nacionalnoj razini. U to vrijeme, policija je bila ekskluzivna odgovornost entiteta, ili u Federaciji BiH, uglavnom kantona. Stvaranje autonomnog Brčko Distrikta i njegovih policijskih snaga dovelo je do čak 13 autonomnih policijskih snaga za provedbu zakona: jedne centralizirane policije u RS; jedne federalne policije u FBiH s ograničenim ovlastima; deset kantonalnih policijskih agencija s većinom policijskih nadležnosti, kao i jedne policije u Distriktu Brčko s nadležnostima sličnima onima u RS.

Kasnije su na državnoj razini stvorene nove agencije za provedbu zakona: Granična policija, sudska policija snagu u oba entiteta, Interpolov ured, te Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA). Europska policijska misija u Bosni i Hercegovini (EUPM), koja je nasljednica UN-ovih Međunarodnih policijskih snaga (IPTF), pokrenuta je 1. siječnja/januara 2003. za početno razdoblje od tri godine. Međutim, EUPM-a mandat je produžen do 30. lipnja/juna 2012., nakon čega je misija prestala postojati. Proces provjere u policiji sastojao se od tri koraka: registracija, pretprovjera i certificiranje. Onima kojima je oduzet certifikat zabranjen je rad u policiji bilo gdje u BiH. Danas je zastupljenost žena u svim policijskim strukturama BiH neravnomjerna.²¹⁰ Također, postoji potreba za edukacijom u smislu rodne osviještenosti u policijskim strukturama. Prema prethodno spomenutom izvješću DCAF-a, u policiji FBiH samo je 8,2% žena, dok je u RS-u postotak čak i niži (6,71%).²¹¹

Reforma obrane u BiH-u bila je jednako težak proces. U godinama nakon kraja rata, BiH je bila suočena s teškim izazovom ujedinjenja dviju zasebnih oružanih snaga, žestokih protivnika tijekom rata. Ujedinjenje je bilo kriterij za pristupanje NATO-vom Partnerstvu za mir. Imavši za zadatak nacrt novog Zakona o obrani, Komisija za reformu obrane isti je predstavila na usvajanje godine 2003. Za razliku od reforme policije, smatra se da je reforma obrane bila uspješna, jer je rezultirala stvaranjem zajedničkog Ministarstva obrane i Zakona o obrani na državnoj razini, te jedinstvenih oružanih snaga. Nažalost, Oružane snage BiH imaju samo 6,07% žena, za razliku od 93,93 posto muškaraca.²¹²

2004. godine, EU je pokrenula vojnu operaciju u Bosni i Hercegovini (BiH), Operaciju EUFOR – ALTHEA, nakon odluke NATO-a za povlačenje njegove misije, SFOR-a. EU je u BiH rasporedila oružane snage (EUFOR) s misijom osiguravanja kontinuiranog poštivanja Daytonskog / Pariškog sporazuma i pridonošenja sigurnog okruženja u BiH. Mandat EUFOR-a je produžen do kraja studenog/novembra

²⁰⁸ Finci, Jakob (2004): "The Experience of Bosnia and Herzegovina". U: *Disclosing Hidden History: Lustration in the Western Balkans*. Thessaloniki.

²⁰⁹ UNDP (2009), gornja bilješka 75, str.129-135.

²¹⁰ Vidjeti Finci (2004), gornja bilješka 206.

²¹¹ DCAF (2011): "Gender and Security Sector Reform in Bosnia and Herzegovina", Sarajevo, str.79.

²¹² Ibid, str. 84.

2012. BiH sada također ima uspostavljen parlamentarni nadzor nad vojnim pitanjima, kao i posebnog izvjestitelja za ljudska prava u oružanim snagama.

Provjere u sudstvu provedene su od 2002. do 2004. Neovisno pravosudno povjerenstvo imalo je za cilj smanjiti broj sudaca i učiniti što raznolikijom etničku strukturu sudaca i tužitelja kroz različite formalne procese imenovanja i reimenovanja. Danas su žene još uvijek podzastupljene u policijskim i oružanim snagama, ali je zanimljivo da u pravosuđu brojčano nadmašuju muškarce: u svim pravosudnim institucijama BiH, 59,23 posto žena su sutkinje i tužiteljice, u usporedbi sa samo 40,77 posto muškaraca. Međutim, kada je riječ o omjeru žena i muškaraca predsjednika ili predsjednika sudova i glavnih tužitelj(ic)a, postotak je očekivan: samo 38,89 posto žena drže vodeće pozicije u pravosuđu, u odnosu na 61,11 posto muškaraca.²¹³

3.4.2. Obrazovanje i informiranje

Obrazovanje o tranzicijskoj pravdi jedan je od najsloženijih elemenata garancije neponavljanja. U tom svjetlu, udruga "Pravnik" je nevladina organizacija iz Bosne i Hercegovine koja okuplja studente prava i mlade pravnike. Redovito organiziraju ljetne škole u Sarajevu na temu tranzicijske pravde. Isto tako, trebamo se podsjetiti na važnost projekata kao što su "Izaberimo mir zajedno" (CPT) koji vode Catholic Relief Services (CRS) i Caritas BK BiH, glavni partneri Impunity Watch-a tijekom projekta o rodnoj osjetljivosti u procesima tranzicijske pravde. Projekt²¹⁴ okuplja muškarce i žene različitih etničkih i ratnih iskustava. Svi oni svjedoče o važnosti pomirnje, te su odličan način javne edukacije na tom području.

"Izaberimo mir zajedno" je financijski podržan od strane Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), te se s njegovom primjenom započelo u siječnju/januaru 2010., a provodi se u cijeloj BiH. U travnju/aprilu 2012.godine, projekt je produžen za još dvije godine. Radeći s žrtvama iz različitih udruuga, projekt ima za cilj raditi sa skupinom ljudi koji sami sebe kvalificiraju jače pogođenima ratom i njegovim trajnim učincima nego što je to ostatak populacije, a nisu se uspjeli obračunati s prošlosti još od završetka rata. Poseban naglasak je stavljen na mlade, jer ta generacija često osjeća dio odgovornosti za stradanja svojih roditelja, i zbog toga se ponekad i protivi nastojanjima pomirenja.

Korisnici su shvatili da dijele zajednički nazivnik koji ih može povezati. Svi su oni žrtve rata i imaju slične probleme bez obzira na etničku pozadinu: trauma je ista, žrtve su jednake, problemi su jednaki i stoga je potrebno stvoriti pozitivnu klimu za rješavanje problema. Korisnici su shvatili da mogu biti puno učinkovitiji u rješavanju problema ako su zajedno i pomažu jedni drugima, bez obzira na geografski položaj i etničku pripadnost. Ipak, najveća snaga projekta "Izaberimo mir zajedno" ogleda se u povezanosti i koordinaciji organizacija koje rade sa skupinama žrtava. Stoga, naponi projekta nisu izolirani, nadgrađuju se na prethodne rezultate postignute od strane drugih organizacija.

Slično tome, međunarodna donatorska zajednica stavila je i poseban naglasak na reformu pravosuđa i poboljšanja pristupa pravdi za sve građane BiH. Projekt USAID-a za razvoj sektora pravosuđa (JSDP II)²¹⁵ podržava vladavinu prava u BiH kroz: (1) jačanje neovisnosti pravosuđa, odgovornosti i učinkovitosti, (2) bolju koordinaciju i jedinstven pravosudni sektor orijentiran prema pristupanju EU; i (3) povećanje povjerenja javnosti u vladavinu prava. USAID JSDP II također je podržao uspostavu

²¹³ Ibid, str.86-7.

²¹⁴ Vidjeti: www.mreza-mira.net.

²¹⁵ See: www.usaidjsdp.ba.

Mreže pravde u Bosni i Hercegovini.²¹⁶ Mreža pravde u Bosni i Hercegovini je novoformirana i neformalna mreža koju čini 63 nevladine organizacije koje djeluju u području vladavine prava i zaštite ljudskih prava za podršku učinkovitosti, neovisnosti i odgovornosti pravosudnog sustava Bosne i Hercegovine, te kao izvor informacija, obrazovanja i zagovaranja interesa građana u pravosudnom sektoru. Veliki broj ženskih organizacija su članice pravde mreže, posebice one koje nude besplatnu pravnu pomoć.

Tu je i veliki broj međunarodnih istraživača prisutnih u BiH koji se bave proučavanjem mehanizama pomirenja i garancija neponavljanja (iako ne inzistiraju nužno na poveznici između roda i tranzicijske pravde, što se općenito smatra disciplinom u nastajanju i zahtijeva još mnogo napora kako bi dobilo na značaju). Na primjer, Sveučilište Goldsmiths iz Londona trenutno provodi znanstveno-istraživački projekt "Bosanske kosti, španjolski duhovi: Tranzicijska pravda i pravno oblikovanje sjećanja nakon dva moderno sukoba"²¹⁷, a pod pokroviteljstvom Europskog istraživačkog vijeća. Slično tome, projekt Sveučilišta Newcastle financiran je od strane britanskog Ekonomskog i socijalnog istraživačkog vijeća, "Lokaliziranje međunarodnog prava: Razmatranje odnosa s javnošću Odjela za ratne zločine Državnog suda Bosne i Hercegovine", i fokusira se na način na koji su nevladine organizacije i druge skupine civilnog društva uključene u odnose s javnošću Suda BiH. Projekt se također usredotočuje na Mrežu za podršku Sudu BiH kako bi se osigurao uvid u mehanizme kroz koje se može uspostaviti legitimnost novih sudova, kao i kao na izazove korištenja civilnog društva kao instrumenta za poticanje sudjelovanja javnosti u pravosuđu.²¹⁸

Konačno, potrebno je spomenuti i ulogu medija u procesu institucionalne reforme. Svojim izvještajima o pravosuđu (Justice Report), Balkanska istraživačka mreža (BIRN),²¹⁹ koja djeluje od 2005., provodi temeljito praćenje suđenja za ratne zločine. Justice Report je specijalistička agencija za izvješćivanje s fokusom na suđenja za ratne zločine koja se odvijaju pred lokalnim sudovima, razvoj lokalnog pravnog sustava, te nastojanja da se javnost pomiri s prošlošću. BIRN je vrlo aktivan u izvještavanju o ratnom seksualnom nasilju i širem utjecaju rata na rodna pitanja - kao što je situacija povratnica, udovica ili žena koje su i same činile ratne zločine. Mnogi od BIRN-ovih radova bili su vrlo inovativni. Na primjer, njihova priča o ratnom seksualnom nasilju nad muškarcima u BiH otvorila je put širokim raspravama na istu temu u BiH, osvojivši uglednu novinarsku nagradu.²²⁰

3.4.3. Uloga Agencije za ravnopravnost spolova i gender centara

Već je spomenuto da BiH ima Nacionalni akcijski plan za provedbu Rezolucije 1325, kao i Agenciju, centre i komisije za ravnopravnost spolova. Jedna od sugovornica je napomenula da se u kantonalnim povjerenstvima za ravnopravnost spolova osobe često postavljaju bez ispunjavanja potrebnih uvjeta ili potrebnih znanja, interesa i iskustva za poziciju. Isto tako, uključivanje muškaraca u tim tijelima nije vidljivo i tu činjenicu, u skladu s mišljenjima sugovornice, svakako treba promijeniti.²²¹

²¹⁶ See: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/english/index.php>

²¹⁷ See: <http://www.gold.ac.uk/csbn/newsandevents/bosnianbonespanishghosts/>, last accessed on 24 May 2012.

²¹⁸ See: <http://research.ncl.ac.uk/lilbosnia/>, last accessed on 24 May 2012.

²¹⁹ The organisations that systematically monitor the war crime trials are the Research and Documentation Center (RDC), Humanitarian Law Center (HLC) (Belgrade), Dokumenta (Zagreb) and Centar za mir, nenasilje i ljudska prava (Osijek), as well as some victims' associations in BiH.

²²⁰ Vidjeti "The Last Taboo", <http://www.bim.ba/en/8/10/852/?tpl=30>, zadnji pristup 16.6.2012.

²²¹ Intervju s Lanom Ačkar, Sarajevo, 27.4.2012., arhiv autorice

BiH je također usvojila i Akcijski plan za ravnopravnost spolova (GAP) 2006.-2010.²²² i petogodišnji finansijski mehanizam za provedbu GAP-a (FIGAP).²²³ Ovi instrumenti su usmjereni na povećanje ravnopravnosti spolova u svim područjima javnog i privatnog života u BiH. Nažalost, ne navodi se ništa o ravnopravnosti spolova u području tranzicijske pravde. Ovaj plan se sastoji od petnaest područja: europske integracije u svjetlu ravnopravnosti spolova; suradnja i izgradnja kapaciteta; makroekonomske i razvojne strategije; rodno osjetljivo budžetiranje; politički život i odlučivanje; zapošljavanje i tržište rada; socijalna uključenost; rodno-osjetljivi mediji; cjeloživotno učenje; zdravlje, prevencija i zaštita; nasilje u obitelji, rodno zasnovano nasilje, uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, trgovina ljudima, uloga muškaraca; obiteljski i profesionalni život: rod i održivi okoliš; informacijske i komunikacijske tehnologije.

FIGAP, međutim, uključuje finansijsku potporu pet projekata koji se tiču civilnih žrtvama rata.²²⁴ Jedan projekt podržava Udrugu boraca ARBiH i HVO-a oboljelih od PTSP u Unsko-sanskom kantonu. Cilj projekta je uspostaviti društvene terapije i grupe za samopomoć osobama koje pate od PTSP-a, i do sada se to pokazalo uspješnim. Drugi projekt, na sličan način, bavi se ženama i obiteljima onih koji pate od PTSP-a u općini Uskoplje. Korisnici trećeg projekta su nevladina organizacija Žena žrtva rata u Sarajevu, a cilj je poboljšanje zdravstvenih usluga za žrtve ratnog seksualnog nasilja. Četvrti projekt se provodi u RS, u općini Laktaši, i ima za cilj osigurati pomoć i podršku za samozapošljavanje žena iz Općinskog saveza logoraša u Laktašima. Konačno, peti projekt posvećen je udruzi iz Banje Luke i ima za cilj podržati uključivanje žena s invaliditetom u zajednicu putem likovnog izražavanja.

Isto tako, predstavnice Agencije za ravnopravnost spolova i dva gender centra redovito pohađaju sastanke ekspertne radne grupe za izradu Programa pomoći za žene žrtve ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja rata. Štoviše, direktorica Agencije za ravnopravnost spolova jedna je od članova ekspertne grupe. Bilo bi vrlo pohvalno kad bi i Agencija i entitetski gender centri nastavili i proširili svoje sudjelovanje u aktivnostima vezanim uz tranzicijsku pravdu, posebice u vezi s ciljem 6 Nacionalnog akcijskog plana "Poboljšanje podrške i pomoći ženama civilnim žrtvama ratnog seksualnog nasilja".

²²² Vidjeti: www.arsbih.gov.ba/en/strategies/gender-action-plan-gap, zadnji pristup 24.5.2012.

²²³ Vidjeti: <http://www.figap.ba/en/organisation/about-figap>, zadnji pristup 24.5.2012.

²²⁴ Intervju sa Samrom Filipović-Hadžiabdić, direktoricom Agencije za ravnopravnost spolova, 26.1.2012, Sarajevo, te korespondencija, 27. i 28.1.2012.

4. Ilustrativne studije

Područja za obje ilustrativne studije pomno su odabrana kako bi se uključila oba BiH entiteta i Brčko Distrikt, te ruralna i urbana područja. Osim toga, posebna je pozornost posvećena nedovoljno proučavanjima. Dok su prisilni nestanci u Srebrenici, sramotni koncentracijski logori Prijedora, ili monstruozi slučajevi ratnog silovanja u Foči, Zvorniku, Višegradu vrlo poznati zbog brojnih suđenja pred MKSJ-em i Sudom BiH, još uvijek je poznata tek disproportionalno mala količina informacija o nestancima, na primjer, na području općina Kotor Varoš, Grabovica ili Banje Luke, ratnog silovanja počinjenih u i oko Vareša i Mostara, ili u koncentracijskim logorima koji su postojali primjerice u Velikoj Kladuši i Žepču, Hadžićima (Sarajevo), Bijelom polju ili čak u susjednoj Srbiji (Užice). Konkretno, broj ratnih zločina na području Brčko Distrikta, dom za sva tri naroda prije i nakon rata, još uvijek je uglavnom nedovoljno poznat. Ako se BiH podijeli na sedam²²⁵ regija prema IDC metodologiji istraživanja, regije Podrinje, Pounje, Sarajevo i Neretva bile su poprišta najvećeg broja civilnih ubojstava (žrtve oba spola).

Regije Pounje i Podrinje pokazuju uzorak²²⁶ ubojstava civila gdje su žrtve bile uglavnom muškarci (80-90% svih poginulih i nestalih civila), dok podaci iz regija Sarajevo, Neretva, Srednja Bosna, Posavina i Vrbas pokazuju da su između 30 i 40% od ukupnog broja ubijenih civila bile žene. Podrinje (Istočna Bosna, pored rijeke Drine) je jedina regija gdje je broj civila veći od broja poginulih vojnika (60,04% svih poginulih i nestalih su civili). 17,96% svih poginulih i nestalih civila tamo su bile žene. Općina Srebrenica je očito vrlo poseban slučaj, gdje civili čine 75,13% svih poginulih i nestalih, a 95,26% svih poginulih i nestalih su bili muškarci, što je rezultiralo onim što su neki autori kasnije nazvali 'gender-cid'. Slično tome, u Pounju (Sjeverna Bosna, pored rijeke Une) su civili činili 49,66 posto svih poginulih i nestalih, a 14,8% svih poginulih i nestalih civila bile su žene.

U okolici Sarajeva, grada koji je bio pod opsadom četiri godine, 40% svih poginulih i nestalih bili su civili, ali upečatljivo je i da su 37,01 posto svih poginulih i nestalih civila činile žene. Po istoj logici, u regiji Neretva (Mostar i okolica), bilo je 14,96% poginulih i nestalih civila, a toga su 39,22% poginulih i nestalih civila bile žene. Postotak ubijenih i nestalih žena vojnika u svim regijama iznosi manje od 1%, osim u Sarajevu, gdje taj postotak iznosi 1,34 posto. Također, regije Podrinje, Sarajevo i Pounje imale su i najveći broj ubijenih i nestalih djece.

Područja odabrana za ilustrativne studije su, dakle (imena regija u zagradama):

- FBiH - Vogošća i Hadžići (Sarajevo), Mostar - Potoci, Vojno i Grabovica (Neretva), Vareš, Žepče (Srednja Bosna) i Velika Kladuša (Pounje).
- Republika Srpska - Istočno Sarajevo (Sarajevo), Kotor Varoš, Banja Luka (Vrbas), Bratunac i Rogatica (Podrinje).

²²⁵ Pounje, Sarajevo, Neretva, Central Bosna, Podrinje, Vrbas i Posavina

²²⁶ Sve statistike: IDC.

- Brčko Distrikt (Posavina).

Kako bi se pokazala iznimno složenu strukturu sukoba u BiH, treba napomenuti da su se sve tri etničke skupine u određenom trenutku borile jedna protiv druge. Područja iz ilustrativnih studija su izabrana u tu svrhu. Ponoviti ćemo da je tijekom sukoba ukupno četiri vojske bilo prisutni na tlu Bosne i Hercegovine: Jugoslavenska narodna armija (JNA) koja je kasnije dijelom postala Vojska Republike Srpske (VRS), Vojska Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), Hrvatsko vijeće obrane (HVO), kao i vojske Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna. U nekim općinama, Bošnjaci iz ARBiH borili su se protiv srpskog VRS-a (Sarajevo / Istočno Sarajevo, Rogatica, Bratunac); u drugima, ARBiH i HVO zajedno su se borile protiv Srba (Žepče u početku, Banja Luka, Kotor Varoš, Brčko); u pojedinim lokalitetima, ARBiH borila se protiv HVO-a (Mostar i susjednih sela, Vareš, Žepče kasnije); ili čak, na sjeverozapadu Bosne, Bošnjaci su se borili među sobom kada se vojska Fikreta Abdića odmetnula osnovavši Autonomnu Pokrajinu Zapadne Bosne, te se u savezu s VRS sukobila s ARBiH (Velika Kladuša). To ukazuje na činjenicu da u BiH ne postoji niti jedan uzorak sukoba, niti jedna istina.

Prema spolu žrtava, potrebe žrtava čine se iznenađujuće sličnima, kako će i pokazati ovaj izvještaj. No, problem nastaje kada društveno prihvatljive uloge muškaraca i žena u BiH, dakle, rod, olakšavaju ili kompliciraju reakciju na te, u početku slične, potrebe. Studije su provedene s 24 žrtve rata iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine. Dvije šire kategorije žrtva su uzeti u obzir: žrtve mučenja, uključujući i ratnog seksualnog nasilja (šest muškaraca i šest žena) i obitelji nestalih osoba (šest muškaraca i šest žena, udovica ili udovaci / ili roditelja nestale djece). U svakom uzorku od šest osoba, bila su po dva Bošnjaka, Srbina i Hrvata, iz oba entiteta i Brčko Distrikta, kako bi se uzela u obzir nacionalna, teritorijalna i rodna ravnoteža.

STUDIJA 1: Situacija žrtava mučenja (bivši zatočnici i žrtve ratnog seksualnog nasilja) u odabranim općinama u BiH

Kako se u ovom izvješću već ranije opširnije tvrdilo, bivši logoraši su vrlo problematična kategorija u BiH jer ne postoji zakon kojim se službeno priznaje njihov status. Za potrebe ove studije slučaja, razgovaralo se s dvanaest žrtava mučenja, šest muškaraca (po dva Srbina, Hrvata i Bošnjaka) i šest žena (po dvije Hrvatice, Bošnjakinje i Srkinje), od kojih su gotovo svi bivši logoraši zatočeni u logorima Vojnom (Bošnjaci), Velika Kladuša (Bošnjaci), Brčko (Bošnjaci), Užice u Srbiji (Bošnjaci), Žepče (Hrvati), Potoci kod Mostara (Hrvati), Kotor Varoš (Srbi) i Silos-Hadžići (Srbi). Neki ispitanici su također žene silovane u logorima (Bošnjakinja iz logora Vojno), dok su druge, iako nisu bile zatočene u logorima, silovane u svojim domovima i privatnim kućama (Hrvatice iz Vareša i Grabovice, Bošnjakinje iz Sarajeva, Srkinje iz Banja Luke). Nijedan intervju nije proveden s muškarcem žrtvom ratnog seksualnog nasilja. Žrtve ratnog seksualnog nasilja su u delikatnoj situaciji. Iako ih Federacija prepoznaje kao zasebnu kategoriju ratnih žrtava, u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu to nije slučaj.

U nastavku, identitet i etnička pripadnost ispitanika neće biti detaljnije navedene kako bi se zaštitila njihova privatnost, te zbog strogog fokusa na rodnu analizu. Procjenjujući opće stanje svih ispitanih žrtava danas, može se reći da većina njih, muškarci i žene podjednako, žive u siromaštvu, a ako su mladi i sposobni za rad, nezaposleni su. U slučaju da su bili u mogućnosti dokazati tjelesnu oštećenost, primaju invalidske mirovine koje su vrlo male (od 200 do 500 KM, odnosno 100 do 250 €). Upitan kako spaja kraj s krajem, bivši logoraš je uzviknuo: "*Recite vi meni!*" Iznimka ovdje su, naravno,

Hrvati (bivši veterani rata), koji, kao što je već spomenuto, imaju pravo na primanja iz Hrvatske i zato žive pristojan život.

Upitani je li istina važna, sve žrtve, muškarci i žene, potvrđuju. Muškarci, bivši logoraši, inzistiraju na "kolektivnoj istini", dok neke žene, od kojih su većina žrtve silovanja, vole govoriti o svojim 'samostalnim istinama'. Ne može se generalizirati ali, kako je nekoliko žena tijekom intervjua naglasilo, postoji potreba da se otkrije istina o jednoj određenoj etničkoj skupini, a ne samo osobne priče. Svi ispitanici govore o istini i pravdi i naizmjenično koriste pojmove kao sinonime. *"Pravda se može postići samo ako postoji istina"*, tvrdi jedna sugovornica. *"Istina ne bi trebao biti skrivena i ne smije se govoriti o kolektivnoj krivnji, jer su zločini počinjeni na svim stranama"*, dodaje bivši zatočnik. I muškarci i žene često ponavljaju ovu izjavu.

Kao što je spomenuto u poglavlju 3.1, nitko od žrtava sugovornika ne podržava nacionalne ili regionalne komisije za istinu. *"Ja znam istinu"*, kaže jedna žena: *"Ne trebaju mi ništa novo otkriti."* Muškarac dodaje: *"REKOM je mogao biti dobra ideja, ali je sve otišlo nizbrdo jer su se određeni pojedinci željeli okoristiti žrtvama"*. Drugi snažno predbacuju pristranost u takvim tijelima. *"Komisija će reći da je samo jedna grupa počinila zločine. To jednostavno nije istina."*

Od dvanaest ispitanika, nekoliko je muškaraca, ali nijedna žena, svjedočilo na sudu tijekom suđenja za ratne zločine. Žene žrtve silovanja nisu išle jer osjećaju sram i strah. Muškarci s kojima smo razgovarali nemaju problem srama. Mnogi od njih se isto tako ne boje. *"Pozvali su me da svjedočim, ali nikada nisu pitali jesam li se osjećao sigurnim tijekom svjedočenja ili nakon toga"*, kaže jedan muškarac, *"I kasnije sam dobio prijetnje, ali nikoga nije bilo briga"*. Još jedan, koji je svjedočio pred entitetskim sudom, dodaje: *"Nisam imao pojma da imam pravo tražiti naknadu putnih troškova na putu do i od suda. Nitko mi nikada nije rekao."* Treći svjedok se sjeća kako se pred nekim sudovima i tužiteljstvima ne koristi presumpcija nevinosti. *"Kada sam ušao, tužitelj me odmah pitao koliko sam njegovih ljudi ubio te noći. Bio sam šokiran."*

Kada je riječ o naknadi štete, materijalne i nematerijalne, postoje brojne prepreke s kojima se žrtve suočavaju, kao što je već objašnjeno u poglavlju 3.3 ovog izvješća. Slučaj žene žrtve silovanja koja je imala problema s primanjem mirovine zbog opstrukcija od strane zaposlenika kantonalnog ministarstva, već je razrađen u poglavlju 3.3.1. Ostale anketirane žrtve ratnog silovanja nikada nisu niti tražile naknadu, jer ih je bilo sram. Također, nekoliko bivših logoraša je podnijelo tužbe protiv entiteta u skladu s onim što je objašnjeno u poglavlju 3.3.1, ali još uvijek čekaju konačne presude. Svi ispitanici su duboko traumatizirani i potrebno im je liječenje. Velika većina njih nema zdravstveno osiguranje i nikada nisu bili u centru za mentalno zdravlje (*"Nisam lud(a)"*, neki od njih kažu). Ti su ljudi mučeni na različite načine, tuklo ih se i držalo bez hrane danima. S obzirom na nanešene okrutnosti i mučenja, rodne razlike dolaze do izražaja.

Logoraš se prisjeća: *"Jednog dana su me stvarno teško pretukli i prijetili da će silovati moju maloljetnu kćer koja je bila u logoru sa mnom."* Drugi muškarac dodaje: *"Davali su nam samo jedan mali komad kruha dnevno. Ljudi su pili vlastiti urin kako ne bi umrli od žeđi."* Žrtva silovanja priča svoju strašnu priču: *"Silovana sam, ali srećom nisam zatrudnjela. Moj suprug i ja imamo dva sina, mlađi je rođen neposredno nakon završetka rata. Kako su godine prolazile, moj stariji sin, kad imao otprilike 15 godina, čuo je negdje u selu da sam bila silovana u ratu i da je moj mlađi sin bio plod tog silovanja. Jed-*

nog dana, došao je do mene i pitao je li to istina. Kad sam porekla, odgovorio je: Dobro, inače bih ga morao ubiti. Kada vam vaše 15-godišnje dijete tako nešto kaže, dođe vam jedino da se objesite! "

Druga žena kaže da nije bila silovana u logoru, ali se sjeća: *"Vrijeđali su me i udarali danima. Jednog dana sam se probudila i nisam se mogla pomaknuti. Doživjela sam moždani udar i realna šansa je bila da ću ostati paralizirana, ako uopće preživim. Jedina osoba koja mi je u to vrijeme pomagala bio je jedan logoraš, mentalno retardirani čovjek koji je živio u mojoj ulici i kojeg sam poznavala jako dobro. Krao je hranu i donosio mi kad god je mogao. "*

Svim ovim ljudima, muškarcima i ženama podjednako, dijagnosticiran je PTSP, ali većina njih ne može si priuštiti liječenje. *"Tijekom dana, sve je u redu. Zatim dođe noć, a ja se odjednom strašno bojim,"* kaže jedan bivši logoraš. Neke od žrtava su kasnije doživjele srčani udar, pa čak je nekima i dijagnosticiran rak (maternice - žrtve ratnog silovanja). Neki od njih su povratnici, a većina od njih uspjeli dobiti natrag svoje kuće. Svi bivši logoraši doživjeli su slične agonije, ali: *"Svaka od naših priča je individualna i potpuno drugačija od svih ostalih priča"*, zaključuje jedna žrtva, što se može shvatiti i kao parafraza poznate rečenice Lava Tolstoja, koji je "Ani Karenjinoj" napisao: *"Sve nesretne obitelji nesretne su na svoj način."* Muškarci i žene mnogo su pretrpjeli, ali patnja muškaraca je često povezana s njihovim sudjelovanjem u borbama, ako su bili vojnici, dok su žene najčešće bile izložene mučenju, samo zato što su bile žene i civili. A žrtve ratnih silovanja nakon rata najčešće pate od kombinacije straha i srama, što ih sprječava od otvorenog sudjelovanja u procesima istine i pravde. Službena isprika i spomen-obilježja su važni, žrtve se slažu, ali su često samo formalnost koja se koristi u političke svrhe.

Od svih ispitanika, muškarci su skloniji vjerovati u mogućnost novog sukoba nego žene. Ipak, bilo je i muških zatvorenika koji su tvrdili drugačije, kao što je ovaj: *"Ne vjerujem da će se novi rat u bilo koje skoro vrijeme ponoviti. Moglo bi ipak biti većeg nasilja. Ako opet uzmemo oružje, mogli bismo nadmašiti Ruandu u broju žrtava. Najveća prijetnja ovom društvu je kultura osвете, i ako se dogode novi sukobi, osvetoljubivost će odmah isplivati na površinu."* Sve žrtve navode projekte za izgradnju mira, stabilno zapošljavanje i obrazovanje, kao sredstvo za sprječavanje sukoba u budućnosti.

STUDIJA 2: Situacija obitelji nestalih osoba u odabranim općinama u BiH

Budući da su velika većina nestalih osoba muškarci, ženske organizacije su vrlo česte kada su u pitanju udruge nestalih osoba. U ovoj ilustrativnoj studiji, intervjuirano je dvanaest članova raznih udruga nestalih, šest muškaraca (po dva Srbina, Hrvata i Bošnjaka) i šest žena (dvije Hrvatice, Bošnjakinje i Srпкиnje), iz Kotor Varoša i Vogošće (Bošnjaci), istočnog Sarajeva i Banje Luke (Srbi), te Vareša i Grabovice (Hrvati). Sve sugovornice žive u lošim ekonomskim uvjetima, a sugovornici su u boljoj situaciji. Neki imaju pravo na simboličnu invalidsku mirovinu ako su civilne žrtve rata, a većina njih su nezaposleni (osim volontiranja u svojim udrugama).

Za razliku od logoraša, obitelji nestalih ne brine toliko kolektivna istina. Naprotiv, oni žele znati što se konkretno dogodilo s njihovim najbližima. *"Dok ne nađem svoje dijete, neću stati. To traženje me vraća u 1992.godinu, tako da sam ja već 20 godina u 1992."* priznaje jedna žena. *"Moj sin je nestao"*, kaže otac, *"I nitko ne može od mene očekivati da normalno živim dok ne saznam što mu se dogodilo."*

Kako bismo ilustrirali koliko su svi ovi ljudi još uvijek negdje u prošlosti, ovdje ćemo navesti sljedeću priču koja se pojavila tijekom istraživačkog procesa. Sin je bio u potrazi za nestalim ocem gotovo

dvadeset godina, te je u nekoliko navrata otišao identificirati nekoliko leševa iz masovnih grobnica, no svaki puta, to nije bio njegov otac. Sin tvrdi da je otac, u vrijeme ubojstva, nosio jedan vrlo specifičan unikatan sat, i nada se da će mu taj sat pomoći identificirati leš. Jednoga dana, dobio je telefonski poziv gdje su mu rekli da je pronađena osoba imala sat koji odgovara opisu. Sin je odmah požurio na mjesto masovne grobnice jer se činilo da će napokon potraga biti završena. Ipak, ispostavilo se da je osoba koja je nosila sat netko sasvim drugi. Dakle, ne samo da je sin ponovno razočaran jer nisu pronašli njegova oca, nego je sada suočen i s nizom dodatnih pitanja i zagonetki vezanih uz identitet osobe koja je nosila sat.

Dakle, i muškarci i žene podjednako zahtijevaju da se rasvijetli sudbina njihovih nestalih. Međutim, kako priznaju dva muškarca koji su u potrazi za roditeljima: *"Istina je da je ženama najgore. Što god da ste prošli, ako se stavite u kožu žene koja je izgubila tri sina i muža, shvatit ćete da se vaša patnja ne može usporediti."* Majka nestalog sina se slaže: *"Najveća tragedija za vas kao majku je da umrete prije nego što saznate što se dogodilo s vašim djetetom."* Udruge koje tragaju za nestalima nemaju visoka očekivanja od komisije za istinu bilo koje vrste – sve oči su usmjerene na Institut za nestale osobe čiji je cilj pomoći im u identificiranju ostatke njihovih nestalih. *"Komisija? Kakva komisija? Zapravo već vidjeli toliko komisija koje nisu učinile ništa?"* razočarane su dvije ispitanice.

Poput ostalih ispitanika, obitelji nestalih osoba svih nacionalnosti i oba spola navode nedostatak pravde u BiH, kao što je opisano u poglavlju 3.3.2 gore. Država i entiteti ne ponašaju se u skladu s odlukama Ustavnog suda u vezi s obiteljima nestalih osoba. Oslanjajući se na organizaciju TRIAL, neke osobe, uglavnom žene, odlučile su ići dalje. *"Podnijela sam tužbu pred UN-ov Odbor za ljudska prava. Možda će priznati ovu strašnu situaciju u kojoj se nalazim, kad je već moja država to propustila učiniti. Odluka se očekuje vrlo brzo,"* kaže jedna žena s očitim ponosom. *"Ipak"*, dodaje nakon stanke, *"Znate što se dogodilo, ili bolje, što se nije dogodilo, nakon odluke u slučaju Sejdić i Finci."*²²⁷ *Država nije učinila ništa, unatoč svim pritiscima koji dolaze izvana."*

Bez obzira na etničku pripadnost, sve osobe s kojima smo razgovarali slažu da se Zakon o nestalim osobama, iako postoji, ne provodi. Posebno žene, jer je njihova materijalna situacija neizvjesna, inzistiraju na tome da Fond za nestale osobe nikad nije osnovan i da, prema tome, nikada nisu dobile nikakvu naknadu. Udruge iz Republike Srpske, međutim, tvrde da je Operativni tim za nestale RS, koji je dio entitetske vlade, jčinkovitiji u pružanju pomoći obiteljima u odnosu na državni Institut za nestale osobe.

Budući da su mnogi sugovornici koji su u potrazi za svojim nestalim članovima obitelji ujedno i raseljene osobe, žale se također i na vrlo različite tretmane ovisno o mjestu prebivališta. *"Povratak u RS"*, priča jedna žena, *"bio je izuzetno težak jer sam izgubila sva prava koja imam u Federaciji. RS se prema meni odnosi kao da sam došla iz sasvim druge zemlje."* Ženama je teško i potraživati imovinu u BiH. *"Ako tražite natrag svoju kuću, gledaju u vas kao da ste prostitutka,"* priznaje jedna žena. *"Ali ja ne mogu poslati muža umjesto mene, jer je nestao i tražim ga već dugi niz godina."*

U dodjelu alternativnog smještaja, prvenstvo imaju žene s djecom. One bez djece nailaze na prepreke u tom pogledu. *"Nemam adresu. Razumijete li? Nemam gdje živjeti. Netko drugi sada živi u mom stanu, a, budući da nemam djece, nisam prioritet. Ne znam što se dogodilo s mojim mužem, još uvijek sam u potrazi za njegovim kostima. Nemam ni novca. Dakle, ne samo da sam beskućnik, nego sam i*

²²⁷ Vidjeti Uvod u Bosnu i Hercegovinu u ovom izvještaju.

jako siromašna," kaže jedna žena koja živi u ruralnom području. S druge strane, samohrane majke s djecom naglašavaju da im je hitno potrebna pomoć kako bi odgajale djecu. Iako Zakon takvoj djeci jamči niz prednosti, do sad to u praksi nije bio slučaj. Jedna od sugovornica se požalila: "Moja djeca su studenti i bez obzira što zakon kaže, nisu imali prednost pri upisu na fakultet. Nakon što završe školu, sigurna sam da neće naći posao. Ja im ne mogu puno ponuditi. Također ne radim."

Zanimljivo je da neke žene iz udruženja nestalih osoba spomenule kako je njima lošije u odnosu na druge žrtve iz vlastite etničke skupine koje nazivaju "slavne žrtve". Naglašavaju da je naglasak na različite regije apsolutno nejednak. Samo zato što su u nekim slučajevima njihove udruge bile više prisutne u medijima, neke žrtve automatski postaju značajnije od drugih. *"To je tako nepošteno",* napominju Bošnjakinje. *"Bošnjačke majke iz Srebrenice su sveprisutne, svi znaju za njih,"* te nastavljaju, *"što je naravno dobro, ali što je s bošnjačkim majkama iz drugih dijelova BiH?"* I, kako dodaju predstavnici drugih dviju etničkih skupina: *"Što je ne-bošnjačkim majkama, što je s majkama nestalih Hrvata i Srba? Zaslužuju li one pozornost?"* Ovo je jasan argument u korist tvrdnje da, unatoč njihovoj važnosti, etnička i religijska pripadnost nisu jedini elementi koji su važni u poslijeratnom rješavanju etničkih sukoba. Spol, dob i socijalni status jednako su važni.

Svi ispitanici navode i važnost isprike, komemoracije i spomen-obilježja. *"Komemoracije su jedini način da se podsjetite javnost i naši najmlađi o tome što se s nama dogodilo,"* naglašava jedna žena dok njezin kolega potvrđuje. Obitelji nestalih kažu da ne vjeruju da bi moglo doći do novog sukoba. Međutim, dodaju, ako država ostane disfunkcionalna kao što je to sada slučaj, ništa se ne može isključiti. *"Odsustvo rata ne znači mir,"* zaključuje jedan muškarac. *"Ako i dalje budu postojale ove frustracije, može vrlo lako doći do napetosti, i onda i do nasilja. Samo ako civilno društvo bude sudjelovalo u izgradnji mira i odgovarajućim mjerama pomirenja, te država prizna te napore, može se izbjeći katastrofa."*

5. Procjena sudjelovanja žena i muškaraca u procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja

Do sada smo uglavnom govorili o potrebama i zahtjevima žrtava u vezi s procesima tranzicijske pravde iz rodne perspektive. No što je, međutim, sa smislenom participacijom, ili proaktivnom uključenosti, oba spola u ključne procese tranzicijske pravde u BiH?

Kada je riječ o **tranzicijskoj pravdi** općenito, vidjeli smo da žene nisu bile uključene u potpisivanje Daytonskog mirovnog sporazuma, niti u proces izgradnje države nakon toga. Unatoč činjenici da je 1998. godine Privremena izborna komisija BiH donijela pravilo prema kojemu 30% kandidata trebaju biti žene, na parlamentarnoj razini (države ili entiteta) žene su još uvijek podzastupljene. U aktualnoj vlasti, nijedan ministar nije žena. Isto tako, niti jedan član tročlanog BiH Predsjedništva nije žena.

Iako žene čine polovicu članova stručne radne skupine koja je izradila Strategiju tranzicijske pravde, te je predsjednica iste radne skupine također žena, sudeći prema prvom nacrtu Strategije tranzicijske pravde, još uvijek postoji prostor za poboljšanje u pogledu pitanja rodne osjetljivosti. Tijekom konzultacija s udrugama žrtava prije izrade Strategije, nekoliko udruga žrtava ratnog seksualnog nasilja intenzivno je lobiralo za uključivanje ovog problema u dokumentu. Međutim, iste udruge su bile same u tom nastojanju.²²⁸

U procesima vezanim za **istinu**, vidjeli smo da je sudjelovanje žena do sada bilo ograničeno. Prilično je teško procijeniti opseg ženskog sudjelovanja budući da su svi pokušaji osnivanja tijela za utvrđivanje činjenica na regionalnoj, nacionalnoj ili lokalnoj razini do sada propali. Žene su bile samo na kratko uključene u nekoliko lokalnih inicijativa. Sudjelovanje žena u budućim inicijativama potrage za istinom, poput regionalne inicijative REKOM, potencijalne nacionalne komisije za istinu o kojoj će se raspravljati nakon usvajanja Strategije tranzicijske pravde, ili NVO-inicijativi, Ženskom sudu za bivšu Jugoslaviju, ostaje još uvijek upitno.

Kada je riječ o **pravdi**, kao što je spomenuto u poglavlju 3.4.1, u BiH su sutkinje i tužiteljice brojnije od njihovih muških kolega. Ipak, žene većinom rijetko donose odluke u pravosuđu, s iznimkom predsjednice Suda BiH. Osim predsjednice, Sud BiH također broji 20 drugih sutkinja od ukupno 54 suca. Trenutno je samo jedna žena u Nadzornom tijelu za Državnu strategiju za rad na predmetima ratnih zločina. Uloga žene je rezervirana za one zanimanja koja pokazuju značajan stupanj empatije. U općinama gdje postoji Ured za podršku svjedocima pri sudovima i tužiteljstvima (za sada su to Sarajevo, Istočno Sarajevo i Banja Luka), psiholozi i terapeuti zaposleni u Uredu su uglavnom žene. Nevladinim organizacijama koje pružaju besplatnu pravnu pomoć žrtvama također većinom upravljaju žene (Medica Zenica, Vive žene Tuzla, Centar za pravnu pomoć ženama Zenica, Udružene žene Banja Luka, Fondacija za lokalnu demokraciju Sarajevo, itd.).

²²⁸ Korespondencija s Aleksandrom Letić, Helsinški komitet Bijeljina, 25.5.2012.

U području **reparacija**, žene su posebno aktivne u izradi Programa pomoći za žene žrtve rata silovanja, seksualnog nasilja i mučenja 2013.-2016. Predsjednica stručne radne skupine (koja nije jednaka radnoj skupini koja je izradila Strategiju tranzicijske pravde) je ženskog spola, kao i sve ostale članice grupe (uključujući i direktoricu državne Agencije za ravnopravnost spolova). Također, žene su aktivne u izradi nacrtu Zakona o pravima žrtava torture i civilnih žrtava rata, zajedno s udruženjima logoraša (većinom muškarci). Kao što smo u nekoliko navrata napomenuli u ovom izvješću, većinom organizacija civilnog društva koje djeluju u području psihosocijalnog tretmana, nude obrazovne programe, savjetovanje za zapošljavanje i promiču održivi povratak, upravljaju žene.

Konačno, kada je riječ o **garancijama neponavljanja**, vidjeli smo da je nakon sukoba BiH patrijarhalno društveno i kulturno okruženje stvorilo situaciju u kojoj se žene uglavnom percipiraju kao žrtve rata, dok se muškarac uglavnom doživljava kao ratni heroj.²²⁹ Primjenjujući tu logiku u suvremeno, poratno društvo, pokazuje se da se radna mjesta u sektoru sigurnosti BiH ne smatraju prikladnima za žene. S obzirom na nezadovoljavajuće mogućnosti brige o djeci, kao i razne zakonske odredbe koje nisu dovoljno osjetljive na njihove posebne potrebe, žene nisu ohrabrene u svojim ambicijama (vidi Tabelu 5). Politika je muško područje. Na primjer, od devet dostupnih pozicija u državnom Vijeću ministara, niti jedno trenutno zauzima žena. Žene su vrlo aktivne u obrazovanju, medijima i istraživanju tranzicijske pravde, kao i u projektima izgradnje mira i pomirenja, kao što je prethodno spomenuto.

Tabela 5: Odabrani indikatori sudjelovanja oba spola u procesima tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini²³⁰

	ŽENE (u %)	MUŠKARCI (u %)
Ministarske pozicije – BiH	0	100
Ministarske pozicije – FBiH	5.9	94.1
Ministarske pozicije – RS	11.1	88.9
Parlamentarna skupština u BiH – Predstavnički dom	16.6	83.4
Parlamentarna skupština u BiH – Dom naroda	13.3	86.7
Parlament FBiH	20.4	79.6
Narodna skupština RS	24	76
Pravosuđe – svi suci/sutkinje i tužitelji/ce (cijela BiH)	59.23	40.77
Pravosuđe – predsjednici/ce	38.89	61.11

²²⁹ Izvrsna ilustracija za to je novinska priča citirana u magistarskom radu Lejle Hadžiahmić, koji je razmatran na početku ovog izvješća. Udovac žene koja je poginula u ratu kao vojnik, jedan čovjek je ispričao da su je tražio zadovoljenje svojih prava od jednog od ureda Organizacije porodica šehida i poginulih boraca koje su osnovane u Sarajevu. Novinski članak govori kako su ljudi prvo mislili da se radi o nekoj grešci u vezi njegovog imena, jer se činilo sasvim prirodnim da se radi o ženi, kao i ostale udovice palih vojnika koje su bili članovi organizacije. Od kraja rata, muškarac o kojem se govori nije uspio dobiti zadovoljštinu od organizacije. Argument koji mu je ponuđen je da organizacija pomaže obiteljima palih boraca- njihovim ženama i djeci. U članku se navodi da mu je često rečeno da je muškarac, dam u je bolje da nađe posao, a ne da dolazi i krade iz usta majki i djece koji stvarno trebaju pomoć. Obrnuti oblik rodne diskriminacije pokazuje kako su uloge muškaraca i žena u ratu izgrađene, i u kojoj je mjeri promatrana njihova etnička viktimizacija.

²³⁰ http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=6; DCAF (2011), CIA World Factbook.

6. Zaključci

*"Prije rata, na ženu u Bosni i Hercegovini se barem gledalo kao na radnicu, i u tom smislu kao na nekoga u određenoj mjeri jednakog muškarcu. Danas, na nju se prije svega gleda kao na majku iz Srebrenice."*²³¹ Ovako to formulira jedna sugovornica, i ni ne znajući, sažima čitavo ovo izvješće.

Rat iz 1992.-1995. je još uvijek živo prisutan u BiH i životima njezinih stanovnika. Od žena se nije očekivalo da se bore u ratu, i samo mali postotak njih je to učinio. One koje jesu, suočavale su se s raznim predrasudama tijekom i nakon sukoba. Od žena se očekuje da preuzme ulogu žrtve nakon rata. Kao što je ovo izvješće pokazalo, one su doista žrtve na više načina: bile su zatočene u koncentracijskim logorima, gdje su ih mučili i silovali; udovice su nakon ubojstava i nestanaka njihovih bračnih drugova, ili su majke koje traže nestalu djecu; rodile su djecu začetu tijekom silovanja, ili su raseljene i bačene u siromaštvo. Mnogi od njih su samohrane majke, koji su danas nezaposleni i žive u ruralnim područjima. Stoga je i razumljivo što se na lik bosanske žene gleda kao na sitnu, poniženu, uplakanu žrtvu.

Ovo izvješće je pokušalo pokazati da su muškarci u BiH unatoč društvenom položaju junaka i hranitelja obitelji (ili upravo zbog toga), morali su nositi teret rata. Preko 90% svih bosanskih žrtava bili su muškarci – silovani muškarci koji se osjećaju poniženo, te su napustili BiH ako su bili u mogućnosti; logoraše, uglavnom muškarce, sustav ne smatra žrtvama rata, te oni pate od PTSP-a ili alkoholizma, i često žive u siromaštvu zbog nezaposlenosti, što je kronična bolest BiH. Dječaci koji su bili zatočeni u logorima su u međuvremenu odrasli ljudi, od kojih mnogi nisu u stanju prilagoditi se današnjem vremenu.

Žrtve rata, muškarci i žene, Bošnjaci, Srbi ili Hrvati - svi žele znati istinu o razdoblju konflikta, i imaju pravo znati tu istinu prema velikom broju međunarodnih pravnih instrumenata. Ipak, u praktičnoj implementaciji potrage za istinom u BiH, žene i njihova iskustva u konfliktu su do sada bili poprilično slabo zastupljeni. BiH je svjedočila dvama neuspjelim pokušajima uspostavljanja nacionalnih komisija za istinu, kao i nekoliko prilično neuspješnih lokalnih inicijativa. Dvije regionalne NVO-incijative, REKOM i Ženski sud za bivšu Jugoslaviju, trenutačno su u fazi zagovaranja. Dok rodna osjetljivost REKOM-a ostaje otvoreno pitanje, Ženski sud bi trebao biti posvećen isključivo javnim svjedočenjima žena.

Značajno je da nikad nije provedeno 13 odluka Ustavnog suda o nestalim osobama, podnesenih od strane njihovih obitelji, ukupno 1,183 osobe. Mnoge podnositeljice tužbi su bile žene. Primjerice, u istaknutom slučaju Selimović i drugi protiv Republike Srpske (predmeti "Srebrenica"), od 49 podnositelja tužbi, većina su bile žene, neki od njih majke čak tri nestala sina. Ako se iscrpe sve domaće instance, obitelji imaju pravo podnijeti tužbe Europskom sudu za ljudska prava (ESLJP) ili Vijeću za ljudska prava UN-a. Do sada je bilo 28 takvih predmeta (15 pred ESLJP i 13

²³¹ Intervju s Lanom Ačkar, Udruga Pravnika, Sarajevo, 14.3.2012., arhiv autorice.

pri Vijeću za ljudska prava UN-a) i opet, većina podnositeljica zahtjeva bile su žene. Niti jedan od slučajeva još nije završen.

Što se tiče pravde, BiH sudovi koriste nekoliko kaznenih zakona, čime se doprinosi odskakanjima pri dosuđivanju kazni: zbog toga žrtve torture, često muškarci, i žrtve seksualnog nasilja, često žene, imaju osjećaj da pravda nije zadovoljena. Obitelji nestalih osoba, kojima su na čelu većinom žene, podnijele su veliki broj tužbi protiv BiH pred državnim Ustavnim sudom, te izražavaju razočaranje zbog toga što se odluke Ustavnog suda u njihovu korist nikada nisu provele.

Također, muškarci svjedoče mnogo češće nego žene, osim ako su bili žrtve ratnog seksualnog nasilja. Međutim, postoji bitna razlika između muškaraca i žena u potrazi za pravdom. Ona se odnosi na njihova svjedočenja u predmetima ratnih zločina. Muškarci svjedoče mnogo češće od žena, osim kad su bili žrtve ratnog seksualnog nasilja. Kao razlog za nedostatak svjedočenja, žene navode strah za sebe i svoje obitelji, spominju i element srama i socijalne stigme, navode prijetnje i podmićivanje, a ponekad siromaštvo i nedostatak obiteljske podrške za njihovu odluku da svjedoče u predmetima ratnih zločina. Iz istog razloga, mnogo žena, koje bi inače pružile uvid u veoma važne činjenice vezane za događaje od 1992.-1995.godine., nikada ne svjedoče na sudovima.

Od uvođenja novog Kaznenog zakona BiH (2003.) do kraja 2011. godine, bilo je 250 završenih slučajeva ratnih zločina pred svim sudovima BiH. Za usporedbu, MKSJ je pokrenuo 75 i dosad završio 55, naravno većih i složenijih, slučajeva, od svog osnutka 1993.godine. U travnju/aprilu 2012., bilo je 31 završenih slučajeva ratnih zločina ratnih silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog nasilja pred Sudom BiH. 34 osobe su osuđene, a 5 osoba je oslobođeno. Sve više slučajeva ratnog seksualnog nasilja obrađuje se na entitetskoj razini. Od sredine 2011.godine, MKSJ je završio ukupno 20 slučajeva koji su uključivali, između ostalog, zapovjednu ili individualnu odgovornost za silovanja i druge oblike seksualnog nasilja. U tih 20 slučajeva, 78 osobe je optuženo za seksualno nasilje, a 28 ih je osuđeno. Također, još 20 osoba optuženih za seksualno nasilje trenutno čeka suđenje.

Na sudu BiH, pri Odjelu I (Odjel za ratne zločine), u razdoblju od svibnja/maja 2005. do travnja/aprila 2012. bilo je samo oko 19% žena. Zanimljivo je da žene svjedoci čine gotovo 23% svih svjedoka koje poziva Tužiteljstvo, dok se obrana oslanja na iskaze samo 10% žena svjedokinja. To svakako ukazuje na činjenicu da su svjedočenja žena, teško pogođenih sukobom, često presudna za kazneni progon i smatraju se fatalnima za obranu.

Budući da je područje reparacija najopipljivije od sva četiri, razlike između potreba muškaraca i žena su tu i najvidljivije. Kompenzacije su Ahilova peta tranzicijske pravde u BiH. Ne postoji nikakva reparacijska shema, a postojeće skromne mirovine se isplaćuju na osnovu invaliditeta i dohotka (ovo posljednje vrijedi u slučaju članova obitelji civilnih žrtava rata), a ne kao reparacija za ljudska prava koja su povrijeđena. Također, državno i entitetsko zakonodavstvo ili ne prepoznaje određene kategorije žrtava rata (bivši logoraši), ili ih prepoznaje samo u jednom od entiteta (žrtve ratnog seksualnog nasilja), ili ih u potpunosti priznaje, ali se nikada nije implementiralo u potpunosti (obitelji nestalih osoba); ili se pak i primjenjuje u velikoj mjeri što se tiče povrata imovine, ali nikada nije uspjelo zagarantirati održivi povratak (raseljene osobe). Žene su posebno ranjive u kontekstu svih navedenih kategorija, jer osim nepostojećih ili tek skromnih primanja, nisu priorizirane u zdravstvenom osiguranju i njezi, socijalnoj zaštiti, zapošljavanju i obrazovanju. Posebno su ovim pogođene žene koje žive u udaljenim ruralnim naseljima

Bivši zatočenici logora, prema nekim podacima oko 200.000 njih koji su bili zatočeni u jednom od najmanje 657 koncentracijskih logora u BiH, ne postoje u zakonu kao kategorija žrtava. Kao što je već spomenuto, u oba entiteta zasebni zakoni reguliraju status branitelja i civilnih žrtava rata, ali ne obuhvaćaju kategoriju onih koji su bili zatočeni i mučeni u logorima. Za razliku od civilnih žrtava rata, koji u oba entiteta trebaju dokazati 60 posto tjelesnog oštećenja kako bi dobili status, borcima je znatno lakše zato što je u njihovom slučaju potrebno dokazati samo 20% tjelesnog oštećenja.

Obzirom da ovo pitanje nije obuhvaćeno entitetskim zakonima o civilnim žrtvama rata i da ne postoji zakon na državnoj razini koji će popuniti prazninu, potvrdu o statusu logoraša mogu koristiti samo za dokazivanje nematerijalne štete u privatnim parničnim postupcima. Na primjer, članovi Udruge logoraša BiH dosad su podnijeli više od 20.000 tužbi protiv RS-a, ali i susjednih zemalja Srbije, Crne Gore ili Hrvatske. S druge strane, do 2009. Savez logoraša RS podnio je 536 tužbe protiv Federacije BiH.

Rezultati takvih tužbi su vrlo problematični. Procesi su skupi i konačne isplate, čak i nakon naloga sudova, nesigurne. Od 2003., kada je sud u Banjoj Luci naredio vlastima RS da isplate 4500 KM ili 9 KM (4,5 €) po danu, u cijeloj zemlji presude su enormno varirale od suda do suda. Sve odluke o plaćanju iznosa potpuno podliježu nahođenju sudaca. Time se otvara put jasnoj političkoj manipulaciji.

Što se tiče garancija neponavljanja, žene su slabo prisutne u institucijama sektora sigurnosti u BiH - policiji i oružanim snagama. U pravosuđu, ima ih više nego muškaraca, ali samo na nižim pozicijama u sudovima i tužilaštvima. U politici, također, ima ih manje nego muškaraca. Rodno zasnovano nasilje još je uvijek goruće pitanje. Žene su osobito aktivne u civilnom društvu, bilo u nevladinim organizacijama koje se bave terapijom i pravnom pomoć žrtvama, ili udrugama žrtava, akademskoj zajednici i medijima koji djeluju u području tranzicijske pravde.

Isto tako, BiH raspolaže institucionalnim mehanizmima za uspostavljanje ravnopravnosti spolova. Ima Agenciju za ravnopravnost spolova, kao i dva entitetska gender centra, te je bila prva država bivše Jugoslavije koja je usvojila Nacionalni akcijski plan za implementaciju UNSCR 1325. Takvi hvalevrijedni koraci mogu samo ohrabriti predstavnike ovih institucija da više integriraju rod u procese tranzicijske pravde. Budući da šira javnost ne smatra državne institucije dovoljno utjecajnim da promijene dominantna shvaćanja konflikta, aktivna uključenost organizacija civilnog društva i medija je posebno značajna, kako bi se ubrzali procesi potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja.

Od ključnih strategija ili propisa identificiranih u području tranzicijske pravde, postoje tri (Državna strategija za rad na predmetima ratne zločine, Zakon o nestalim osobama, Revidirana Strategija za provedbu Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma), dok su tri u izradi (Strategija tranzicijske pravde BiH; Program za pomoć ženama žrtvama ratnog silovanja, seksualnog nasilja i torture, 2013.-2016., Zakon o pravima žrtava torture i civilnih žrtava rata). Među njima, Program pomoći ženama žrtvama ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja u ratu je jedini koji je rodno osjetljiv, ali i taj bi dokument trebao uključiti i problem muškaraca žrtava silovanja. Prvi javni nacrt Strategije tranzicijske pravde pokazuje jasan potencijal rodne osjetljivosti.

Nedostatak političke volje često se navodi kao primarni argument zašto određeni zakoni i strategije tranzicijske pravde još uvijek nisu provedeni. U zemlji s nevjerovatno složenom upravnom, zakonodavnom i sudskoj strukturi, to nije čudno. Ipak, pozitivni primjeri lokaliziranja tranzicijske pravde,

poput navedenog Programa pomoći za žene žrtve rata, silovanje, seksualno nasilje i mučenje, 2013.-2016., lokalnih projekata pomirenja za muškarce i žene kao što su Izaberimo mir zajedno (koji zajedno provode Catholic Relief Services i Caritas BiH), ili golemog i teškog rada nekoliko nevladinih udruga specijaliziranih u poslijeratnom liječenju i terapiji za različite kategorije ratnih žrtava, pokazuje jasan potencijal BiH za provedbu rodno osjetljive tranzicijske pravde po principu “odozdo prema gore”.

7. Preporuke

OPĆE PREPORUKE

Vijeću ministara i Parlamentu Bosne i Hercegovine (BiH):

- Što je prije moguće, usvojiti Strategiju tranzicijske pravde, jer će obuhvatiti elemente traženja istine, reparacija i institucionalnih reformi i znatno utjecati na muškarce i žene žrtve rata u BiH.

Stručnoj radnoj skupini za izradu Strategije tranzicijske pravde:

- Osigurati da rodna perspektiva bude integrirana u sadržaj Strategije na sljedeće načine:

A) Nadilazeći pojam ratnog seksualnog nasilja, razraditi načina da se integriraju iskustva žema, kako u vansudskim mehanizmima za traženje istine, tako i u postojeće mehanizme za potrazi za nestalim osobama. Razmisliti o tome kako sve žene žrtve rata, uključujući i one koji žive u ruralnim područjima, siromašnim kućanstvima, kao samohrane majke i one koje žive sa stigmom, najbolje mogu doprinijeti procesima traženja istine u BiH. Također, uzeti u obzir uloge muškaraca i žena kada se raspravlja o pitanjima integracije roda u procese istine. Potvrditi da su potrebe muškaraca i žena drukčije tretirane u BiH društvu i tražiti potencijalne načine ujednačavanja njihovog pristupa istini;

B) Na području reparacija, razraditi načine o tome kako programi rehabilitacije u BiH trebaju uzeti u obzir rodna pitanja. Konkretno, nadopuniti prvi nacrt Strategije sugerirajući učinkovite mjere zapošljavanja za žrtve oba spola, no posebno vodeći računa o visokoj nezaposlenosti žena žrtava rata. Također, analizirati postojeći sustav BiH ratnih kompenzacija dovodeći u pitanje njihov trenutno posve socijalno orijentirani a ne reparativni karakter. Uzeti u obzir lošu gospodarsku i socijalnu situaciju bivših zatočenika u logoru, još uvijek jednu od najosjetljivijih društvenih skupina u BiH, kao i situaciju žrtava ratnog silovanja i obitelji nestalih osoba;

C) Konačno, u području institucionalnih reformi, razmisliti o ogromnom utjecaju koji će provjera javnih službenika (vetting) imati na žrtve rata, osobito žene koje još uvijek dnevno susreću u raznim javnim institucijama osobe odgovorne za ono što im se dogodilo.

Državnim i entitetskim vlastima:

- Uz pomoć Agencije za ravnopravnost spolova, entitetskih gender centara i Ministarstva pravde BiH, ponuditi veliku i sveobuhvatnu edukaciju o integraciji rodne perspektive u procese tranzicijske pravde za sve zaposlenike koji rade u institucijama na neki način povezanim s tranzicijskom pravdom (sudstvo, sigurnosni sektor, javna uprava, socijalna skrb);

- Ravnopravno uključiti žene i muškarce u sve stručne radne skupine / nadzorna tijela koji se bave relevantnim procesima i dokumentima tranzicijske pravde, ali i osigurati rodnu dimenziju rada radnih skupina;
- Povećati participaciju civilnog društva u svim relevantnim procesima tranzicijske pravde, posebice u kontekstu integracije rodne osjetljivosti u iste procese (poput Programa za pomoć ženama žrtvama ratnog silovanja i ostalih oblika ratnog seksualnog nasilja 2013.-2016.);
- Uključiti kategoriju ratnih žrtava seksualnog nasilja u novi Gender Akcijski Plan (2012.-2017.) i osigurati implementaciju programa namjenjenih unaprijeđenju socijalnog i ekonomskog položaja žrtava.
- Nastaviti financiranje i podršku za provedbu Nacionalnog akcijskog plana za provedbu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325.

Civilnom društvu i medijima:

- Boriti se protiv stereotipa i raskrinkati mitove koji stvaraju osnovu za rodnu diskriminaciju boreći se istovremeno i protiv viktimizacija žena u BiH društvu i promicanje njihovog jednakog sudjelovanja u procesima tranzicijske pravde;
- Iskoristiti kontrolnu funkcija civilnog društva kako bi se pratila široka provedba NAP-a za Rezoluciju Vijeća sigurnosti UN-a 1325.

Međunarodnim donatorskim agencijama:

- Izbjegavati dupliciranje projekata i potporu samo nekim segmentima tranzicijske pravde i specifičnim kategorijama žrtava, a na štetu nekih drugih. Pokušati pristupiti problemu na što rodno inkluzivni način;
- Iz razloga što je nedostatak finansijskih sredstava najozbiljniji problem u području tranzicijske pravde u BiH (bilo da se radi o bivšim logorašima, žrtvama seksualnog nasilja u ratu, obiteljima nestalih osoba, svjedocima, ili raseljenim osobama), nastaviti ciljanu finansijsku podršku za programe i projekte u kontekstu tranzicijske pravde;
- Posvetiti posebnu pažnju NAP-u za implementaciju UN Rezolucije 1325 u BiH iz perspektive tranzicijske pravde, i poduprijeti rodno osjetljive procese tranzicijske pravde u najvećoj mogućoj mjeri.

RODNO OSJETLJIVA ISTINA

Državnim ministarstvima, Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, te Ministarstvu pravde BiH:

- Uzevši u obzir brojne propale pokušaje uspostavljanja komisije za istinu i pomirenje u BiH, organizirati opsežnu javnu diskusiju o tome koje elemente takve komisije zemlja stvarno treba, te uključiti udruženja žrtava i civilno društvo u proces, vodeći računa o potrebama i zahtjevima žena i muškaraca, žrtava rata. Ova diskusija se treba održati za vrijeme javne kampanje o Strategiji tranzicijske pravde.

Institutu za nestale osobe:

- Uspostaviti jedinstvenu, prema spolu razvrstanu bazu podataka o nestalim osobama (CEN) i objaviti pravilnik o tome koje će informacije sadržane u CEN-u biti javno dostupne, kako bi se olakšao proces traženja za obitelji nestalih, kao i pristup relevantnim statistikama za sve zainteresirane pojedince, ustanove i organizacije.

Civilnom društvu uključenom u REKOM-proces:

- Uzeti u obzir različita stajališta udruženja žrtava iz BiH, posebno udruženja žrtava ratnog silovanja;
- Poticati rodnu jednakost u REKOM-u za vrijeme kampanje i, ukoliko se formira REKOM, poštovati članke 24 i 27 REKOM statuta kojima se garantira rodna jednakost komesara i nacionalnih selekcijskih odbora.

Civilnom društvu, posebno ženskim organizacijama uključenima u proces oko uspostavljanja Ženskog suda za bivšu Jugoslaviju:

- Tražiti zajedničke elemente, ali i izbjeći preklapanja s postojećim inicijativama poput Strategije za tranzicijsku pravdu i REKOM-a, osiguravajući da Ženski sud, ako se uspostavi, bude posebna inicijativa posvećena patnji žena, ali i komplementarni proces koji bi nadopunili postojeće procese i popunili praznine potencijalnih tijela za traženje istine osnovanih od strane države;
- Definirati elemente po kojima se Sud razlikuje od ostalih sličnih projekata za traženje i govođenje istine, te inzistirati na njima za vrijeme kampanje za Ženski sud.

RODNO OSJETLJIVA PRAVDA

Vijeću Ministara i Parlamentu BiH:

- Izmijeniti Kazneni zakon BiH kako bi ga se harmoniziralo s međunarodnim standardima što se tiče sljedećeg:
 - A) Mučenje: uvesti kodificiranje mučenja u kaznenim zakonima entiteta i Brčko Distrikta;
 - B) Ratno seksualno nasilje: u članku 173. Kaznenog zakona BiH, pri definiciji ratnog seksualnog nasilja ne inzistirati na upotrebi sile; ne inzistirati na dodatnim dokazima (koroboracija) pri svjedočenju žrtava seksualnog nasilja; u članku 198. Zakona o kaznenom postupku BiH, uspostaviti obvezu da se kompenzacija žrtvama nalaže direktno od strane sudova, a ne kao do sada, upućuje na građanski parnični postupak;
 - C) Prisilni nestanci: zbog problematične prirode BiH konflikta, pri čemu su mnoge osobe, posebno muškarci, nestali pri izoliranim napadima, uključiti u Kazneni zakon BiH definiciju prisilnog nestanka kao izolirane instance i tako uključiti u zakon slučajeve prisilnih nestanaka koji ne potpadaju u kategoriju sistematičnog napada iz članka 172.;
 - D) Zaštita svjedoka: izmijeniti i dopuniti Zakon o kaznenom postupku BiH, kao i Zakon o ugroženim svjedoka u BiH, budući da oba dopuštaju da obrana dobije imena svjedoka prije suđenja; izmijeniti Zakon o programu zaštite svjedoka tako da uključuje adekvatnu zaštitu svjedoka na entitetskoj, kantonalnoj i okružnoj ili općinskoj razini, posebice za rodno osjetljive zločine poput ratnog seksualnog nasilja, te da uključuje usluge SIPA-e za fizičku zaštitu svjedoka pri postupcima koji se vode na entitetskoj razini.

Entitetskim vlastima:

- Provesti odluke Ustavnog suda BiH dosuđene u korist obitelji nestalih osoba, posebno žena - majki i supruga – nestalih osoba. Prava koja se krše neprovođenjem ovih odluka su pravo na obiteljski život (članak 8. ECHR); pravo članova obitelji da ih se ne izlaže nehumanom i ponižavajućem tretmanu ili kazni (članak 3. ECHR); zabrana diskriminacije (članak 14. ECHR) te pravo na adekvatnu naknadu (članak 13. ECHR).

Visokom sudskom i tužilačkom vijeću:

- Razviti interna pravila VSTV-a kojima će se garantirati jednake mogućnosti za muškarce i žene u odabiru sudaca i tužitelja;
- Trenirati osoblje VSTV-a o rodnoj jednakosti i nadzirati provedbu odgovarajućih programa;
- Poticati zapošljavanje žena na visokim pozicijama gdje se donose odluke u pravosuđu, uvodeći sustave kvota i provodeći široke zagovaračke aktivnosti;
- Prioritizirati i ubrzati procesuiranje ratnih zločina silovanja i ostalih oblika ratnog seksualnog nasilja. Zaposliti veći broj sudaca i tužitelja koji će se baviti isključivo ovim tipom ratnih zločina.

Sudovima i tužiteljstvima u BiH:

- U skladu s UN Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1325 (2000), boriti se protiv nekažnjivosti i procesuirati sve one koji su počinili zločine genocida, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine uključujući ratno silovanje i ostale oblike seksualnog zločina.
- Ubrzati implementaciju Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, obraćajući pritom posebnu pažnju na ratne zločine povezane s ratnim seksualnim nasiljem.
- Obavijestiti žrtve ratnog seksualnog nasilja da, u trenutku kad dobiju konačnu presudu, mogu potraživati kompenzacije od sudova.
- Dovedi u pitanje i boriti se protiv kulture u kojoj se krivi žrtva seksualnog nasilja, a ne počinitelj.

Sudu BiH i Tužiteljstvu BiH:

- Integrirati rodnu osjetljivost u interne mehanizme zaštite svjedoka, posebice stvaranjem baze podataka o broju svjedoka/ svjedokinja i zaštićenih svjedoka/svjedokinja u predmetima ratnih zločina i ratnog silovanja, ozbiljno identificirajući i uzimajući u obzir poseban rizik s kojim se suočavaju žene koje svjedoče u predmetima ratnih zločina, te uspostavljajući mjere zaštite kako bi se izbjegli ovakvi rizici;
- Razraditi poseban psihosocijalni pristup za svjedoke i žrtve ratnog seksualnog nasilja (žene i muškarci), uzimajući u obzir težinu počinjenih zločina te stupanj spremnosti žrtava da o njima govore.

Nižim sudovima i tužiteljstvima u BiH:

Stvoriti i održavati baze podataka prema spolu o broju svjedoka/svjedokinja, zaštićenih svjedoka i svjedokinja, te slučajeva ratnog seksualnog nasilja;

- Uspostaviti urede i mehanizme za zaštitu svjedoka pri svim sudovima i tužilaštvima u BiH koji će biti dostupni svim žrtvama i svjedocima bez diskriminacije;
- Razraditi poseban psihosocijalni pristup za žrtve i svjedoke ratnog seksualnog nasilja (muškarce i žene), uzimajući u obzir težinu počinjenih zločina kao i stupanj spremnosti žrtava da o tim zločinima govore;

- Ne inzistirati na posebnim neuropsihijatrijskim vještačenjima kako bi se odredila razina potrebne zaštite potrebne svjedocima, zbog značajnih odgoda suđenja te visokih troškova koji su posljedica takvih vještačenja;
- Uvesti mogućnosti svjedočenja putem video-linka, distorcije glasa i lica, pseudonima, itd., relevantne za sve svjedoke i svjedokinje, ali posebno za svjedoke i svjedokinje - žrtve ratnog seksualnog nasilja.

Međunarodnim donatorima:

- Osigurati dovoljno proračunskih sredstava za procesuiranje ratnih zločina na svim upravnim i sudskim razinama, osobito za adekvatne, rodno osjetljive programe zaštite svjedoka u suđenjima za ratne zločine.

Civilnom društvu i medijima:

- Nastaviti pratiti suđenja za ratne zločine pred ICTY-em i domaćim sudovima, posebice suđenja za ratno seksualno nasilje.
- U procesu praćenja, staviti poseban naglasak na rodnu analizu u području zaštite svjedoka, a posebice u slučajevima koji su vezani za ratno seksualno nasilje.

RODNO OSJETLJIVE REPARACIJE

Svim relevantnim akterima:

- U skladu s UN Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1888 (2008), povećati pristup zdravstvenoj zaštiti, psihosocijalnoj podršci, pravnoj pomoći i socio-ekonomskoj reintegraciji za sve žrtve ratnih zločina, a posebice žrtve ratnog seksualnog nasilja i one koji žive u ruralnim područjima, te izbjegavati marginalizaciju i stigmatizaciju žrtava, podržati njihovu socijalnu reintegraciju, te se boriti protiv kulture nekažnjivosti za ove zločine.
- Osnažiti NVO-e aktivnih u rješavanju poslijeratnih problema, poput psihosocijalne podrške žrtvama i svjedocima pri suđenjima za ratne zločine, rehabilitacijskih i reintegracijskih programa za žrtve torture, organizacije različitih obrazovnih programa te programa za radno osposobljavanje, vođenja sigurnih kuća za žrtve obiteljskog nasilja, ponude usluga besplatne pravne pomoći, te bavljenja projektima za pomirenje i suočavanje s prošlošću.
- Ipak, uzeti u obzir činjenicu da su reparacije glavna odgovornost države koja mora zaštititi svoje građane i služiti im, te da NVO-i nisu zamjena za državu.

Vijeću Ministara i Parlamentu BiH:

- Harmonizirati nacionalnu reparacijsku shemu u skladu s različitim potrebama žrtava, posebice uzimajući u obzir postojeći raskorak između civilnih žrtava rata (većinom žena) i bivših ratnih veterana (većinom muškaraca);
- Izmijeniti postojeće zakonodavstvo kojim se reguliraju naknade za žrtve rata, a koje nisu u skladu s međunarodnim pravom, budući da u BiH uvjet za ove naknade nisu povrede ljudskih prava, nego stupanj invalidnosti;

- Po pitanju žrtava torture i bivših logoraša, usvojiti na državnoj razini Zakon o žrtvama torture i civilnih žrtava rata, kako bi se riješilo pitanje sudskih kompenzacija za žrtve logora (muškarce i žene), te uspostavio jedinstveni dnevni iznos naknade koji bi se primjenjivao pred svim sudovima u BiH;
- Procijeniti, na rodno osjetljiv način, psihosocijalnu situaciju i potrebe svih bivših logoraša; te uspostaviti reparacijski fond za bivše logoraše koji bi se temeljio na prethodnoj financijskoj procjeni;
- Što se tiče žrtava ratnog seksualnog nasilja, usvojiti, na državnoj razini, Program za pomoć žrtvama ratnog silovanja i ostalih oblika seksualnog nasilja, i osigurati da se Program odnosi i na muškarce i na žene;
- Što se tiče obitelji nestalih osoba, početi primjenjivati Zakon o nestalih osobama, uključujući uspostavu Fonda za nestale; izmijeniti Zakon kako bi uključio prioritetno zapošljavanje i obrazovanje i bračnih partnera nestalih osoba (većinom žena), a ne samo njihove djece;
- Po pitanju povratnika i povratnica, pri primjeni Revidirane strategije za implementaciju Aneksa VII Daytonskog sporazuma, više potaći održivi povratak žena uključivanjem rodne osjetljivosti u procese povratka imovine, reintegracije na tržištu rada, pri obrazovanju i uslugama zdravstvene zaštite;
- Usvojiti, na državnoj razini, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, kako bi se omogućilo adekvatno pravno savjetovanje za sve žrtve rata, muškarce i žene, a posebno one koji žive u ruralnim i dislociranim područjima i u siromaštvu.

Entitetskim vlastima:

- U RS, harmonizirati entitetsko zakonodavstvo kako bi se regulirao posebni status žrtava ratnog silovanja i ostalih oblika seksualnog nasilja, čime bi im se omogućilo i jedinstveno pravo na naknadu;
- Istražiti sve slučajeve u kojima individualni zaposlenici javnih institucija zloupotrebljavaju poziciju sprječavajući žrtve ratnog seksualnog nasilja u nastojanjima da dobiju financijsku naknadu;
- Podržati potpisivanje regionalnih protokola unutar BiH, a koje predviđa Program za podršku žrtvama ratnog silovanja i ostalih oblika ratnog seksualnog nasilja 2013.-2016., i to čak i prije usvajanja samog Programa na državnoj razini;
- Izmijeniti relevantne zakone kako bi se zaustavila diskriminacija povratnika i povratnica koji se vraćaju iz drugog entiteta u osnovnim pravima na posao, zdravstvenu i socijalnu zaštitu;
- I unutar zajednica raditi na pitanjima integracije povratnika, te posebno održivog povratka uključujući zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i integraciju povratnica na tržište rada.

Civilnom društvu:

- Nastaviti pružati specijalne usluge reparacija žrtvama, kao što su psihosocijalna podrška, pravna pomoć i ekonomsko savjetovanje, a u isto vrijeme zagovarati da država preuzme odgovornost za zaštitu i brigu o svojim građanima;
- Čak i u slučaju isključivo ženske organizacije, pružiti usluge savjetovanja i psihosocijalne usluge i za muškarce;
- Inzistirati na jačanju kapaciteta udruženja žrtava, između ostalog uključujući ih u NVO mreže, poput Mreže za izgradnju mira ili Mreže pravde.

- Zagovarati potpisivanje regionalnih protokola u kontekstu Programa za podršku žrtvama ratnog silovanja i ostalih oblika seksualnog nasilja 2013.-2016.

RODNO OSJETLIVE GARANCIJE NEPONAVLJANJA

Vijeću Ministara i Parlamentu BiH:

- Napisati, predstaviti, usvojiti i provesti državni zakon o vettingu (provjeri službenika), posebice državnih službenika u BiH institucijama.
- Razmotriti izmjenu obvezne kvote od 30% žena na kandidatskim listama uoči političkih izbora, jer je za sada slučaj da ista kvota nije garancija da će se postotak od 30% i poštovati.

Državnim i entitetskim vlastima:

- U borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, dodijeliti trajna sredstva iz relevantnih budžeta za sigurne kuće i nevladine organizacije koje njima upravljaju.
- Uključiti rodnu analizu u buduće domaće i međunarodne (istraživačke) projekte o tranzicijskoj pravdi.

Institucijama sektora sigurnosti BiH i entiteta:

- U skladu s UN rezolucijama Vijeća sigurnosti 1325 (2000) i 1889 (2008), osigurati povećanu participaciju žena na svim nivoima odlučivanja u državnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za prevenciju, management i rješavanje konflikata, uvođenjem kvote slične onoj iz Izbornog zakona.
- U skladu s UN Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1820 (2008), donijeti odgovarajuće vojne i disciplinske mjere, držati se principa zapovjedne odgovornosti u vojnim snagama, te trenirati vojne trupe u skladu s kategoričnom zabranom svih oblika seksualnog nasilja nad civilima; boriti se protiv stereotipa koji potiču seksualno nasilje; provesti vetting (provjeru) službenika oružanih i sigurnosnih snaga, kako bi se uzeli u obzir prošli i sadašnji zločini silovanja i ostalih oblika seksualnog nasilja;
- Povećati razinu obrazovanja policijskih službenika o rodno zasnovanom nasilju na svim razinama.

Agenciji za ravnopravnost spolova, entitetskim gender centrima, kao i svim ostalim relevantnim akterima (uključujući civilno društvo):

- Nastaviti s implementacijom NAP-a (Nacionalnog akcijskog plana) za implementaciju UN Rezolucije 1325 i više isti proces povezati s procesima tranzicijske pravde i više se uključiti u procese tranzicijske pravde podupirući relevantne projekte civilnog društva koji se bave žrtvama rata;
- Promicati mjere prevencije konflikta putem javnih kampanja za podizanje svijesti i za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja koje za cilj ima i muškarce i žene;
- Nastaviti provoditi projekte s ciljem pomirenja, jačanja kapaciteta udruženja žrtava i suočenja s traumom posvećene pripadnicima oba spola, ali svakako s ugrađenom rodno osjetljivom komponentom.

Aneks I – Pojmovnik

Rod	Društveno konstruirane uloge, odnosi, i odgovornosti muškaraca i žena. One određuju pristup moći i resursima - bili oni javni ili privatni, materijalni ili nematerijalni za muškarce i žene. Karakteristike muževnosti i ženstvenosti razlikuju se po mjestu i vremenu, a ovise o kulturi, klasi, nacionalnosti i etničkoj pripadnosti – dakle, rodni stručnjaci često govore o maskulinitetu i feminitetu.
Rodna osjetljivost	Obraćanje pozornosti i osjetljivost na sličnosti i razlike u ulogama i odnosima, nejednakosti i razlike između žena i muškaraca, kao i unutar skupina žena i muškaraca (uz ostale osi identiteta).
Procesi potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja	Procesi povezani s pravima žrtava za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u postkonfliktnom okruženju.
Rodno osjetljivi procesi potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja	Rodno osjetljivi pristup procesima istine, pravde, reparacija, a i garancijama neponavljanja obraća pažnju na sličnosti i razlike u ulogama i odnosima, nejednakosti i razlike između žena i muškaraca, kao i unutar skupina žena i muškaraca (uz ostale osi identiteta) i u određenom kontekstu, uključujući i kroz integraciju njihovih specifičnih problema i iskustava u izradi i provedbi aktivnosti povezanih s tranzicijskom pravdom; osiguravanje ravnopravnog sudjelovanja muškaraca i žena u tim procesima, kako na kvantitativnom tako i kvalitativnom nivou; tretiranje muškaraca i žena kao heterogenih skupina; te analiza (izgradnja) rodni identiteta (uključujući i njihovu evoluciju tijekom i nakon sukoba) u određenom kontekstu radi transformacije rodni uloga i rješavanja uzroka rodno zasnovanog nasilja - s krajnjim ciljem osiguravanja da žene i muškarci imaju jednaku korist od inicijativa u području tranzicijske pravde i izgrade inkluzivnije društvo.
(Lokalno) civilno društvo	Civilno društvo se odnosi na arenu neprisiljene kolektivne akcije radi zajedničkih interesa, svrha i vrijednosti; najčešće obuhvaća raznolikost prostora, aktera i institucionalnih oblika, uključujući registrirane dobrotvorne udruge, nevladine organizacije, zajednice, ženske organizacije, vjerske organizacije, itd. Kad se govori o lokalnim organizacijama civilnog društva, Impunity Watch podrazumijeva organizacije koje dolaze iz zemlje koja se proučava.
Potrebe i zahtjevi žrtava rata u odnosu na procese potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja	Sintagma “potrebe i zahtjevi” podrazumijeva brojna značenja: ➤ Samonaznačene potrebe ili zahtjevi u poslijeratnom kontekstu (npr. prioriteta kao što su obrazovanje djece/smještaj/zapošljavanje) ➤ Samonaznačena prava i povrede prava, te redoslijed ovih povreda ➤ Samonaznačene ideje ili mišljenja o tranzicijskoj pravdi (npr. percepcija “pravde”, mišljenja o tome što je potrebno učiniti za suočavanje s prošlošću) ➤ Samonaznačena prioritizacija zločina kojima se bavi tranzicijska pravda (npr. ubojstva / nestanci / silovanja) ➤ Samonaznačena prioritizacija inicijativa tranzicijske pravde (npr. koji mehanizmi tranzicijske pravde se vide kao ključni ili najpotrebniji, te čiji se napor u području tranzicijske pravde percipiraju kao najpotrebniji)

	➤ Samonaznačena korist od inicijativa tranzicijske pravde (npr. zašto je tranzicijska pravda pozitivno utjecala na život žrtava) ➤ Samonaznačena pitanja, strahovi i sumnje po pitanju inicijativa tranzicijske pravde ➤ Samonaznačene ideje po pitanju rodne ravnoteže u području tranzicijske pravde (npr. sudjelovanje žena) ➤ (samonaznačene) potrebe za zaštitom u kontekstu tranzicijske pravde.
--	---

Aneks II – Relevantni akteri i institucije u procesima potrage za istinom, pravdom, reparacijama i garancijama neponavljanja u BiH

A. Službeni akteri tranzicijske pravde

Ministarstvo pravde BiH je osnovano 2003. godine. Odgovorno je za upravne funkcije koje se odnose na: pravosudne institucije na državnoj razini, međunarodnu i međuentitetsku pravosudnu suradnju (međusobna pravna pomoć i kontakti s međunarodnim sudovima); osiguravanje da zakonodavstvo BiH i njegova provedba na svim razinama budu u skladu s obvezama BiH koje proizlaze iz međunarodnih ugovora, itd.

Sud BiH se nalazi u Sarajevu. Hibridnog je karaktera (međunarodni i nacionalni suci i tužitelji), a cilj je da Sud postane isključivo nacionalan i osloniti se samo na državni proračun (što trenutno nije slučaj). Osnovan je 2000. godine. Postoje tri odjeljenja unutar Suda BiH: kazneno, upravno i apelacijsko. Kazneno odjeljenje sadrži: Odjel I - Odjel za ratne zločine; Odjel II - organizirani kriminal, privredni kriminal i korupcija i Odjel III - opći kriminal. U cilju procesuiranja vrlo osjetljivih ratnih zločina na nacionalnoj razini, u ožujku/martu 2005. osnovan je Odjel za ratne zločine u Tužiteljstvu Bosne i Hercegovine koji procesuirala slučajeve ratnih zločina. Predmeti su čuli na zahtjev bilo kojeg suda u Bosni dvaju entiteta ili Brčko Distrikta.

Zadatak **Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice u BiH** je pratiti i promicati zaštitu osobnih i kolektivnih ljudskih prava i sloboda, te koordinacija i izvještavanje domaćim tijelima i institucijama i međunarodnim organizacijama o provedbi obveza koje proizlaze iz međunarodnih konvencija i dokumenata.

Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida obrambeno-oslobodilačkog rata vrši upravne, stručne i druge poslove koji se odnose na: formuliranje jedinstvene politike i pripremu sustava propisa kojima se navode temeljna socijalno-statusna pitanja vojnih invalida, obitelji poginulih vojnika i nezaposlenih boraca, boraca iz drugih oslobodilačkih ratova i članova oslobodilačkih, te vojnih invalida.

Federalno ministarstvo rada i socijalne politike ima Odjel za zaštitu invalida i civilnih žrtava rata i Sektor za socijalnu skrb u svom sastavu, a sve u cilju isplate ratnih kompenzacija za civilne žrtve rata u Federaciji. Ovo Ministarstvo bavi se radom i politikom zapošljavanja; radnim odnosima i pravima koja proizlaze iz radnog odnosa; zaštitom / sigurnosti na poslu; mirovinskim i invalidskim osiguranjem; međunarodnim konvencijama prema Ustavu BiH; bilateralnim ugovorima u području zapošljavanja, socijalne skrbi i solidarnosti; socijalnom situacijom civilnih žrtava rata; obiteljskom skrbi, djecom i

pravilima usvajanja; socijalnom zaštitom i drugim poslovima utvrđenim prema mjerodavnim propisima.

U RS, **Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite** bavi se zapošljavanjem, mirovinama, zaštitom boraca, ratnih i mirnodopskih vojnih invalida, te obiteljima poginulih i umrlih vojnika (i osoba s invaliditetom), održavanjem spomenika, spomen-obilježja i grobova vojnika itd.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH je osnovana 2004.godine, a dio je Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, i tijelo je na državnoj razini. Gender centar FBiH i Gender centar RS su odgovarajući organi na entitetskim razinama. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je osnovala Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine u okviru Ministarstva za socijalna pitanja, raseljenih osoba i izbjeglica, u siječnju/januaru 2001. Centar za jednakost i ravnopravnost spolova (Gender centar RS) osnovan je odlukom Vlade RS krajem 2001.godine kao zaseban centar. Gender koordinacijski odbor ima tri direktorice BiH rodni institucionalnih mehanizama i to: Agencije za ravnopravnost spolova na državnoj razini te dva entitetska gender centra.

B. Međunarodne organizacije

Ured visokog predstavnika (OHR) je *ad hoc* međunarodna institucija odgovorna za nadgledanje provedbe civilnih aspekata mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. To je međunarodna uprava koju je uspostavio UN kako bi se olakšao prijelaz na demokraciju i integrirali napor za obnovu lokalnih vlasti, organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija. OHR pomno prati domaća suđenja za ratne zločine kako bi se osiguralo da pravne procedure budu u skladu s Rimskim sporazumom iz 1996. ("Pravila puta"). OHR također olakšava veze s MKSJ, ocjenjuje suradnju lokalnih vlasti s MKSJ, daje preporuke o nacrtu zakona o suradnji s MKSJ, te osigurava političku i logističku potporu za tri BiH predstavnika pri MKSJ iz bošnjačke, hrvatske i srpske zajednice.

Delegacija Europske unije u Bosni i Hercegovini osnovana je 10. spnja/jula 1996., tada još kao Delegacija Europske komisije. Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora 1. prosinca/decembra 2009., promijenila je ime u Delegaciju Europske unije u Bosni i Hercegovini. Posebni predstavnik Europske unije je zastupnik Europske unije u Bosni i Hercegovini i osigurava koordinirani i koherentan pristup EU izgradnji samoodrživog mira i stabilnosti pomažući zemlji u provedbi mira na putu prema europskoj integraciji. Posebni predstavnik Europske unije (EUSR) podnosi izvješća Vijeću Europske unije, međudržavnom tijelu koje predstavlja 27 zemalja članica EU, uz pomoć Visokog predstavnika za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku te Glavnog tajnika Vijeća.

Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE) i njena Misija u BiH djeluje u nekoliko ključnih područja: promicanje slobodnih, poštenih i demokratskih izbora; promoviranje razvoja demokratskih, participativnih i samoodrživih institucija na svim razinama vlasti; praćenje ljudskih prava i temeljnih sloboda i potpora razvoju održivih institucija za ljudska prava; pomoć BiH da djeluje u skladu sa svojim političko-vojnim obvezama. OSCE je aktivna u istraživanju i jačanju ljudskih prava i pravosudnih institucija. Ova organizacija je jedna od glavnih zagovornica pri provedbi Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina u BiH, te se bori protiv nekažnjivosti i pravosudnih prepreka.

Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP) je UN-ova globalna razvojna mreža aktivna u postizanju Milenijskih razvojnih ciljeva, uključujući cilj rezanja siromaštva na pola do 2015. U BiH UNDP je ima nekoliko fokusa: demokratsko upravljanje (javna uprava, e-uprava i IT, pravosuđe i ljudska

prava); socijalna inkluzija (borba protiv siromaštva, rodna pitanja, lokalna samouprava, lokalno smanjenje siromaštva); ljudska sigurnost (protuminsko djelovanje, kontrola naoružanja i streljiva; HIV / AIDS i tuberkuloza) i okoliš (klimatske promjene, očuvanje bioraznolikosti). Njihovi glavni projekti su relevantni za mapiranje pristupa pravdi (u što je uključena i izrada Strategije tranzicijske pravde). Što se tiče rodni pitanja, UNDP također ima značajnu poziciju kao glavni zagovornik za ravnopravnost spolova i rad državnog mehanizma i lokalnih organizacija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, te provedbu nacionalne ravnopravnosti Akcijskog plana.

Populacijski fond Ujedinjenih naroda (UNFPA) je pružanje podrške Bosni i Hercegovini (BiH) od 1995. UNFPA je financirala brojne projekte u potpori razvojne napore u području reproduktivnog zdravlja (RH), rodno uvjetovanog nasilja (NPO) i stanovništvo i razvojne strategije (PDS) u BiH. Konkretno, UNFPA je co-izrada (zajedno s Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice) Program za pomoć ženama žrtvama rata seksualnog nasilja i da će biti vrlo aktivni u njegovoj provedbi i promociji. **Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY-a)** Outreach je moderno i robusno tijelo od ICTY-a, uz stručno znanje potrebno ispuniti Tribunala mandat pridonosi miru i sigurnosti u regiji. Njegova je misija u praksi načelo otvorenog pravde.

Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP) ima za cilj osigurati suradnju vlade u pronalaženju i identificiranju onih koji su nestali tijekom oružanog sukoba ili kao rezultat kršenja ljudskih prava. ICMP također podržava rad drugih organizacija.

C. Organizacije civilnog društva

Ženske organizacije

Medica (Zenica) je organizacija koja pruža psihosocijalnu i zdravstvenu potporu (i sklonište) za žene i djecu žrtve rata, žrtve ratnog silovanja i seksualnog nasilja, žrtvama obiteljskog nasilja i žrtvama seksualnog trgovine.

Viva Žene (Tuzla) je udruga građana koja se intenzivno bavi silovanjem i drugim nasiljem protiv žena tijekom rata.

Udruga žena iz Prijedora Izvor ima za cilj okupiti obiteljima nestalih, podržati i educirati žene, samohrane majke, i zalagati se za ljudska prava.

TPO Fondacija (Sarajevo) ima za cilj doprinijeti razvoju demokratskog civilnog društva, povećanoj svijesti o ravnopravnosti spolova, uspostavljanju partnerske etike i promicanju odgovornosti u obitelji, društvu i političkom životu u BiH.

Udruga žrtava

Žena žrtva rata (Sarajevo) je jedna najvažnijih organizacija koja se bavi žrtvama silovanja, ženama, ali odnedavno, također muškarcima.

Žene Srebrenice (ured u Tuzli) je udruženje koje smatra da svi odgovorni za ratne zločine počinjene u Srebrenici moraju biti izvedeni pred sud i osuđeni. Ovo udruženje surađuje sa sličnim udrugama poput Majki enklave Srebrenice i Žepe ili Majke iz Srebrenice i Podrinja.

Savez logoraša BiH (Sarajevo) broji oko 55.000 članova. Ima vlastiti Centar za istraživanje i dokumentaciju. Član ove asocijacije je i Udruga logoraša koji su preživjele torturu Kantona Sarajevo – SULKS, koji ima žensku sekciju. Iako se njegovo članstvo većinom sastoji od Bošnjaka, uključeno je i nekoliko Hrvata i Srba. Hrvati i Srbi imaju svoje udruge na entitetskim i kantonalnim razinama (na primjer, Hrvati su u Mostaru, Srbi u Višegradu, itd.). Logoraši iz Brčko Distrikta također su uključeni.

Razne lokalne (općinske / kantonalne) udruge obitelji nestalih osoba rade na primjer u Bijeljini ili istočnom Sarajevu (Srbi), Vogošći i Travniku (Bošnjaci) ili Mostaru i Bugojnu (Hrvati).

Izgradnja mira i organizacije za ljudska prava

Catholic Relief Services (CRS) provodi viziju biskupa Sjedinjenih Država o pomoći siromašnima i ranjivima u inozemstvu, zajedno sa svojim lokalnim partnerom Caritasom BK BiH. Zajedno, ove dvije organizacije upravljaju BiH Mrežom za izgradnju mira, koja trenutno ima 92 organizacija koje promiču pomirenje, principe tranzicijske pravde, jednakost spolova i mirni suživot u BiH.

Fondacija za lokalnu demokraciju (FLD) je nevladina organizacija koja se bavi, iznad svega, pitanjima trgovine ljudima i seksualnog nasilja.

Istraživački i dokumentacijski centar (IDC) je nezavisna i profesionalna institucija koja istražuje i skuplja dokumente, činjenice i informacije o genocidu, ratnim zločinima i svima oblicima povreda ljudskih prava.

Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) je nevladina organizacija koja radi na političkom i gospodarskom razvoju, vladavini prava, zaštiti ljudskih prava i EU integraciji Bosne i Hercegovine.

Helsinški komitet za ljudska prava u RS sa sjedištem u Bijeljini, u suradnji s Nansen dijalog centrom iz Banja Luke organizira TV programa na lokalnim postajama s glavnim temama o tranzicijskoj pravdi.

Track Impunity Always (TRIAL) je švicarska udruga koja brani interese žrtava pred švicarskim sudovima, organizmima međunarodnih ljudskih prava te Međunarodnim kaznenim sudom i podiže svijest vlasti i šire javnosti o nužnosti učinkovitog nacionalnog i međunarodnog pravosudnog sustavu za procesuiranje međunarodnih zločina.

Balkanska istraživačko-izvještajna mreža (BIRN) je neprofitna, filantropska udruga koja podupire razvoj kvalitetnih medija i civilnog društva u BiH, te time doprinosi razvoju građanstva potpuno aktivnog u upravljanju svoje zemlje i u osiguranju i ostvarivanju svojih demokratskih prava i obveza.

ACIPS je nevladina udruga stručnjaka u području EU integracijskih procesa, demokracije, ljudskih prava, upravljanja državom i humanitarnih poslova, rodni studije i vjerskih studija. Trenutno ima tim koji radi na projektu "Uvođenje ravnopravnosti u praćenju suđenja u predmetima ratnog seksualnog nasilja pri Sudu BiH".

Aneks III- Lista sugovornika

Sarajevo

- Ministarstvo pravde, 28.11.2011.
- Razvojni program Ujedinjenih narod (UNDP), 30.11.2011.
- Goran Ćimić , Federalno ministarstvo pravde, 2.12.2011.
- Nela Porobić -Isaković , Populacijski fond Ujedinjenih naroda (UNFPA), 16.1.2012.
- Almir Alić , MKSJ, 16.1.2012.
- Ana Vuković , Gender centar Federacije BiH, 17.1.2012.
- Aleksandra Miletić -Čantić , Policijska misija EU (EUPM), 17.1.2012.
- Mirsad Tokal'ić, Istraživač ko-dokumentacijski centar (IDC), 17.1.2012.
- Edita Prgić , Fondacija lokalne demokratije (FLD), 18.1.2012.
- Adisa Zahiragić , Udruženje žena sutkinja u BiH, 18.1.2012.
- Selma Korjenić , TRIAL Ćvircarska, 19.1.2012.
- Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju (OSCE), 19.1.2012.
- Viktorija Ruhić i Tokić , Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP), 20.1.2012.
- Anisa Sul'ćska Vekić , Balkanska istraživač ko izvještajna mreža (BIRN), 20.1.2012.
- Samra Filipović Hadžić , Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, 26.1.2012.
- UN Women, 27.1.2012.
- Minka Kreho, sutkinja, Sud BiH, 27.1.2012.
- Goran Bubalo (CRS) i Suzana Božić (Caritas BK BiH), 27.1.2012.
- Delegacija EU u BiH (EUSR) 21.2.2012.
- Midhat Izmirlija, Sveučilište u Sarajevu, Pravni fakultet, 21.2.2012.
- Ankica Tomić , Ministarstvo sigurnosti, 27.2.2012.
- Sabiha Haskić , Medica Zenica, 3.3.2012.
- Edina Djurković , REKOM, 13.3.2012.
- Lana Al'ćkar, Udruga odvjetnika, 14.3.2012.
- Murat Tahirović , bivši predsjednik, Savez logoraša u BiH, 17.4.2012.
- Senad Jusufbegović , Savez logoraša u BiH, 27.4.2012.
- Mirjana Simanić i Milka Kokot, Udruga nestalih i zatočenih osoba Istoknog Sarajeva, Republika Srpska, 27.4.2012.
- Bakira Hasel'ić , Žena žrtva rata, 27.4.2012.
- Milada Hodžić , Udruženje Prijedorl'ćki Izvor, 27.4.2012.
- Nuna Zvizdić , Žene ženama, 7.5.2012.
- Sunita Dautbegović , akademska istraživač ica, 7.5.2012.
- Lejla Hadžimeđić , akademska istraživač ica, 8.5.2012.
- Alma Taso, Odjel za podršku svjedocima, Sud BiH, 11.5.2012.
- Ruzmira Gaco, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica, 11.5. 2012.
- Elma Demir, Asocijacija za demokratske inicijative (ADI), 20.5.2012.
- Branka Antić Ćtauber, Snaga žena Tuzla, 25.6.2012.

Tuzla

- Suzdina Bijedić , Vijeće žena Tuzla, 23.3.2012.
- Žrtve iz Vogošćića, Hadžićića, Varega, Ćepićića, Velike Kladuže, Istoknog Sarajeva, Bratunca i Rogatice, kao i Br'ćko Distrikta, 23.3.2012.

Bijeljina

- Aleksandra Letić , Helsinški komitet za ljudska prava, 5.5.2012.

Banja Luka

- Aleksandra Petrić , Ujedinjene žene Banja Luka, 28.5.2012.
- Nedeljko Mitrović , predsjednik, Udruženje porodica nestalih osoba Republike Srpske, 28.5.2012.
- Žrtve iz Kotor Varoša i Banje Luke, 28.5.2012.

Mostar

- Saja Ćorić , Udruženje logoraša logora Vojno Sumejja Gerc, 17.5.2012.
- Ćrtve iz Potoka, 31.1.2012.
- Ćrtve iz Grabovice, 28.5.2012.

Bibliografija

- Amnesty International (2003) "Bosnia and Herzegovina: Honouring the ghosts: Confronting impunity for "disappearances". Available at: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR63/004/2003/en/140df5c5-d744-11dd-b024-21932cd2170d/eur630042003en.html> (Accessed on 07.09.2010).
- Amnesty International (2009) "Whose Justice? The Women Of Bosnia And Herzegovina Are Still Waiting." Available at <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR63/006/2009/en/8af5ed43-5094-48c9-bfab-1277b5132faf/eur630062009eng.pdf> [Accessed on 17.07.2010].
- Arnaut, Srđan (2011) "Komisija za raseljena lica i izbjeglice (CRPC)", [Commission for Real Property Claims (CRPC)] Foundation Public Law Center, Sarajevo.
- Campbell, Kirsten (2007) "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", The International Journal of Transitional Justice Vol. 1, pp.411–432.
- Cano, Ignacio and Galvao Ferreira, Patricia (2006): "The Reparations Program in Brazil". In: The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Chinkin, Christine and Paradine, Kate (2001) "Vision and Reality: Democracy and Citizenship of Women in the Dayton Peace Accords," Yale Journal of International Law 26, pp 103–178.
- Colonomos, Ariel and Armstrong, Andrea (2006): "German Reparations to the Jews after World War II: A Turning Point in the History of Reparations." In The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- DCAF (2011) "Gender and Security Sector Reform in Bosnia and Herzegovina", Geneva and Sarajevo.
- Finci, Jakob (2004) "The Experience of Bosnia and Herzegovina". In: Disclosing Hidden History: Lustration in the Western Balkans. Thessaloniki.
- Gender Equality Agency BiH (2010) "Women in Police: Situation in Bosnia and Herzegovina", Ministry for Human Rights and Refugees, Sarajevo.
- Guembe, Maria José (2006) "Economic Reparations for Grave Human Rights Violations: The Argentinean Experience". In The Handbook of Reparations, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Human Rights Watch (2002), "Trafficking Of Women And Girls To Bosnia And Herzegovina For Forced Prostitution A Submission for the United Nations Committee on the Rights of the Child from the Human Rights Watch Children's Rights Division". http://www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.39/Bosnia_HRW_ngo_report.pdf [Accessed on 12.08.2010].
- Human Rights Watch (2008) "Still Waiting: Bringing Justice for War Crimes, Crimes against Humanity, and Genocide in Bosnia and Herzegovina's Cantonal and District Courts". Available at www.hrw.org/en/node/62137/section/2, [Accessed on 22.07.2010]

- International Crisis Group (2011) "Bosnia: Europe's Time to Act", Europe Briefing N°59, 11 January 2011.
- Ivanišević, Bogdan (2008) "The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court", International Center for Transitional Justice, Available at: www.ictj.org/images/content/1/0/1088.pdf [Accessed on 25.07.2010].
- Kett, Maria E. (2005) "Internally Displaced Peoples in Bosnia-Herzegovina: Impacts of Long-term Displacement on Health and Well-being", *Medicine, Conflict and Survival*, Vol. 21, No. 3, pp.199-215.
- King, K.L. and M. Greening. (2007) "Gender Justice or Just Gender? The Role of Gender in Sexual Assault Decisions at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", *Social Science Quarterly*, Vol. 88, No 5, pp.1049-1071.
- Kleck, Monika (2007) "Working with Traumatized Women", in Martina Fischer (ed), *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina: Ten Years after Dayton*. Münster: Lit Verlag Available at: http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/dayton_kleck_rec.pdf [Accessed on: 02.09.2010].
- Kukanesen, R. (2003) "Female Headed Households in BiH", UN Bosnia and Herzegovina.
- Kurbanova et.al (2011) "Overview On Vulnerability To Food Security In Bosnia And Herzegovina", May 2011, FAO REU, Available at: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Events_2011/BIHNAPFS/Vulnerability_en.pdf [Accessed on 1.09.2011]
- Kurze, Arnaud (2011) "The RECOM Initiative: Struggling Efforts to Create Extra-Judicial Space". 6th General Conference of the European Consortium for Political Research (ECPR), Reykjavik, Iceland, 2011.
- Lira, Elisabeth (2006) "The Reparations Policy for Human Rights Violations in Chile". In *The Handbook of Reparations*, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Lithander, Anna (2000) "Engendering The Peace Process", *Kvinna Till Kvinna*.
- Malcom, Noel (2002): "Bosnia: A Short History", Pan, 3 Rev Ed.
- Mertus, J. and Hocevar Van Wely, O. (2004) "Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY): Transitional Justice for Bosnia and Herzegovina". Women Waging Peace Policy Commission. Hunt Alternatives Fund. Available at http://www.huntalternatives.org/download/19_women_s_participation_in_the_international_criminal_tribunal_for_the_former_yugoslavia_icty_transitional_justice_for_bosnia_and_herzegovina.pdf [Accessed on 23.07.2010].
- Ministry of Human Rights and Refugees (2010): "Revised Strategy of Bosnia and Herzegovina for Implementation of Annex VII of the Dayton Peace Agreement", Sarajevo.
- Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina (2011): "Report of the Justice Sector Institutions in Bosnia and Herzegovina on Implementation of the Action Plan of Justice Sector Reform Strategy in Bosnia and Herzegovina for the Period January-June 2011". Available at: <http://www.mpr.gov.ba/en/str.asp?id=434> [Accessed on 19.10.2011].
- Mischkowski, Gabriela and Gorana Mlinarevic (2009) "The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence during the War in the

- former Yugoslavia”, medica mondiale e.V. Available at: http://www.medicamondiale.org/fileadmin/content/07_Infothek/Gerechtigkeit/medica_mondiale_Zeuginnenstudie_englisch_december_2009.pdf [Accessed on 25.07.2010].
- Nettelfield, Lara J. (2010): “Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State”, Cambridge Studis in Law and Society: 2010.
- OHCHR (2005) “Report on the enjoyment of the Rights of Families of the Missing Persons in Bosnia and Herzegovina”, Sarajevo.
- Olujić, Maria B. (1995), "Coming Home: The Croatian War Experience." In *Fieldwork under fire: contemporary studies of violence and survival*, edited by Carolyn Nordstrom and Antonius C.G.M. Robben. Berkeley: University of California Press, pp. 186-205.
- Olujić, Maria B. (1998): “Embodiment of terror: gendered violence in peacetime and wartime in Croatia and Bosnia-Herzegovina”, *Medical Anthropology Quarterly*, Vol. 12, No. 1. pp. 31-50.
- Orentlicher Diane F. (2010) *That Someone Guilty Be Punished. The Impact of the ICTY in Bosnia*, Open Society Justice Initiative and International Centre for Transitional Justice (http://www.ictj.org/static/Publications/Orentlicher_BiH_OSJI-ICTJ_ThatSomeoneGuilty_pb2010.pdf. [Accessed on 25.10.2010])
- Picarelli, John T. (2002) *Trafficking, Slavery and Peacekeeping: The Need for a Comprehensive Training Program* (A Conference Report UN Interregional Crime and Justice Research Institute, Turin, Italy May 9-10), http://policy-traccc.gmu.edu/publications/TIP&PKO_EWG_Report_Final.pdf [Accessed on 09.08.2010].
- Popić, Linda with Panjeta, Belma (2010) “Compensation, Transitional Justice and Conditional International Credit in Bosnia and Herzegovina. Attempts to reform government payments to victims and veterans of the 1992-1995 war”, Sarajevo, Available at: http://www.norveska.ba/PageFiles/417487/Study_Linda_Popic_english.pdf [Accessed on 14.09.2010]
- Ray, Amy E. (1997). "The Shame of It: Gender-Based Terrorism in the Former Yugoslavia and the Failure of International Human Rights Law to Comprehend the Injuries." *American University Law Review* 46, no.3 (February 1997): 793-840.
- SEESAC (2007) “Firearms Possession and Domestic Violence in the Western Balkans: A Comparative Study of Legislation and Implementation Mechanisms”. Belgrade. Available at: http://www.seesac.org/uploads/studyrep/Domestic_Violence.pdf [Accessed on 20.07.2011]
- Simmons, Cyntia (2007) “Women's Work and the Growth of Civil Society in Post-War Bosnia”, *Nationalities Papers*, Vol. 35, No. 1, pp.171 — 186.
- Simpson, Graeme, Hodžić, Edin and Bickford, Louis (2012) “Looking Back, Looking Forward. Promoting Dialogue through Truth-Seeking in Bosnia and Herzegovina.” UNDP, Sarajevo.
- Smajić, Senada and Ermacora, Sergio (2007) “Poverty amongst Female-headed Households in Bosnia and Herzegovina: an empirical analysis”, *South East European Journal of Economics and Business* Vol. 2, No. 1, pp. 69-88
- OSCE (2008) “Moving Towards a Harmonized Application of the Law Applicable in War Crimes Cases before Courts in Bosnia and Herzegovina”, Sarajevo.

- OSCE (2010) "Witness Protection and Support in BiH Domestic War Crimes Cases. Obstacles and recommendations a year after adoption of the National Strategy for War Crimes Processing", Sarajevo.
- OSCE (2011) "Delivering Justice in Bosnia and Herzegovina. An Overview of War Crimes Processing 2005-2010," Sarajevo.
- Tepić, Jasmina (2012) "Do memory initiatives have a role in addressing cultures of silence that perpetuate impunity in Bosnia and Herzegovina?" Impunity Watch, Utrecht.
- Tokača, Mirsad (1999) "Introduction", in Mirsad Tokača (ed.) Sin of silence – the risk of speech, Sarajevo: Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, 1999.
- TRIAL (2009) "General Allegation on BiH to UNWGEID", Sarajevo/Geneva.
- TRIAL (2012) "Freed, but not Free Yet! The Situation of the Former Camp Detainees in Bosnia and Herzegovina. General Allegation to the Special Rapporteur on Torture, and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment and the Working Group on Arbitrary Detention." Sarajevo/Geneva.
- UNDP (2009) "Vodič kroz tranzicijsku pravdu u BiH" [Transitional Justice Guidebook for Bosnia and Herzegovina] (ed. Pajić et al). Sarajevo, Available at: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=88> [Accessed on 30.8.2010]
- UNDP (2010) "Facing The Past And Access To Justice From A Public Perspective", Special Report, UNDP BiH, available at: <http://www.undp.ba/upload/News/Facing%20the%20Past%20and%20Access%20to%20Justice.pdf> [Accessed on 22.10.2010]
- UNHCR (2000) "Daunting Prospects: Minority Women: Obstacles To Their Return And Integration", Available at: 80.65.85.77/unhcr/images/stories/Publications/proj.pdf [Accessed on 13.09.2010].
- UNHCR (2005) "Update on Conditions for Return to Bosnia and Herzegovina", available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42f736424.html> [Accessed on 8.09.2010].
- UN Women (2010) "Women's Participation in Peace Negotiations: Connections between Presence and Influence", New York.
- Žarkov, Dubravka (2007) "The Body of War. Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia", Durham and London: Next Wave: New Directions in Women's Studies.

This publication has been made
possible by

 OAK
FOUNDATION

Hivos
people unlimited

Impunity Watch (IW) is a Netherlands-based, international non-profit organisation seeking to promote accountability for atrocities in countries emerging from a violent past. IW conducts systematic research into the root causes of impunity that includes the voices of affected communities to produce research-based policy advice on processes intended to enforce their rights to truth, justice, reparations and non-recurrence. IW works closely with civil society organisations to increase their influence on the creation and implementation of related policies. IW runs 'Country Programmes' in Guatemala and Burundi and a 'Perspectives Programme' involving comparative research in multiple post-conflict countries on specific thematic aspects of impunity. The present Research Report is published as part of IW's Gender Project, within the wider Perspectives Programme.

Contact Us:

Impunity Watch

't Goylaan 15
3525 AA Utrecht
The Netherlands
Tel: +31.302.720.313
Email: info@impunitywatch.org

www.impunitywatch.org

©Impunity Watch 2012